

Charles Bettelheim

Socialism och ekonomisk planering

Översättning: Mats Svensson

Partisan 1971

Innehåll

Förord	1
I. Ekonomisk kalkyl och monetär kalkyl	4
1. Problemställningen	4
1. En text av Engels	4
2. Texten av Engels och den socialistiska planeringens praktik	5
3. Innebörden av några av Engels' formuleringar	7
4. Översikt över hindren för den samhällsekonomiska kalkylen	16
2. Varukategoriernas 'närvaro'	18
1. Värdeformen och produktionsbetingelserna	18
2. Samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen, och värdeformens existens	26
II. Statsegendom, företag och egendom	40
1. Statsegendomen i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen	40
1. 'Företaget' och det dubbla avskiljandets gestalt	43
2. Avskiljandets två aspekter och deras förhållanden	46
3. Några verkningar av varuförhållandenas fungerande i förbindelse med företagets och statens existens	47
4. Statsegendom och plan	57
2. Produktionsenhet och 'företag'	60
1. Beteckningen produktionsenhet	60
2. Ekonomiska enheter, företag och värdeformens existens	63
3. 'Företagets' fungerande under övergångens betingelser och planernas utmärkande drag	66
3. Planering och statsegendomens övervikt	72
1. Förhållandena mellan politiken och den ekonomiska nivån i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen	73
2. 'Fördunklingseffekter' som hänger samman med inadekvata ingripandeformer. Ett exempel på dessa 'effekter'	75
3. De grundläggande ekonomiska lagarna i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen	77
4. Ytterligare anmärkningar om innehav, besittning och ägande	80
5. Om övergångsperiodens ekonomiska lagar	82
6. Värdelagen, den ekonomiska och den monetära kalkylen	84
4. Produktionsprocessernas strukturer, penningen och planen	86

Förord

Innehållet i föreliggande skrift utgör en fortsättning på tidigare forskningar, av vilka vissa ännu pågår. Därför kommer man här inte att finna en systematisk framställning av redan producerade kunskaper, som i sin helhet skulle kunna framläggas i demonstrationens form, utan en framställning av forskningar under utveckling. Detta medför oundvikligen att jag måste 'återvända' till och 'upprepa' frågor som till synes redan blivit 'behandlade'. De följande analyserna bör alltså betraktas som delvis provisoriska.

Syftet med denna publikation är tvåfaldigt: att framlägga och precisera vissa begrepp för att inleda en diskussion som ska kunna göra det möjligt för forskningen att framskrida snabbare; att ange vissa av de slutsatser som kan dras utifrån användningen av dessa begrepp.

Detta andra förfarande, användningen av de framlagda begreppen i en konkret analys, är bara skisserat på de sidor som följer. Sedan de skrevs ned har den konkreta analysen av den sovjetiska samhällsformationen fortsatt. Denna uppgift ter sig nämligen alltmera angelägen med tanke på de problem som dagens sovjetiska verklighet ställer. Dessa problem är omöjliga att behandla, om man inte klargör innebörden av termen 'kollektivt ägande av produktionsmedlen'.

När de begrepp som utvecklas här sätts i arbete i en analys av den sovjetiska samhällsformationen medger de att ge en exakt betydelse åt och att lämna ett svar på frågan: 'Är Sovjetunionen socialistiskt?'.

På denna fråga ämnar jag försöka svara i en nära förestående bok, som kommer att vara en konkret analys, vägledad av de begrepp som framläggs här. De följande sidorna utgör sålunda, samtidigt som de har sin egen 'självständighet', en förberedelse och ett komplement till denna kommande publikation.¹

De forskningar som presenteras här har ett grundläggande syfte: att producera eller precisera de begrepp som är nödvändiga för analysen av samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen, speciellt i syfte att bestämma innebörden av den monetära och den ekonomiska kalkylen, samt under vilka betingelser den senare kan utvecklas. Som kommer att framgå har fullföljandet av detta syfte på problematikens nuvarande stadium tvingat oss till att röra oss över ett ganska vidsträckt fält. Det var faktiskt nödvändigt att kunna göra reda för en mängd olika sätt att praktisera 'kalkyl' och 'planering', vilkas innebörd de för närvarande tillgängliga begreppen inte skulle kunna omfatta särskilt väl.

Själva den ordningsföljd i vilken de olika frågorna tas upp till behandling röjer att det från början åsyftade målet var mycket mera begränsat än det som slutligen kom att eftersträvas. Från början gällde det endast att spinna vidare på tråden i ett tillvägagångssätt liknande det som följts i en tidigare bok² och ställa sig frågan om bärvidden och lämpligheten av de mål som vissa ekonomiska praktiker i de 'socialistiska länderna' åstundar, framför allt sätten att praktisera 'ekonomisk kalkyl', kalkyler som än utförs av planeringskommissioner, än av företag. Som bekant utnyttjar dessa kalkyler både 'monetära' och 'fysiska storheter'. De implicerar alltså ett 'utnyttjande' av penning- och varukategorierna. Utnyttjandet av 'monetära storheter' har tvingat oss att ställa frågan om innebörden av de 'kalkyler' som genomförs med utgångspunkt från dessa storheter. Detta desto mer som deras resultat till stor del redan i förväg är inskrivna i det existerande prissystemet, och som detta system självt är en högst heterogen historisk produkt av varuförhållanden och politiska och administrativa beslut.

¹ Sedan den här texten redigerades har det redan blivit klart att den krävde vissa 'rättelser'. Eftersom denna process inte är fullbordad, tycktes det fördelaktigt att publicera denna text 'som den var' just för att underkasta den diskussion hellre än att ta med dessa 'rättelser'.

² [Övergången till den socialistiska ekonomin](#), Partisanförlaget, Mölndal 1970.

Emellertid har det snabbt blivit klart, att denna utgångspunkt endast kunde gälla för de frågor som ställts, medan svaren på dessa frågor krävde en lång utveckling.

För att kunna besvara dessa frågor någorlunda tillfredsställande tycktes det oss nödvändigt att ställa åtskilliga flera frågor, som rör helheten av de politiska, ekonomiska och ideologiska förhållandena i de analyserade samhällsformationerna. På så sätt har en betydligt mera omfattande forskningsuppgift inställt sig än som från början avsågs.

Under loppet av detta arbete har som väntat de begrepp vi ursprungligen 'förfogade' över, och som tjänade som 'råmaterial', delvis måst omformas. De flesta ursprungliga begreppen har måst underkastas en särbehandling, ty de hade producerats i analysen av kapitalistiska samhällsformationer. Här gällde det att infoga dem i en analys av samhällsformationer vid övergången mellan kapitalismen och socialismen.

Den process som sålunda påbörjats är långtifrån fullbordad. Vi tvingades undersöka ett visst antal 'temata' som är nära förbundna med varandra, framför allt de som svarar mot begreppen egendom, besittning, innehav, produktionsenhet, företag, reglering, värdeform, monetär och ekonomisk kalkyl, planering, ledning och några andra.

Denna process har, som det ser ut, gjort det möjligt att utveckla några av dessa begrepp, och alltså även att skilja dem från de motsvarande ideologiska och deskriptiva beteckningarna. Men då processen inte är fullbordad, medger de uppnådda resultaten ännu inte att analysera övergångssamhällena som sammansatta strukturer, där 'alla förhållanden existerar samtidigt och stödjer varandra' (som Marx uttrycker det i *Filosofins elände*).³

Först när de producerade begreppen har bestått provet på sin *kombination* och på sin användbarhet i *konkreta analyser* kan de presenteras i en sträng framställningsordning. Det är alltså endast framställningen av demonstrationen som kan vara 'utveckling av begreppens "Gliederung"', av den hierarkiserade kombinationen av begreppen inom själva *systemet*.⁴

Som jag sagt kan en sådan framställning inte presenteras på forskningens nuvarande stadium.

Den uppgift som själva arbetet har uppdragat för oss är alltså synnerligen sammansatt. Förvisso har detta att göra med problemens omfattning och med de berörda objektens natur: samhällsformationerna vid övergången. Detta har återigen att göra med de praktiker som utvecklas i dessa samhällsformationer och med de ideologiska kommentarer som beledsagar dem.

Problematikens tillstånd utmärks framför allt av den klyfta som skiljer de av Marx och Engels formulerade teoretiska satserna rörande det socialistiska produktionssättet och de 'socialistiska ländernas' verklighet. Det är självklart delvis denna 'klyfta' som har tvingat oss att ställa just de problem som ställs här. Själva klyftans omfattning har tvingat oss att formulera en rad frågor.

Dessa frågor och de svar som de kräver har visat att den 'klyfta' som vi har att göra med mestadels står i samband med ett dubbelt missförstånd: man har tagit teoretiska satser om utvecklade socialistiska samhällsformationer för satser om formationer vid övergången. Omvänt har man identifierat varje samhällsformation vid övergången, även om den lämnat den socialistiska vägen, med en socialistisk samhällsformation.

När man analyserar sådana *samhällsformationer* kan man inte omedelbart använda teoretiska satser som rör det utvecklade socialistiska samhället. Man måste utarbeta åtminstone elementen till en *teori om övergången* från kapitalismen till socialismen.⁵

Föremålet för denna teori är det särskiljande utarbetandet av begrepp som gör det möjligt att

³ Arbetarkultur, Sthlm 1949, s. 116.

⁴ Louis Althusser, *Att läsa Kapitalet*, I, Bo Cavefors, Sthlm 1970, s. 91.

⁵ Vissa av de problem som omnämns här behandlas i min bok *La Transition vers l'économie socialiste*, Paris, Maspero 1968, s. 16-19. (Artikeln i fråga finns inte med i den förkortade svenska upplagan. Ö.a.)

analysera aktionen och kombinationen av sociala förhållanden som är karaktäristiska för den socialistiska övergången i en *konkret samhällsformation*, där denna övergång äger rum och fullföljs genom en klasskampsprocess.

En sådan övergång implicerar (den verkliga eller möjliga) närvaron av flera produktionsätt eller flera system av produktionsförhållanden, varav ett är dominerande över de övriga, i modaliteter som växlar med tiden (som bestämmer de specifika faserna i varje *konkret övergång*).

Av det föregående framgår, att forskningen rörande vårt objekt, förutom de problem som förorsakas av eventuella 'missförstånd', möter många andra verkliga svårigheter, nämligen frånvaron av en *utarbetad* teori för samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen.

Visserligen existerar redan talrika element till dessa teorier, antingen i teoretisk form, eller i praktiskt tillstånd. Dessa element har särskilt producerats i samband med analyser framtvingade av den politiska handlingen i samhällsformationer vid övergången, alltså inför konkreta (ekonomiska, politiska, ideologiska) problem som övergången gjorde det nödvändigt att ställa och lösa. Sålunda har gamla begrepp utvecklats och nya producerats, men inte förrän nu har det blivit möjligt att förbinda dem alla till ett rigoröst teoretiskt system. Detta underlåter inte att vålla en hel massa svårigheter, både på det teoretiska och det praktiska planet. Idag har en ansträngning att bestämma giltighetsfältet för de tillgängliga begreppen och att förbinda dem mera fast blivit oundgänglig.

En sådan ansträngning har inte blivit mindre oundgänglig av att vissa praktiker som går under namnet 'ekonomisk kalkyl' och 'planering' åtminstone i vissa stycken täcker mycket olikartade praktiker. Eftersom dessa praktiker dessutom dubbleras med ideologiska kommentarer som syftar till att framställa dem som någonting annat än vad de är, befinner man sig i en situation där man, om den teoretiska ansträngningen brister, varken kan inhämta kunskap om verkligheten eller förändra den.

Som kommer att framgå påvisar de följande analyserna, i det de hjälper till att dra en demarkationslinje mellan monetär och samhällsekonomisk kalkyl, nödvändigheten och möjligheten av en 'decentralisering' av den ekonomiska kalkylen, som är *radikalt* olik den pseudo-decentralisering som är på tal i dagens östeuropeiska länder. Denna pseudo-decentralisering är i själva verket ingenting annat än återupprättandet av 'marknadsmekanismerna', vilket alltså innebär ett övergivande av den socialistiska planeringen. Man kommer också att se att den senares innehåll till en del har fördunklats av en extrem statlig centralism.

Denna, uppkommen genom en hypertrofi av statsapparaten, utgör ytterst ett hinder för ett socialt herravälde över produktionen och bidrar till att stärka penning- och varuförhållandenas roll.

I den följande texten kommer jag inte att utveckla *analysen av de helhetsproblem* som är egna för samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen. Jag kommer endast att analysera *vissa av dessa problem*, de som i huvudsak rör *den ekonomiska nivån* i dessa samhällsformationer. Följaktligen kommer de övriga, icke ekonomiska förhållandena att bli föremål för indikationer, men inte för en systematisk undersökning.

I det hela visade sig de frågor som existensen av två former av 'ekonomisk kalkyl' framtvingade vara just de som tillät att avslöja den speciella *komplexiteten* hos samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen, därav de många 'riktningar' i vilka de följande forskningarna har måst söka sig. Bara detta gör att de inte kan utgöra något annat än en 'förberedelse' till den specifika analysen av den ekonomiska kalkylens problem. Dessa problem kommer att bli föremålet för en senare text.

Paris, juli 1969.

I. Ekonomisk kalkyl och monetär kalkyl

1. Problemställningen

Det problem som vi tänker analysera gäller den 'ekonomiska kalkylen' i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen. Detta problem tycks vara förbundet på en gång med 'planeringens' problem och med produktcirkulationens villkor. Utgångspunkten för våra analyser utgörs av vissa teoretiska satser rörande den ekonomiska kalkylen och planen i ett socialistiskt samhälle. Vi ska konfrontera dessa satser med de faktiska praktikerna i samhällsformationerna vid övergången.

1. En text av Engels

Vi utgår från en välkänd text i *Anti-Dühring*. I denna text tar sig Engels an problemet med betingelserna för utarbetandet av 'produktionsplanen' i ett socialistiskt samhälle.

Beträffande detta samhälle, som har tagit 'produktionsmedlen i besittning och använder dem för en omedelbart socialiserad produktion', förklarar Engels att:

'Den omedelbart samhällseliga produktionen, liksom den omedelbara fördelningen, utesluter allt varuutbyte, alltså även produkternas förvandling till varor (...) och därmed samtidigt deras förvandling till värden.'¹

Det är med utgångspunkt från denna sats som Engels beskriver sin uppfattning om den ekonomiska kalkylen i ett sådant samhälle:

'Den mängd samhällseligt arbete som ingår i en produkt behöver ... inte först fastställas på en omväg. Den dagliga erfarenheten visar direkt hur mycket som i genomsnitt erfordras. Samhället kan med lätthet räkna ut hur många arbetstimmar som ingår i en ångmaskin, i en hektoliter vete av den senaste skörden eller i hundra kvadratmeter tyg av en bestämd kvalitet. (...) Under ovanstående förutsättningar tillskriver samhället alltså ... inte produkten något värde. Det kommer inte att uttrycka det enkla faktum att det erfordras, låt oss säga, tusen arbetstimmar för att producera hundra kvadratmeter tyg i den missvisande och meningslösa formen att tyget skulle vara värt tusen arbetstimmar. Men naturligtvis måste samhället i ett sådant fall också veta hur mycket arbete som går åt för framställningen av varje bruksföremål. Det kommer att anpassa produktionsplanen efter produktionsmedlen, bland dem främst arbetskraften. De olika bruksföremålen nyttoeffekt, avvägd efter den för deras framställning nödvändiga arbetsmängden, kommer i sista hand att bli bestämmande för planen. Människorna ordnar alltsammans mycket enkelt utan inblandning av det berömda "värdet".'²

Anmärkning

Man bör lägga märke till att Engels i den här texten talar om den faktiskt nedlagda, och inte om den socialt nödvändiga arbetstiden (till den punkten måste vi återkomma). Man bör också lägga märke till att Marx dessutom har understrukit, att den roll som tillkommer kalkylen i arbetstid (eller arbetsmängd) svarar mot en bestämd utvecklingsgrad hos produktivkrafterna (se på denna punkt de analyser som Marx ägnar maskinindustrins verkningar, särskilt i Grundrisse, Rohenwurf 1857-1858, Dietz Verlag, Berlin 1953, s. 590-600).

Denna text kan vara utgångspunkt för en mängd reflexioner, av vilka jag inte tänker utveckla alla för ögonblicket. Jag ska endast uppehålla mig vid de punkter som hädanefter kommer att bli föremål för vår uppmärksamhet, och som svarar mot två slag av problem:

¹ Jfr *Anti-Dühring*, Arbetarkultur, Stockholm 1955, s. 428.

² F. Engels, A.a. ss. 429-430.

1. Problem som uppstår när man konfronterar den föregående *texten* av Engels (liksom ett otal andra texter av Marx och Engels) med den socialistiska planeringens *praktik*.
2. Problem som undersökningen av några av dessa satser ställer.

2. Texten av Engels och den socialistiska planeringens praktik

Enligt de ovanstående satserna av Engels kommer värde- och priskategorierna *inte att ingripa* i de kalkyler som är nödvändiga för en jämförelse mellan bruksföremålets inbördes 'nyttoeffekter' och de arbetsmängder som erfordras för deras framställning.

Som bekant tycks Engels' förutsägelse inte ha förverkligats i någon av de nuvarande 'socialistiska ekonomierna'. Inte i någon av dessa samhällsformationer gör man 'ekonomiska kalkyler' direkt med 'arbetstiden'. Dessa kalkyler tycks alltid, eller åtminstone i de flesta fall, göras via varukategorierna, även om t.ex. de ekonomiska planerna när det blir dags att formulera de 'samhälleliga prioriteringarna' eller de 'politiska prioriteringarna' redovisar andra element än de som ingår i de 'monetära kalkylerna', i beräkningen av 'kostnaderna' uttryckta i pengar.

a) De monetära kalkylerna

Sådana 'kostnader' är ingalunda ett resultat av 'mätningar' (i samma bemärkelse som man kan tala om *mätoperationer* inom 'naturvetenskaperna'). Det är rätt och slätt *räknestorheter*, vilkas 'dimensioner' 'ger sig spontant' genom ett 'prissystem'. Än framstår detta system som en 'produkt av marknaden', än tycks det vara ett resultat av 'administrativa beslut' eller 'förordningar', men detta förändrar på intet vis prisernas givna karaktär. Denna karaktär ändras inte heller av att man använder sig av 'förväntade priser', dvs. framtida eller 'planerade' priser, ty ingenstans ingriper några mätningar, utan bara mer eller mindre komplicerade räkneoperationer, verkliga eller inbillade, i nuet eller i framtiden. Dessutom är de 'ekonomiska kalkyler' som görs under sådana betingelser endast *monetära kalkyler eller beräkningar*. Det är alltså endast för att underlätta framställningen — och på grund av den funktion som dessa kalkyler fyller — som de eventuellt kommer att betecknas med termen 'monetär ekonomisk kalkyl'; denna term får alltså inte skymma undan den åsyftade realiteten.

Vad som sagts implicerar, att det med nödvändighet finns ett *radikalt brott* mellan varje *monetär kalkyl* och en ekonomisk kalkyl. Den senare hänför sig antingen till *mätningen* av mer eller mindre nyttiga arbetsinsatser, eller till själva den sociala nyttan av olika produktioner eller verksamheter.

Vad beträffar penningkalkylen hänför den sig till en räkneenhet, vilket *i själva verket* vill säga en enhet som effektivt ingriper i *handeln* och därigenom vittnar om varukategoriernas och värdeformens existens.³

Anmärkning

Man kan visserligen föreställa sig existensen av en 'räkneenhet', som inte skulle uppträda i bytes-

³ I detta avseende förslår inte Gregory Grossmans försök (jfr 'Gold and the Sword: Money in the Soviet Command Economy', *Industrialization in two Systems: Essays in Honour of Alexander Gershenkron*, M. Rosovsky, New York, 1966), som syftade till att skilja mellan en 'passiv valuta' och en 'aktiv valuta', där den första utmärker sovjetekonomin och den andra de västliga kapitalistiska ekonomierna. Så snart 'omskrivningen' i monetära enheter av olika 'fysiska produktkvantiteter' inte är en ren 'intellektuell övning' utan tjänar till att vägleda handlingar (dvs. 'beslut'), kan valutan inte sägas vara 'passiv'; alltefter den 'kod' som används för denna 'omskrivning' (dvs. alltefter 'prissystemet'), kommer den ena eller den andra handlingen att framstå som 'ekonomiskt rationell' eller 'berättigad'. Att det inte kan bli fråga om någon 'passiv valuta' blir alldeles klart så snart man blandar in beteckningar som 'monetära kostnader', 'inkomstperiod' (investerade penningssummor) eller 'monetär lönsamhet'.

förfarandena, men då föreligger antingen det ena eller det andra: antingen är det verkligen fråga om en räkneenhet, som spelar samma roll som penningen utan att hänvisa till de sociala förhållandena, och en sådan 'räkenshetskaps' sociala roll skulle endast vara mycket obetydlig; eller är denna räkneenhet i verkligheten en måttsenhet, och då skulle vi se oss nödsakade att teoretiskt definiera detta måtts natur liksom de förfaranden som svarar mot det (annars mäter vi ingenting) för att nå fram till 'sociala ekvivalenser'. En sådan 'enhet' skulle inte längre vara någon penning och de 'storheter' som uttrycks genom den skulle inte längre vara priser. Frågan förblir öppen om möjligheten att formalisera sociala enheter till den grad att en verklig 'måttsenhet' skulle kunna definieras.

Inte sällan har man varit frestad att avfärda de problem som värdeformens existens ställer i de föregivet socialistiska samhällsformationerna — och följaktligen 'motsättningen' mellan denna existens och vissa satser av Marx och Engels (som t.ex. den citerade texten av Engels) — genom att hänvisa till kategorin 'kvarleva'. Man säger nämligen ibland att det finns 'kvarlevor' av varukategorierna i de aktuella samhällsformationerna. Lägg märke till att detta inte förklarar någonting: man förklarar inte en företeelse genom att ge den ett namn, och man förklarar inte nuet genom en enkel hänvisning till det *förflutna*.

Problemet måste alltså undersökas i sig. Det är av stor vikt för oss, ty att man samtidigt bokför 'sociala och politiska prioriteringar', 'sociala ändamål', osv. och 'penningkalkyler' innebär, att det i den aktuella ekonomiska praktiken föreligger en *sammanflätning av två slag av ekonomisk kalkyl*: en 'monetär kalkyl' och en 'icke monetär kalkyl', där den förra i allmänhet förvanskar den senare och tydligt tenderar att låta den spela en 'underordnad' roll.

b) Sammanflätningen av två slag av 'ekonomisk kalkyl'

Vad som avses med den ovan använda termen sammanflätning är detta:

Å ena sidan gör man i de 'socialistiska ländernas' faktiska praktik en mängd kalkyler genom att redovisa faktiska (eller tänkbara) *monetära utgifter och inkomster*. Det är alla dessa kalkyler som ovan har kallats 'monetär kalkyl'. Den *finansiella* betydelsen av dessa kalkyler är ganska klar: den *ekonomiska* betydelsen är avsevärt dunklare, framför allt därför att de 'slutsatser' som man tror sig dra av sådana kalkyler är strängt beroende av prissystemet. Nu är detta prissystem avsett att fylla en *mångfald funktioner* (däri inbegripet funktionen att redistribuera inkomsterna mellan produktionsenheterna eller att stimulera resp. inskränka bruket av en viss produkt, osv.), så betydelsen av kalkyler med dylika priser (framför allt när det gäller att upprätta en plan över flera år) förblir ytterst tvetydig (ty med andra priser skulle man ha kommit fram till andra 'slutsatser').⁴

Å andra sidan gör man i de 'socialistiska ländernas' praktik 'icke monetära kalkyler', dvs. en mängd ännu föga formalisera-de operationer, som syftar till att göra reda för de krav som ställs genom den utvidgade reproduktionen, de politiska och sociala 'prioriteringarna' och i sista analysen de olika produktionernas eller verksamheternas sociala nytta och sociala kostnader. Teoretiskt tycks det som ett verkligt socialt bemästrande av produktivkrafternas utvecklingsprocess och produktionsförhållandenas omvandlingsprocess implicerar att denna andra typ av 'kalkyl' (eller samhällsekonomisk kalkyl = S.E.K.) ensam bör spela en roll (som den tidigare citerade formuleringen av Engels låter antyda), eller åtminstone bör spela en dominerande roll. I själva verket förefaller det oftast vara motsatsen som äger rum i den aktuella ekonomiska praktiken, alltså att den 'monetära kalkylen' spelar en dominerande roll medan S.E.K. bara spelar en underordnad eller hjälpare roll (i form av 'rättelser till slutsatser' som dragits av den förra).

⁴ Mättningsproblemet kan med andra ord endast ställas inom en *teoretisk kunskaps* reglerade produktionsprocess, det är alltså alltid skilt från en *kalkyls praktik*.

I de fortsatta analyserna ska vi ifrågasätta existensberättigandet för denna dualitet av 'ekonomiska kalkyler' och för de 'monetära kalkylernas' åtminstone skenbara övervikt, men först måste vi återvända till några satser uttalade av Engels.

3. Innebörden av några av Engels' formuleringar

Den tidigare citerade texten av Engels innehåller en del formuleringar som speciellt bör förtjäna vår uppmärksamhet.

a) De olika bruksföremålets 'nyttverknningar'

Först och främst bör man lägga märke till den sats där Engels talar om nödvändigheten av att jämföra de olika bruksföremålets 'nyttverknningar' och ställa dem i förhållande till de för deras framställning nödvändiga arbetsmängderna för att bestämma planens innehåll. Denna formulering ställer problem av avgörande betydelse för den ekonomiska kalkylen.

Längre fram ska vi få tillfälle att återvända till dessa problem, i synnerhet för att precisera innehållet i begreppet 'socialt nödvändig arbetstid (eller arbetskvanitet)', ett för den ekonomiska kalkylen grundläggande begrepp. För ögonblicket ska jag begränsa mig till att formulera några anmärkningar till dessa olika punkter.

Om man tolkar den tidigare citerade satsen av Engels på ett rigoröst sätt, kommer man att dra slutsatsen att människorna i det socialistiska samhället *bör skaffa sig medlen att jämföra de olika bruksföremålets sociala nyttverknningar inbördes* och ställa dem i relation till de för deras produktion nödvändiga arbetskvaniteterna: detta är en *nödvändighet* för upprättandet av en plan.

På de olika föremålets fysiska egenskapers nivå kan deras 'nyttverknningar' nämligen varken jämföras, 'avvägas' eller ställas i relation till arbetskvaniteterna.

Inom ramen för sina *fysiska egenskaper* är de olika bruksföremålen som regel radikalt olika varandra. Marx har också redan på *Kapitalets* första sidor kunnat visa, att man *inom denna 'ram'* inte kan göra anspråk på att direkt mäta och jämföra de olika föremålets *nyttverknningar*.

När Engels talar om en sådan jämförelse, har han följaktligen inte de 'fysiska egenskaperna' i åtanke, utan de olika föremålets *sociala nyttverknningar*.

Det är alltså dessa som ska jämföras. För denna jämförelse krävs att man konstruerar ett teoretiskt 'rum' av sådan beskaffenhet att man inom det kan utföra mätningar av föremålets sociala nyttverknningar och att *dessutom* den för deras produktion nödvändiga arbetskvaniteten kan mätas.

Anmärkningar till mätningen av 'nyttverknningarna'

Nu har vi alltså ställt ett problem som ännu inte är fullt löst. Dess teoretiska natur är emellertid analog med många andra problem, som vetenskapernas historia har gett en lösning på: det gäller att producera de begrepp *som gör det möjligt att mäta olika produktioners sociala nyttverknningar*.

Varje mätning kräver nämligen att man producerar begreppet för det som ska mätas. Ett sådant begrepp, som nödvändigtvis föregår själva mätningen, kan endast produceras utifrån ett *begreppssystem*, dvs. en teori som ger det dess *mening*. Mätningen kan alltså inte vara en isolerad process, utan är ett moment i de vetenskapliga *begreppens uppbyggnadsprocess*, och tar därför vägen över det *vetenskapliga experimenterandet*, som den är en specifik form av (vilket självfallet inte betyder att det vetenskapliga experimenterandet bara kan producera sådant som är 'mätbart').

Om den illusionen kan finnas att *kalkylen* skulle kunna ersättas av *mätningen*, så beror det på att

experimenterandet som regel (t.ex. i fysiken) inte 'direkt' ger ett 'mått': den ger 'tecken' eller 'materiella indikatorer' vilkas *variationer medger beräkning av de storheter man mäter*: men denna kalkyl (som placerar sig ovanför eller under experimenterandet är möjlig endast därför att *begreppssystemet*, inom vilket kalkylen verkar, har konstruerats (det kommer givetvis att 'rekonstrueras' eller 'fördjupas' om de kvantitativa resultat till vilka de kalkyler leder som utförts utifrån observerade variationer står i motsättning till vad teorin anser).

Denna korta anmärkning (som är oundgänglig på grund av den förvirring som härskar kring beteckningen 'ekonomisk kalkyl' när den används för att beskriva en *monetär kalkyl*, dvs. en 'kalkyl' som *inte* hänför sig till *uppmätta* utan till 'givna' storheter)⁵ låter oss förstå, att mätningen alltid är ett resultat av en *abstraktionsprocess som överallt och från början utesluter 'kvaliteterna'*. Om följaktligen — och det är härifrån som det ännu olösta problemet måste ställas — kvalitativt olika '*nyttöverkningar*' kan *jämföras* och *mätas*, så är det därför att man *abstraherar* från deras kvalitativa mångfald.⁶

Denna abstraktion kan uppenbarligen endast föra till faktiska 'mätningar' om 'nyttöverkningarna' är teoretiskt mätbara objekt, dvs. inte är en ren kvalitativ mångfald, utan alltså äger drag av en kvantitativ abstraktion. Ty om de har dylika drag är det därför att de *ingår i en socialt organiserad produktion och konsumtion*: detta är deras *gemensamma drag*, det drag utifrån vilket begreppet för *måttet* på dem kan konstrueras.

För att konstruera detta begrepp måste man klargöra för sig arbetenas och de därav erhållna produkternas *ersättlighet*. Det måste man göra därför att arbetenas och produkternas *ersättlighet* är *socialt bestämd* till sina möjligheter och kvantitativa kännetecken (alltså även till sina gränser) genom dessa arbetens och dessa produkters faktiska infogande i ett *verkligt socialt rum* i vilket de fyller än likvärdiga, än kompletterande funktioner.

På samma sätt som *värdeformen* hänför sig till en viss *typ av ersättlighet* (genom *utbytenas*, alltså *bestämda produktionsförhållandens* förmedling), hänför sig *planformen* till en *annan typ av ersättlighet*. Den ersätter och undanröjer värdeformen när de *objektiva villkoren* är uppfyllda för att denna typ av ersättlighet ska kunna bli föremål inte enbart för en 'uppskattning' eller en 'utmärkning' (vilket för närvarande sker)⁷, utan för en *faktisk mätning*; detta förutsätter emellertid den fulla utvecklingen av nya produktionsförhållanden och inom deras ram ett ytterligare fram-

⁵ Vi vet att den underliga företeelsen med en storhet som 'uppstår (*se donne*) spontant' (varan som har ett pris) utan något som helst vetenskapligt begrepp för vad denna storhet är länge upptar Marx' uppmärksamhet i början av *Kapitalet*, och han ger också ett svar på den.

⁶ Samma sak gäller när man vill *mäta* temperaturen på olika föremål. Man *bortser från* deras form, färg, täthet, osv., som — i förhållande till föremålet för mätningen — bara är 'kvaliteter'; däremot måste man ställa upp *begreppet* temperatur och definiera den reglerade temperaturmätningens processen.

Det är samma sak (vilket Marx säger på de första sidorna av *Kapitalet*) med den enkla geometrin, som löser problemet med att mäta alla rätlinjiga figurers ytor genom att *bortse från* deras formskillnad:

'För att bestämma och jämföra rätlinjiga figurers ytinnehåll upplöser man dem i trianglar. Triangeln själv reducerar man till ett uttryck, som är alldeles olika dess synbara figur — halva produkten av bas och höjd.' (*Kapitalet*, Första boken, Cavefors, Uddevalla 1969, s. 33. Om inte annat anges, hänför sig citaten från *Kapitalet* till denna utgåva.) Det är tack vare detta dubbla *reduktions-* och *deduktionsförfarande* som man kan återföra de mest olikartade figurer till 'någonting' gemensamt i förhållande till vilket man mäter dem och som svarar mot 'begreppet' yta.

⁷ De fysikaliska vetenskaperna känner i sin utveckling också ett stadium då man fick inskränka sig till en 'utmärkning'. Sålunda 'utmärktes' temperaturerna (klassificerade enligt mera och mindre) innan den klassiska, sedan den statiska, termodynamiken gjorde det möjligt att *mäta* dem (dvs. att kunna säga och demonstrera att en temperatur är två gånger, eller tre gånger, eller *n* gånger större än en annan). Emellertid förutsätter också den enkla 'utmärkningen' *begreppet* temperatur och dess *förbindelse* med *andra begrepp*, t.ex. begreppet *utvidgning* (användandet av den experimentanordning som en termometer utgör — instrument för utmärkning och inte för mätning — innebär i själva verket att ett begreppsmässigt förhållande har upprättats mellan temperatur och utvidgning).

steg i produktivkrafternas socialisering.

Anmärkning

Inom ramen för kapitalistiska produktionsförhållanden (varuförhållandenas fulländade form) antar det sociala arbetet formen av ett privatarbete. Detta får sin sociala karaktär bekräftad först genom utbytet, och det är anledningen till att den socialt nödvändiga arbetstiden för framställningen av de olika varorna (och det är denna tid som bildar det teoretiska rum till vilket analysen av priserna hänför sig) manifesterar sig och samtidigt beslöjas av värdeformen. Det är just därför att det sociala arbetet här endast blir fattbart i den begreppsmässiga abstraktionen (ty den naiva åskådningen upptäcker bara 'privata' 'isolerade' och 'åtskilda' arbeten) som det kan benämnas 'abstrakt arbete'.

När de socialistiska produktionsförhållandena väl nått full utveckling, upphäver de motsättningen mellan socialt och privat arbete och skapar de objektiva betingelserna för att det sociala arbetet ska kunna manifesteras sig i en annan form än värdeformen. Men liksom varje annan form måste denna analyseras för att man ska kunna uppdaga de förhållanden som den döljer och sålunda konstruera de adekvata begreppen för mätningen av det sociala arbetet, som aldrig är direkt givet i det fysiska arbetets rum (vars längd mäts i 'klocktid'), eftersom det här just är fråga om det sociala arbetets rum — och eftersom den 'socialt nödvändiga' arbetstiden för en produktion endast i undantagsfall sammanfaller med den faktiskt nedlagda arbetstiden.

Här måste vi ställa följande problem: om den socialt nödvändiga arbetskvantiteten i det kapitalistiska produktionssättet (K.P.S.) är 'mättet' på värdet, alltså det socialt nödvändiga arbetet, det teoretiska rum till vilket analysen av priserna hänför sig, så är det därför att den 'sociala nödvändighet' som finns innefattad i begreppet 'socialt nödvändigt arbete' är nödvändigheten av tillägnelse av merarbetet. Det är själva ändamålet för K.P.S., medan tillfredsställandet av 'behoven' eller 'efterfrågan' bara är ett medel. Följaktligen kommer i K.P.S. den 'sociala nyttan' eller den 'sociala nyttoverknigen' av de olika arbetena endast till tals i deras förmåga att producera mervärde eller att hjälpa till med produktionen eller tillväxten av mervärdet (därav profitkriteriets 'rationalitet' för K.P.S.).⁸

När K.P.S. lämnar plats för det socialistiska produktionssättet (S.P.S.), eller t.o.m. när socialistiska produktionsförhållanden *dominerar* över de kapitalistiska produktionsförhållandena i en samhällsformation vid övergången, är ändamålet med produktionen inte längre tillägnandet av mervärde utan tillfredsställandet av de sociala behoven. Därefter är det teoretiska rum till vilket man är hänvisad inte längre värdets och prisernas rum, utan arbetenas 'nyttöverknignars', alltså den *sociala nyttans*, rum. Begreppet 'socialt nödvändigt arbete' får här en helt och hållet annorlunda innebörd än i K.P.S.; här är dess mått inte det producerade mervärdet (eller merarbetets förhållande till det nödvändiga arbetet), utan den 'sociala nytta' som åstadkommes genom de olika arbetena, en nytta som kan växla alltefter *omfattningen* av de utförda arbetena och alltefter de *sociala och materiella betingelser* under vilka de utförs. Sedan detta sagts 'återstår' det att kasta lite ljus över det system av begrepp och de förfaranden som ska göra det möjligt att *mäta* de olika arbetenas och produkternas (som frambringas under bestämda konkreta betingelser) *sociala nytta för att genom denna mätning reglera arbetenas* (dvs. det sociala arbetets) *fördelning* mellan de olika

⁸ Därav också det faktum att begreppet 'socialt nödvändig arbetstid' bara *uppställs* av Marx i *Kapitalets* första bok och inte utvecklas fullt förrän i tredje boken. Det är nämligen där man ser att ett lika deltagande av investerade kapital i de olika branscherna (dvs. profitkvoternas utjämning) är det villkor på vilket de nedlagda arbetskostnaderna i de olika branscherna är socialt nödvändiga utgifter (åtminstone så länge den utvidgade reproduktionen av de kapitalistiska produktionsförhållandena försiggår genom kapitalens konkurrens inom de olika investeringsfärderna).

produktionerna.⁹

För närvarande kan man se att vissa ansatser görs i den ovan angivna riktningen, men de görs mer eller mindre i blindo, ty själva naturen hos det problem som man föresätter sig att lösa har vi först nu börjat kunna ställa klart, och därav den långsamhet med vilken man skrider framåt mot en lösning på problemet med den 'samhällsekonomiska kalkylen'.

Några 'hinder' för utvecklandet av den ekonomiska kalkylen

Den långsamma takt i vilken man avancerar mot en lösning på problemet med S.E.K. bottnar i en rad orsaker, vissa objektiva, andra subjektiva.

I. De objektiva orsakerna

De objektiva orsakerna är av två slag:

De första har att göra med produktivkrafternas tämligen låga utvecklingsnivå i de samhällsformationer som f.n. befinner sig vid övergången mellan kapitalismen och socialismen. Denna låga utvecklingsnivå har till följd (vi ska återkomma till den här frågan längre fram) att ekonomins varuformer fortsätter att äga bestånd.

De andra har att göra med själva naturen hos de produktionsförhållanden som fortfarande existerar i övergångsformationerna, ty vissa av dessa förhållanden åtföljs nödvändigtvis av varuförhållanden (det är också en sak som vi återkommer till).

Varuförhållandenas förekomst är alltså dubbelt bestämd. Men som bekant har marknaden den egenskapen att spontant och enligt lagar som är specifika för den upprätta en förbindelse mellan de olika verksamheternas produkter. Marknaden ger alltså upphov till 'monetära storheter' som uppenbart passar för en 'ekonomisk kalkyl' som i verkligheten endast är en *monetär kalkyl*.

Närvaron av dessa 'storheter', och möjligheten att mer eller mindre 'justera' dem (genom '*planerade priser*' som tyder på vissa *sociala och politiska värderingar*), utgör ett hinder för utvecklandet av en teori för måttet på de jämförda 'nyttoverkningarna' liksom för utvecklandet av en verklig samhällsekonomisk kalkyl (S.E.K.).

Den objektiva möjligheten att återgå till spontant givna 'storheter' genom införandet av 'marknadpriser', eller priser som är härledda ur marknadspriserna, har alltså — trots de motsägelser, som bruket av sådana priser framkallar — haft till följd att nödvändigheten av en samhällsekonomisk kalkyl i ordets egentliga bemärkelse knappast alls gjort sig påmind.

Denna nödvändighet kom till uttryck för några år sedan i Sovjetunionen, men på ett ytterligt tvetydigt och motsägande sätt, t.ex. i de försök till 'ekonomisk kalkyl' som utfördes av V.S. Nemtjinov och V.V. Novozjilov.¹⁰

Dessa ekonomers försök är tvetydiga, ty de gör inte den nödvändiga distinktionen mellan *ekonomisk kalkyl* och *monetär kalkyl*. De är motsägande, ty de försöker kombinera två slag av 'kalkyl'. Men likväl bildar de en startpunkt för varje reflexion över detta ämne, förutsatt att man har klart för sig att dessa försök har *besmittats* av icke vetenskapliga, ideologiska uppfattningar och, vad mera är, *förkvävt* av varuförhållandenas utveckling i Sovjetunionen och i andra

⁹ Att säga att fördelningen av arbetena bör 'regleras' efter dessa arbetens och deras produkters sociala nytta är inte detsamma som att säga att denna sociala nytta är ensam om att reglera denna fördelning.

¹⁰ Jfr V.V. Novozjilov, 'Mesures des dépenses (de production) et de leurs résultats en économie socialiste', *Rationalité et calcul économique en U.R.S.S., I.S.E.A.*, feb. 1964, s. 43 till 292. I samma volym finner man hänvisningar till V. S. Nemtjinovs och L. V. Kantorovitjs arbeten; den senares verk: *Calcul économique et utilisation des ressources* har översatts till franska, Dunod, 1963.

'socialistiska' länder. Denna utveckling har gett nytt liv åt illusionen att priserna skulle kunna tjäna till bas för en verklig ekonomisk kalkyl.

Anmärkning

Det är i själva verket fråga om en illusion, ty en ekonomisk kalkyl finns det endast om de ekonomiska storheterna överväger, alltså om det finns teoretisk kunskap om dessa storheter. Men den kalkyl som genomförs med priserna är blind för vad den beräknar, och behandlar därför räknestorheter som om de vore omedelbart ekonomiska storheter. På detta sätt genomför man enligt en redan införd distinktion endast monetära och finansiella kalkyler under namn av 'ekonomisk kalkyl'.

På detta sätt kan man visserligen beräkna den monetära kostnaden för en viss produkt eller en viss mängd produkter; man kan också (med hjälp av vissa hypoteser) beräkna hur man kan nedbringa denna monetära kostnad till ett minimum; man kan likaledes utföra kalkyler i syfte att maximera den väntade monetära profiten av en given investering (under de ena eller de andra betingelserna, bland vilka förekommer de betingelser som hänger samman med prissystemet och följaktligen också med lönerna). Sådana kalkyler är mycket viktiga (t.o.m. väsentliga) för kapitalets agenter, ty de berör de investerade fondernas värdebildning. De lär oss emellertid inte direkt någonting om förutsättningarna för utvecklingen av socialistiska produktionsförhållanden och förbättrandet av arbetarnas arbets- och levnadsvillkor. Det krävs nationalekonomers och ekonometrikers naiva skarpsinne för att inbilla sig, att monetära kalkyler skulle kunna leda till andra 'slutsatser' än till sådana som går ut på kapitalets 'värdebildning' och framför allt för att hävda det illusoriska anspråket att ur dem hämta medlet att bestämma ett 'ekonomiskt optimum'. Denna beteckning kan för övrigt bara ha ett ytterst obestämt innehåll när det existerar motstridiga ekonomiska intressen: i bästa fall kan den beskriva systemet av produktiva kombinationer som inom en given pris-, löne- och teknisk struktur skulle göra det möjligt att maximera det totala mervärde som kapitalet kan utvinna ur exploateringen av arbetskrafterna.

Det problem som berörs här innefattar i själva verket en hel mängd implikationer. På det praktiska planet betyder det att det i övergångsformationerna, så som de fungerat fram till nu, fanns historiskt givna marknadspriser. Det är med dessa priser, som efterhand ändras beroende på olika krav, men inte 'uttänks' och utarbetas till ett sammanhängande och specifikt system, som dessa 'ekonomiska kalkyler', vilka enligt vad vi sagt i realiteten endast är monetära kalkyler, har genomförts och fortfarande genomförs.

Anmärkning

Ett mycket viktigt problem är uppenbarligen det följande: vilka är de objektiva lagar som bestämmer de effektiva priserna, alltså även prisförhållandena, i samhällsformationerna vid övergången? På teorins nuvarande stadium är det knappast möjligt att ge ett svar på denna fråga, och det väsentligen av två orsaker:

a) I dessa samhällsformationer beror de effektiva prisförhållandena inte direkt enbart på den ekonomiska nivån. Dessa förhållanden bestäms åtminstone delvis direkt av den politiska nivån och, allmänt uttryckt, av politiken, det vill säga av klasskampen.

Under konkurrenskapitalismen bestäms prisnivån däremot direkt av den ekonomiska nivån, vilket betyder att de andra nivåerna, det ideologiska och det politiska, i allmänhet verkar förmedlat och dolt i den skenbara formen av 'objektiva ekonomiska lagar', som är så mycket lättare att 'tänka' som 'oundvikliga' då de sociala och politiska tvång som de utövar genom den ekonomiska nivåns förmedling, inte manifesterar sig som sådana.

Under monopolkapitalismens betingelser intervenerar den politiska nivån mycket mera direkt och synligt i de effektiva prisförhållandena, men priserna bestäms likväl fortfarande skenbart väsentligen av den ekonomiska nivån.

Medan man alltså i de kapitalistiska samhällsformationerna skulle kunna 'tänka' prissystemet såsom i grunden bestämt av 'ekonomiska lagar', är detta inte möjligt i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen. Här sammanhänger de objektiva lagar som bestämmer priserna synbarligen med såväl den ekonomiska som den politiska nivån, och denna nivå's ingripande manifesterar sig framför allt genom fastställandet av 'ekonomiska målsättningar', som i allmänhet måste åtföljas av en 'prispolitik'.

b) Av det sagda framgår att priserna i samhällsformationerna vid övergången, där en större eller mindre del av priserna är planerade eller åtminstone administrativt 'fastställda', förefaller att vara beroende av planeringsmyndigheternas 'beslut', eftersom dessa modifierar de historiskt givna priserna. Men för att vara förenliga både med reproduktionens krav och med planens målsättningar (på alla nivåer, alltså även på de strategiska klassmålsättningarnas nivå) kan dessa beslut inte i längden vara godtyckliga'. De på dylika beslut vägande 'tvången' uttrycker alltså objektiva lagar som både gäller den ekonomiska och direkt den politiska nivån. Dessa priser bestäms alltså även av objektiva sociala lagar. Det faktum att dessa lagar bestämmer priserna genom 'beslut' får lika litet undanhålla deras objektiva karaktär som det faktum att det i den kapitalistiska ekonomin aldrig synbarligen är objektiva lagar som 'fastställer' priserna, utan 'säljarna' och 'köparna'.¹¹

Men om de objektiva lagarnas tryck i det senare fallet blir direkt kännbart på den ekonomiska nivån för både köpare och säljare, är beteckningen 'marknadsbestämt' eller 'konkurrensbestämt pris' ett resultat av den löpande 'ekonomiska praktiken'. Denna beteckning är uppenbart illusorisk, ty marknaden bestämmer ingenting, det är helt enkelt den fiktiva ort där värdelagens krav och följaktligen också de krav som den utvidgade reproduktionen av produktionens materiella och sociala betingelser ställer slår igenom, alltså den fiktiva ort där näringslivets agenter praktiker eventuellt beläggs med sanktioner, när de inte stämmer överens med den utvidgade reproduktionens krav.

I övergångsekonomierna har illusionen om den 'prisbestämmande' marknaden delvis försvunnit i den mån varuförhållandena inte dominerar. Därigenom har också föreställningen om den 'sanktion' som 'marknaden' tycks påtvinga de ekonomiska agenter vilkas praktik inte är förenlig med den utvidgade reproduktionens krav och med de planmässiga målsättningarna. I detta fall framkallar denna uraktlåtenhet, när den framträder i form av 'illa planerade priser', verkningar (på grund av produktionsförhållandenas natur, det vill säga på grund av de sociala, kollektiva eller statliga formerna av ägande av produktionsmedlen) som är svåröverskådliga och som först efter en längre tid kan bli 'kännbara'.

Den svåröverskådliga karaktären hos de verkningar som framkallas genom priser som upprättats i motsättning till de planmässiga målsättningarna (dvs. i motsättning till själva de politiska målsättningarna) innebär framför allt att dessa verkningar inte nödvändigtvis behöver uppträda på produktionsenheternas eller några av dessa produktionsenheters nivå. De kan komma till uttryck, och de kommer som regel till uttryck i samhällsformationen som helhet, exempelvis i form av en skärpning av klassmotsättningarna eller i form av jämviktsstörningar mellan de olika industrigrenarnas utveckling eller åter genom produktivkrafternas avtagande framsteg, osv.

¹¹ Det är samma problem med 'övertäckandet' av de objektiva lagarnas verkningar genom 'beslut' som E. Preobrazjenskij diskuterar i sin bok *La Nouvelle Economique*, Paris, E.D.I., 1966, framför allt s. 56.

Denna empiriska praktik har blivit möjlig därför att varukategorierna *de facto* bestod och utövade ett tillräckligt stort tryck för att tvinga fram ett system av priser som är *relativt* samstämmiga *både* med den utvidgade reproduktionens krav så som dessa manifesterar sig via utbytena, *och* med en mängd 'målsättningar', som åtminstone till en del är beroende av dessa utbyten. Av samma skäl har det kunnat verka som om den monetära kalkylen inte råkade i motsättning till de brottstycken av ekonomisk kalkyl som skulle kunna komma in.

Det är alltså därför att marknaden och varukategorierna har fortsatt att fungera som nödvändigheten av att konstruera den *teoretiska ramen* till en kalkyl *oberoende av marknaden* och som ger uttryck för sociala krav och social nytta knappast har blivit kännbara. Med en växande socialisering av produktivkrafterna¹² blir denna nödvändighet visserligen allt uppenbarare, ty de objektiva villkoren för varukategoriernas fungerande tynar bort inom stora delar av ekonomin,¹³ så att de referenspunkter som marknadens fungerande ger (även då den är kontrollerad) också tynar bort och marknadspriserna, t.o.m. då de modifieras mer eller mindre, upphör att vara 'användbara', t.ex. därför att de *slutsatser* som man kommer fram till när man genomför kalkylen utifrån dem står i *motsättning* till de krav som samhällsformationens utveckling i stort ställer.

Ovannämnda motsättningar kan vara så uppenbara att man utan att behöva någon teori tvingas att vägra ta kalkylerna i marknadspriser, eller i priser som är härledda av marknaden, med i beräkningen därför att det är alldeles klart att de inte har någon praktisk betydelse.

Det faktum att produkterna av vissa aktiviteter får *effekter på samhället i stort* (t.ex. verksamheter som undervisning, vetenskaplig forskning, folkhälsa och även mer och mer verksamheten inom olika produktionsgrenar vilkas utveckling djupt förändrar produktionens och konsumtionens allmänna villkor, som transportväsen, elektricitet, elektronik, osv.) har till följd att det 'pris' till vilket produkterna av dessa aktiviteter kan säljas på marknaden (även om vissa av dem faktiskt säljs) synbarligen förlorar sin betydelse.

Denna 'minskade betydelse' för de priser till vilka vissa produkter kan, eller skulle kunna säljas på en marknad *berör också den kapitalistiska produktionen*, vilket betyder att från och med en viss grad av socialisering av produktivkrafterna kan 'prismekanismerna' inte längre fungera för en del av den kapitalistiska produktionen. Därav utvecklingen av 'icke lönsamma produktioner', subventionsåtgärder, osv., och anlitaandet av *monetära kalkyler som innefattar andra priser än marknadspriserna*.

Inom ramen för K.P.S. är prissystemet emellertid inneslutet i en sådan ideologisk makt och fyller framför allt sådana funktioner vid mervärdets fördelning och i klasskampen (eftersom lönekraven står i motsättning till 'lönsamhetskraven') att 'marknadspriserna' framstår som 'normala' priser och

¹² . Begreppet 'socialisering av produktivkrafterna' måste självfallet utvecklas, ty det finns utan tvivel flera 'typer av socialisering', främst en kapitalistisk och en socialistisk socialisering av produktivkrafterna. Men t.o.m. den kapitalistiska socialiseringen av produktivkrafterna tenderar att inskränka det omedelbara arbetets roll i produktionen av bruksvärde och öka det 'allmänna arbetets', som inte kan 'mätas' på samma villkor som det direkta arbetet och inte heller underkastas samma typ av varuförhållanden som det senare. Det är detta Marx antyder i följande text:

'I samma mån som arbetstiden — arbetsmängden — genom kapitalet fastställs som enda bestämmande element, i samma mån försvinner (med produktivkrafternas utveckling, C.B.) det omedelbara arbetet och dess kvantitet som den bestämmande principen för produktionen — skapandet av bruksvärden — och nedsätts såväl kvantitativt som kvalitativt till ett visserligen outhärligt, men subalternt moment i förhållande till det allmänna vetenskapliga arbetet, naturvetenskapernas teknologiska användning, och den allmänna produktivkraft som uppstår ur totalproduktionens sociala organisation ... Kapitalet arbetar alltså på sin egen upplösning såsom dominerande produktionsform.' (K. Marx, *Grundrisse, Texte zu Methode und Praxis*, III, Rowohit, München 1967, s. 204.)

¹³ Det inbördes beroendet mellan ekonomins olika sektorer gör t.ex. den åsikten omöjlig, att de kostnader vid vilka en sektor arbetar är oberoende av de andra sektorernas kostnader och därmed av återverkningar av verksamheten inom denna sektor på de andra sektorerna.

att det är nödvändigt att ta reda på vad de 'bör vara' när de inte är spontant 'givna'.

I samhällsformationerna vid övergången är marknadsprisernas minskade betydelse, som följer med produktivkrafternas socialisering, tydligen lika mycket värd att beakta som i de kapitalistiska samhällsformationerna. När dessa krafter nått en viss grad av socialisering visar det sig att befrämjandet av de monetära kalkylerna inte bara har att göra med ideologiska skäl, utan också med klassförhållandenas inverkan. Som en följd av detta fördjupas den monetära kalkylens inre motsättningar.

Så länge dessa motsättningar är relativt svaga kan de övervinnas med empiriska medel. Annorlunda blir det när de fördjupas. Då får man antingen vidta nya, teoretiska och praktiska åtgärder, eller göra avkall på vissa *politiska målsättningar* och på de *planerade förhållanden som förverkligandet av dem förutsätter*. Ett sådant avkall framtvings väl att märka inte mekaniskt, det är överbestämt genom klasskampens verkningar, dvs. genom ansträngningarna från de sociala klasser som har intresse i att varuförhållanden utvecklas och tvingas fram sådana förhållanden.

II. De subjektiva orsakerna

Förutom de objektiva (och för ögonblicket dominerande) orsakerna till de långsamma framstegen på den samhällsekonomiska kalkylens område synes det tillkomma subjektiva, eller rättare sagt ideologiska orsaker, som själva uppvisar minst två väsentliga aspekter:

1. Den första aspekten är att Marx' värdeteori byggdes på en radikal kritik av alla försök att förklara *bytesvärdet* genom 'bruksvärdet'. Men av denna kritik har många marxistiska ekonomer trott sig kunna dra slutsatsen att den *ekonomiska kalkylen* kunde eller borde 'bortse ifrån' bruksvärdet, vilket är ohållbart just därför att den *ekonomiska kalkylen* utvecklas i ett *annat rum än värdet och priserna*.

2. Den andra aspekten av dessa 'ideologiska svårigheter' är av samma natur: alltifrån slutet av 1800-talet har marxisterna gjort en systematisk och vetenskapligt oundgänglig kritik av gränsnytteteorierna på grund av dessa teoriers ideologiska förutsättningar. Denna kritik riktade sig mot de subjektiva värdeteoriernas företrädarens sätt att bruka 'gränskalkylen'. Men också här har en dubbel förväxling uppstått: å ena sidan har man velat tillämpa kritiska synpunkter baserade på *värdeteorin* på vissa former av *samhällsekonomisk kalkyl*. Å andra sidan har man 'generaliserat' invändningarna mot 'gränsnytteteorin' till att gälla varje 'gränskalkyl'. Den senare 'förväxlingen' kan bara leda in i en återvändsgränd, ty 'gränskalkylen' är ingenting annat än *differentialkalkylen*, som man omöjligen kan undvara. Marx har för övrigt själv, i teorin om jordräntan, påtalat några av de betingelser under vilka denna kalkyl bör användas.

b) Kalkylernas 'enkelhet'

I den tidigare citerade texten framhåller Engels det faktum att problemen om planens upprättande kommer att regleras 'mycket enkelt' utan inblandning av 'värdet'.

Denna formulering får inte bedra oss. Det är riktigt att eliminerandet av värdeformen — som representerar produktionsförhållanden som förhållanden mellan tingen — medger en reglering av problemen som är betydligt mer *direkt* än vad som är möjligt via varukategorierna. Men denna mindre sammansatthet, alltså denna större 'enkelhet', betyder inte att de erforderliga operationerna för att upprätta en plan skulle vara 'enklare' att utföra.

Utan att föregripa kommande utvecklingar kan det emellertid vara värt att erinra om att själva socialiseringen av produktivkrafterna, som redan kännetecknar den kapitalistiska ekonomin, har till följd att nästan varenda produkt blir ett *resultat av hela samhällets arbete*, och inte enbart av den arbetare eller det arbetarkollektiv som materiellt har 'tillverkat' den, dvs. 'lagt sista handen

vid produkten. I själva verket utförs den 'siste arbetarens' arbete på föremål som själva redan har omvandlats av många andra. Detta arbete implicerar alltså medverkan av ett mycket högt antal andra arbeten (för framställningen av arbetsföremålen, arbetsmedlen och hjälpmedlen) som förenas i en högst sammansatt samhällelig organisation.¹⁴ Dessutom är det i de stora moderna företagen, som t.ex. i den kemiska storindustrin, i allmänhet inte möjligt att *isolera* den arbetstid som krävs för en speciell produktion. Merparten produktioner är resultat av arbetarkollektiv som *samtidigt* producerar en stor mängd olika produkter, även om kalkylen över den tid som lagts ned på framställningen av *var och en* av dessa produkter inte kan 'mätas direkt', utan kräver en *analys* och en rad *sammansatta* operationer.

För närvarande är flertalet produkter frukten av ytterst skiftande aktiviteter: utvinnande industri, kraftverk, kemisk industri, transporter, järnindustri, mekanisk industri, osv. Det är därför problemet med 'redovisningen' av en *bestämd produkt*, eller av en bestämd kategori av produkter, i den *arbetskvantitet* som åtgått för att *framställa* den *tillsammans med* ett stort antal andra produkter långt ifrån är ett lättlost problem.

I en 'marknadsekonomi' är förresten detta problem inte löst. Här har varje produkt ett pris, och även om det är bestämt (i sista hand och genom en serie fluktuationer och ändringar) genom den socialt nödvändiga arbetstiden för dess framställning, behöver ingen *beräkna* denna tid. 'Regleringen' av priset genom arbetstiden är ett resultat av en sammansatt social process. Den uppkommer i full kamp via marknadssvängningar. Den enda sak som en kapitalist behöver bry sig om är förhållandet mellan hans inköpspris (som är en summa *monetära utgifter*)¹⁵ och hans försäljningspris. Endast den teoretiska analysen gör det möjligt att förstå att det är den socialt nödvändiga arbetstiden som ytterst reglerar priserna. Men om den teoretiska analysen gör det möjligt att formulera begreppet för den 'socialt nödvändiga arbetstiden' medger detta *teoretiska* begrepp inte i sig självt att *empiriskt mäta* denna tid.

Om den socialt nödvändiga arbetsmängden för framställningen av varje kategori av produkter tagna för sig inte kan konstateras 'direkt', så är det först därför att kunskapen om denna mängd inte bara kräver specifika 'beräkningstekniker' (framför allt genom utförandet av analyser av intersektoriella relationstabeller). Sedan kräver denna kunskap framför allt att man preciserar begreppet 'socialt nödvändig arbetskvantitet' i det kapitalistiska samhället och i samhällsformationerna vid övergången till socialismen.

Ty under det att detta begrepp i K.P.S. hänför sig till villkoren för utpressning av mervärde och för dess fördelning mellan det sociala kapitalets olika delar, hänför sig begreppet 'socialt nödvändig arbetstid' under betingelser där socialistiska produktionsförhållanden dominerar till någonting helt annat: till de olika arbetenas 'sociala nyttoverkningar'. Men dessa 'sociala nyttoverkningar' domineras inte som i K.P.S. längre av kraven på kapitalets utvidgade reproduktion, utan av kravet på producenternas växande herravälde över villkoren för sin produktion och konsumtion. Endast utifrån en omvandling av begreppet 'socialt nödvändig arbetskvantitet' kan man alltså definiera förfarandena vid mätning av denna kvantitet. Problemet är för närvarande långt ifrån löst. Det kan vara värt att än en gång understryka, att lösningen på detta problem förutsätter att *objektiva villkor* har realiserats, nämligen de socialistiska produktionsförhållandenas verkliga herravälde över de varumässiga produktionsförhållandena, alltså en tillräcklig grad av omvandling av samhällsformationerna vid övergången.

Det faktum att problemet med mätningen av den socialt nödvändiga arbetstiden ännu inte har

¹⁴ Jfr på denna punkt Marx-citatet ovan, not 12, s. 34.

¹⁵ Dessa är förresten själva svåra att beräkna, så snart det är fråga om sammansatta och förenade produktioner.

blivit löst på ett rigoröst sätt hindrar inte planekonomierna att fungera effektivt, ty detta fungerande innebär just ett omfattande bruk av 'kalkyler' som genomförs med hjälp av varukategorierna, dvs. av en monetär kalkyl (som jag också har kallat en 'indirekt ekonomisk kalkyl'). Under dessa förhållanden får man aldrig glömma att *en sådan 'kalkyl' inte är en verklig ekonomisk kalkyl* och att den alltså bara kan ge *indirekta och begränsade anvisningar* om samhällsnyttan av den ena eller den andra produktionen eller aktiviteten, eller av den ena eller den andra investeringen. Om man glömmer bort detta kan man ledas till allvarliga 'misstag'.¹⁶ Vi ska få tillfälle att se vad detta sakernas tillstånd innebär för den ekonomiska planeringen.

4. Översikt över hindren för den samhällsekonomiska kalkylen

De föregående anmärkningarna låter oss förstå att det under övergångsperioden — eller åtminstone under dess första fas — finns två kategorier av hinder för utvecklandet av en samhällsekonomisk kalkyl så som den har förutsagts av Engels.

Den första och mest grundläggande kategorin av hinder är förbunden med de socialistiska produktionsförhållandenas och de motsvarande produktivkrafternas ännu relativt svaga utveckling, alltså dessutom med dessa krafterns ojämnhet och med existensen av en kapitalistisk världsmarknad.¹⁷ Denna situation får till följd vad som har kallats värdeformens 'överlevande'. Men det är alltså inte något 'överlevande' utan en närvaro, närvaron av bestämda produktionsförhållanden, som vi ska analysera längre fram.

Den andra kategorin av hinder spelar en underordnad roll. Den är förbunden med att den ekonomiska kalkylens innehåll inte har utarbetats i tillräcklig omfattning.

Visserligen känner vi *principerna* för denna kalkyl, ungefär hur den bör ingripa i det utvecklade socialistiska samhället (i synnerhet i den tidigare kommenterade texten), men — som vi ska se — denna kalkyls *exakta innehåll* återstår delvis att bestämma.

Vid den tid Engels skrev den citerade texten kunde det för honom inte bli fråga om att gå längre än till att formulera principer, ty han vägrade alltid att 'skrävla över ofångad fisk'.

Av de båda kategorierna av hinder för utvecklandet av en samhällsekonomisk kalkyl är, som tidigare sagts, den andra nära underordnad den första, en konsekvens av den på kunskapens nivå. Detta betyder naturligtvis inte att det *fullständiga undanröjandet av de objektiva hindren* för ett fullt utvecklande av den samhällsekonomiska kalkylen ensamt kommer att göra det möjligt att precisera denna kalkyls innehåll. I själva verket medger utvecklingen av, och t.o.m. 'motgångarna' för samhällsformationerna vid övergången att redan idag med större precision än förr ställa problemet med den ekonomiska kalkylen, alltså att börja definiera problematiken.

Det är så därför att man, som vi redan sagt upprepade gånger, ser två slag av kalkyl blandas intimt *i praktiken*: en penningkalkyl och en icke monetär kalkyl. Den senare är ännu vid sin början, men redan denna början är tillräcklig för att den *teoretiska analysen* ska kunna gripa sig an med den för att precisera dess *innehåll* och specifika *former*.

¹⁶ Märk väl att det faktum att dessa 'misstag' begås kan tillfredsställa bestämda klassintressen, och detta kan inte undgå att ha verkningar på reproduktionen av dessa misstag.

¹⁷ En del av det som helt enkelt räknas upp här kommer att utvecklas längre fram. Analysen av den inverkan som förekomsten av en kapitalistisk världsmarknad får (ett faktum som utgör ett av de stora hindren för utvecklandet av socialistiska produktionsförhållanden) kan emellertid inte företas här, ty den skulle kräva alltför långa utvecklingar, något som skulle avlägsna oss från de problem som står i centrum i den här texten. Antydningvis kan man emellertid säga detta: så länge det finns en kapitalistisk världsmarknad *genomsyrar världskapitalistiska förhållanden* produktionsprocessen i de aktuella samhällsformationerna vid övergången, vilket medför en rad verkningar, däribland på den ekonomiska kalkylens nivå.

Om vi vill leda denna analys rätt (den bara skisseras här) måste vi närmare undersöka de båda slag av kalkyl som de aktuella samhällsformationerna vid övergången känner. Vi ska sålunda se vilka förhållanden de underhåller och vilka skillnader som finns mellan dem. Men den första fråga som vi bör undersöka gäller de produktionsförhållanden vilkas existens varukategoriernas *närvaro* antyder.

2. Varukategoriernas 'närvaro'

Varukategoriernas 'närvaro' i de nuvarande samhällsformationerna vid övergången ställer några grundläggande teoretiska problem.¹

Man kan nämligen varken förklara denna 'närvaro' i voluntaristiska termer eller i termer av felaktiga förutsägelser.

Den första 'förklaringen' skulle bestå i att säga, att man i kraft av ett 'regeringsbeslut' fortsätter att 'tilldela' de olika produkterna ett värde.

Den andra 'förklaringen' skulle bestå i att deklarerat, att Marx och Engels 'misstagit' sig när de hade 'förutsagt' att värdeformen skulle försvinna i det socialistiska samhället.

Den första 'förklaringen' är ingen förklaring, ty värdeformen har i själva verket en objektiv existens: den kommer till uttryck när betingelserna för dess framträdande är förhanden. Denna *objektiva existens* framträder oberoende av varje 'regeringsbeslut', och t.o.m. mot sådana beslut.

Att tala om 'felaktiga förutsägelser' är för övrigt att *hamna vid sidan om frågan*, ty vare sig Marx eller Engels har här hän gett sig åt 'förutsägelser': å ena sidan har de *analyserat* de sociala betingelserna för värdeformens framträdande, och å andra sidan har de beskrivit det socialistiska samhället som en samhällsformation i vilken bestämda *produktionsförhållanden* upprättas och som är sådana att *betingelserna för värdeformens framträdande* inte längre är förhanden.

Om värdeformen och priserna fortfarande är närvarande i de nuvarande samhällsformationerna vid övergången så är det just därför att dessa ännu inte är fullt utvecklade socialistiska formationer.

Vi måste alltså gå utanför de subjektiva förklaringarna (i termer av 'vilja' och 'misstag'). För att gå utöver dessa 'förklaringar' måste vi först klargöra vilka de *sociala betingelser* är som bestämmer *värdeformens* framträdande och utveckling. Genom att förfara på detta sätt kan vi belysa betingelserna för denna forms framträdande i de nuvarande övergångsformationerna. Detta kommer samtidigt att göra det möjligt för oss att tydligare se i vilka avseenden och varför en del av de sociala förhållanden som utmärker dessa formationer inte tillhör ett utvecklat socialistiskt samhälle. Det är med utgångspunkt från karaktärstiken av de sociala förhållanden som utmärker övergången och de krav (krav som analysen av den historiska erfarenheten av femtio års övergång ger oss allt större möjlighet att bestämma) som övergången till socialismen ställer, som man kan bestämma vilka funktioner som planeringen, den ekonomiska kalkylen och den monetära kalkylen fyller i samhällsformationerna vid övergången.

1. Värdeformen och produktionsbetingelserna

Om närvaron av värdeformen och dess omvandlade former i de nuvarande 'socialistiska ekonomierna' inte är en 'kvarleva' annat än i en viss ideologi, så är det därför att detta är former i vilka bestämda *sociala förhållanden* återspeglas; dessa former kan alltså endast 'framträda' när dessa sociala förhållanden existerar.

Detta bygger på Marx' och Engels' grundläggande analyser, som klart visar att det bara är *under vissa sociala betingelser* som produkter förvandlas till varor, dvs. till 'sinnliga, översinnliga ting', till ting som på en gång är begåvade med 'fysiska' egenskaper och en mätbar 'ekonomisk'

¹ Jag upprepar här vissa av de analyser som redan presenterats på andra ställen (jfr framför allt, *Övergången till den socialistiska ekonomin*, Partisan, 1970), men jag drar delvis annorlunda slutsatser av dem.

egenskap: förmågan att kunna bytas i bestämda proportioner mot andra produkter.

Det är nämligen den här sista 'egenskapen' (som 'tillhör' tingen i deras egenskap av 'varor') som man kallar deras 'värde'. Tingens 'värde' och utbytet är så oupplösligt förbundna att värdet såsom 'allmän egenskap hos tingen' inte kan bestå när varuproduktionen har ersatts med en produktion som inte är till för utbytets skull utan för tillfredsställandet av de sociala behoven. Det är denna grundläggande relation mellan värde och varuproduktion som Engels förklarar i ett brev till Kautsky den 20 september 1884.

Efter att ha kritiserat Rodbertus, som betraktar kapitalet som 'evigt', tillägger Engels:

'Du gör likadant med *värdet*. (Enligt dig, C.B.) är det nuvarande värdet varuproduktionens värde, men efter övergivandet av varuproduktionen skulle också värdet "förändras" på sådant sätt att *värdet i sig* skulle bestå och endast dess form modifieras. Men i själva verket är det ekonomiska värdet en kategori specifik för varuproduktionen och *försvinner* med den, liksom den inte existerade före den. Arbetets förhållande till produkten avspeglar sig varken före eller efter varuproduktionen i *värdets* form."²

Ovanstående formulering grundar sig på *Kapitalets* analyser. Det är nämligen samma problem som diskuteras av Marx i de två följande meningarna, som uttalar en analys av värdeformen:

'Värdets substans och värdestorleken är nu bestämda. Återstår att analysera värdeformen.'³

Dessa båda meningar klargör vad som på denna punkt radikalt skiljer Marx analys från den klassiska politiska ekonomins. Den senare hade analyserat värdet och värdestorleken och hade åtminstone i det väsentliga upptäckt vad som på en gång återspeglas och beslöjas i värdeformen (dvs. arbetet och arbetstiden), men den hade förbigått en fundamental fråga: varför framträder arbetstiden och förhållandet mellan producenternas arbetstider inte som sådana? Varför återspeglas de i *värdeformen*?

Dessa frågor är avgörande på mer än ett sätt och framför allt på grund av värdeformens karaktäristiska beslöjande funktion. Den beslöjar nämligen den ekonomiska vetenskapens specifika objekt och beslöjar därmed också varuekonomins säregenhet.

a) Beslöjandet av den ekonomiska vetenskapens specifika objekt

Värdeformen beslöjar den ekonomiska vetenskapens specifika särdrag. När denna form är förhanden tycks dess närvaro vara tillräckligt för att 'beskriva' den politiska ekonomins fält, så att allt som är 'begåvat' med ett värde skulle komma att ingå i detta fält.

Anmärkning

När Bucharin begick det av Lenin påtalade misstaget att förklara, att socialismen skulle innebära 'slutet för den politiska ekonomin' överskred han inte denna omedelbara, för varuproduktionen utmärkande föreställning. Ett sådant påstående leder nämligen till att man identifierar den politiska ekonomins objekt med värdeformen och dess utvecklingar, det vill säga att man 'glömmer' att den marxistiska vetenskapen om den ekonomiska nivån har analysen av verkningarna av den dubbla förbindelsen produktivkrafter/produktionsförhållanden till objekt, eller att man tror att det skulle kunna finnas en produktionsform som inte inbegrep produktionsförhållanden, utan bara produktivkrafter, alltså enbart arbetsprocesser som det gällde att 'organisera tekniskt'. Nu kan produktionen som social process aldrig 'reduceras' till

² Jfr Karl Marx - Friedrich Engels, *Briefe an Bebel, V. Liebknecht, g. Kautsky und Andere, I, 1870-1886*, Marx-Engels-Lenin Institutet, Moskva-Leningrad, 1933, s. 335-358. Brev till Kautsky av den 20 sept. 1884. Iakttagelse: detta avsnitt av brevet är inte översatt i *Lettres sur 'Le Capital'*, Paris, Editions sociales (Franska Kommunistpartiets förlag. Ö.a.) 1964, där det här brevet finns på s. 344.

³ *Kapitalet*, Första boken, s. 42.

produktivkrafterna ensamma, den implicerar alltid bestämda produktionsförhållanden, det vill säga just den typ av sammansatt struktur som den marxistiska ekonomiska analysens objekt.

Den politiska ekonomins fält och de fenomen som 'fyller' det skulle alltså vara omedelbart *givna*, tillgängliga för direkt *beskådande*. Den politiska ekonomin skulle sålunda vara en vetenskap som inte har behov av begreppet för sitt objekt. Den skulle vara 'grundlagd' som vetenskap också utan detta begrepp, ty en 'egenskap' hos '*objekten*' i dess fält skulle vara tillräckligt för att 'känna igen' det senare. Dessutom skulle *egenskaperna* hos dessa 'objekt' vara alldeles homogena, jämförbara och *direkt 'mätbara'*.

Man kan alltså säga, att värdeformens närvaro för den som begrundar den 'undanröjer' nödvändigheten av att konstruera den politiska ekonomins begrepp. Det är denna mycket speciella problematik Marx karakteriserar när han på tal om klassikerna förklarar: 'Värdet som kvantitet absorberar deras uppmärksamhet.'⁴

Denna iakttagelse är mycket viktig för oss, ty den *beslöjande effekt* som värdeformens existens framkallar beträffande de ekonomiska förhållandena (produktionsförhållanden, cirkulationsförhållanden, konsumtionsförhållanden) består lika länge som denna form, om man inte antar en problematik som resolut *ifrågasätter* den. Detta förklarar också varför ett stort antal ekonomer t.o.m. i de 'socialistiska länderna' sysselsatt sig mycket mera med problemet om 'mätningen av värdet' än med de problem som själva existensen av denna form reser i dagens samhällsformationer vid övergången.

Anmärkning

Som bekant har Marx upptäckt värdets bestämning genom det abstrakta arbetet, dvs. genom arbetet i den mån det reproducerar produktionens sociala betingelser, produktionsförhållandena. Varuförhållandenas försvinnande kan givetvis inte undanröja den funktion att reproducera produktionsförhållandena som det abstrakta arbetet fyller, men det ändrar nödvändigtvis detta arbetets manifestationsform. Denna form är då inte längre värdeformen, och den beslöjande effekt gentemot produktionsförhållandena som framkallas genom denna andra form är också annorlunda.

Den positivistiska empiristiska definitionen av den politiska ekonomins 'objekt', som reduceras till ett homogent rum där allt är 'mätbart',⁵ tvingar dem som vill grundlägga en sådan politisk ekonomi teoretiskt att hänvisa till 'en viss värld utanför dess eget plan, och som antar den teoretiska rollen att upprätthålla det i existensen och utgöra dess grundval'.⁶

Denna 'yttervärld', på vilken de icke marxistiska ekonomerna försöker 'grundlägga' sin disciplins 'givna' objekt, är naturligtvis (för dem som accepterar det 'givnas' 'självklarhet', alltså det 'självständiga subjektets' gestalt, i vilken den sociala produktionsprocessens agenter återspeglas) den av människorna subjektivt erkända 'behovens värld'. Det är därför den klassiska och nyklassiska politiska ekonomins 'människa' är 'offer för behoven'. Bakom det empiriska i värdets *givna* karaktär reser sig en naiv ideologisk antropologi vars första formulering man finner hos Hegel.⁷

Tack vare detta tillvägagångssätt, som skapar beteckningen *homo oeconomicus*, *döljs* den politiska ekonomins *givna* objekt, sådant som det nu antas vara, *bakom en ideologi* i vars namn man förklarar vissa fenomen för 'ekonomiska' i egenskap av direkta eller förmedlade effekter av

⁴ Jfr *Kapitalet*, Första boken, s. 70, not 32.

⁵ Jfr på denna punkt Louis Althusser's resonemang i *Att läsa Kapitalet*, del II, s. 28f.

⁶ L. Althusser, A.a., s. 30.

⁷ Althusser noterar helt riktigt att 'Hegel har gett det filosofiska begreppet för enheten mellan denna naiva antropologi och de ekonomiska fenomenen med sitt berömda uttryck "behovssfären"'. (A.a., s. 31.)

de mänskliga subjektens behov.

Den ekonomiska antropologins människa är 'evig' och därför tänker man sig hennes behov som allmängiltiga. Dessutom förser man henne med 'ekonomiska lagar' av samma allmängiltighet. Denna 'allmängiltighet' tillämpas, på en viss ekonomisk *praktiks* nivå, som t.ex. beteckningen 'optimum'.

Vi kommer att få tillfälle att se att vissa ekonomer i de 'socialistiska länderna', vilkas uppmärksamhet också har absorberats av 'värdet som kvantitet', har accepterat värdeformen som en given förutsättning som inte behöver ifrågasättas. Detta faktiska accepterande leder till ett accepterande av 'allmängiltiga ekonomiska lagar', även om detta inte erkänns i ord.

Det här är några av de ideologiska effekterna av den beslöjande funktion som värdeformen fyller när den inte underkastas en *kritisk analys*. För att inte bli 'offer' för detta beslöjande räcker det inte med att som Ricardo säga att bytesvärdenas 'substans ... är arbete',⁸ man måste först fråga sig vilken *karaktär* det arbete har som 'representeras' under denna form och *varför* det 'representeras' på detta sätt.⁹

När man ställer dessa frågor finner man att endast ett arbete som infogas i vissa *sociala förhållanden* antar formen av värde. Ifrågasättandet av värdet som *form* tvingar oss alltså att producera begreppet 'socialt förhållande' och, alldeles speciellt, begreppet 'produktionsförhållande'. Så påbörjas den teoretiska process varigenom det blir möjligt att grundlägga själva rummet för det ekonomiska, att producera begreppet för de olika *produktionssätten* och följaktligen ersätta den icke marxistiska politiska ekonomin med ett strukturerat och sammansatt rum.

b) Beslöjandet av säregenheten med varuekonomin och med värdeformens innehåll

En andra aspekt av den beslöjande funktion som värdeformen fyller består just i att den 'representerar' vad denna form är genom att beslöja det, och genom att beslöja det i en motsägelse. När man sålunda säger att 20 meter linneväv = 1 rock, är det inte bara så att de båda termernas gemensamma innehåll (nämligen att de är produkter av ett visst socialt arbete, och av en viss kvantitet sådant arbete) inte framträder (och alltså beslöjas), utan dessutom är linnevävens bytesvärde överhuvud taget inte 'närvarande' i denna relation (det är alltså 'frånvarande'), eftersom bytesvärdet självt är 'representerat' av sin 'motsats', dvs. av ett bruksvärde (en rock).

Värdeformen är alltså ett uttryck för 'motsatsernas enhet'. Som Marx har visat med stor precision har denna motsägelsefulla karaktär hos värdeformen, och hos varuproduktionen överhuvud taget, sin rot i den dubbelt motsägelsefulla enheten av 'privatarbete som samtidigt måste representeras som socialt arbete'.¹⁰ Denna form för motsatsernas enhet, som är immanent i varuproduktionen, når sin fulla utveckling i det kapitalistiska produktionssättet, varuproduktionens fullbordade form.¹¹

Den specifika form under vilken arbetets dubbelkaraktär i varuproduktionen representeras är resultatet av den *specifika sammansattheten* hos de relationer i vilka själva arbetet och dess produkter ingår. Denna form är alltså *effekten av en speciell sammansatt struktur* inom vilken strukturens olika element är förbundna på flera sätt samtidigt (därav det sociala rummets specifika djup). Vissa av dessa förbindelser beslöjar andra, som på detta sätt förefaller att ha en 'självständighet' och 'egenskaper' som de i själva verket inte har, vilket är orsaken till deras

⁸ Jfr K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, MEW, bd 26:2, S. 161.

⁹ Se på den här punkten Marx' brev till Engels den 8 januari 1868; jfr också J. Ranciére, 'Le Concept de critique', *Lire le Capital* (originalupplagan), bd I, s. 129.

¹⁰ K. Marx, *Kapitalet*, Första boken, s. 82.

¹¹ Se på denna punkt J. Ranciéres analys i *Lire le Capital*, bd I, s. 127-133, 151-154.

karaktär av en verklighet som bara är ett sken¹² (med Marx ord en 'fantasmagorisk'¹³ verklighet).

En sådan verklighet måste man alltså underkasta en *analys* för att klarlägga eller snarare för att rekonstruera den *verkliga rörelsen*, som inte kan beskådas i tingen. Denna rörelse måste alltså produceras av vetenskapen, ty endast den kan 'se' den, medan 'skenet' fortsätter att bemäktiga sig den omedelbara åskådningen i formen av 'varufetischism'.

När vi närmare undersöker vari arbetets dubbelkaraktär består och sammansattheten hos den struktur som denna karaktär avslöjar, ser vi bättre av vilken natur de sociala förhållanden och den motsatsernas enhet är som värdeformen avslöjar. Detta bör ge oss möjlighet att förstå *varför* denna form fortfarande är närvarande i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen samt vilken *funktion* den kan fylla där.

Först måste vi komma ihåg, att produktionens *varuform* (varuförhållandena) inte sammanfaller med K.P.S., ty denna form medför inte nödvändigtvis de *klassförhållanden* som är specifika för K.P.S. Den medför endast förekomsten av oberoende 'privata' producenter, mellan vilka varuutbyten försiggår. Sålunda existerar den varumässiga produktionsformen i det feodala produktionssättet — där handlar det om 'oberoende småproducenter' ('enkel varuproduktion') — och den kan som vi ska se också finnas i övergångsformen mellan kapitalismen och socialismen. Det kapitalistiska produktionssättet å sin sida karaktäriseras av *löneförhållandets* existens såtillvida som detta underordnar arbetskrafterna under kravet på *ökning av värdet*. K.P.S. förutsätter att arbetarna är *skilda* från sina produktionsmedel och att de endast kan sätta dem i rörelse under kapitalets (det för sin egen ökning fungerande värdets) *ledstjärna*. Själva löneförhållandet och reproduktionen av detta förhållande medför att arbetskraften förvandlas till en *vara*, innebär alltså varuförhållandenas genombrott till själva arbets- och produktionsprocesserna. De kapitalistiska produktionsförhållandena 'förenar' bärarna av arbetskraft (arbetarklassen) med 'ägarna' av produktionsmedel (kapitalistklassen). Dessa förhållanden är till sin natur utsagningsförhållanden (endast i detta syfte knyts de samman), som underordnar de omedelbara producenterna under kapitalet, varvid det senare alltid fungerar som *socialt kapital*, för vilket kapitalisterna endast är agenter eller, som Marx säger, *funktionärer*.

Dubbelkaraktären hos det arbete som är eget för den varumässiga produktionsformen har just att göra med att arbetet uteslutande verkar utföras som ett *privatarbete* (ett 'oberoende subjekts' 'konkreta' arbete), medan det också är ett *socialt arbete* (det 'abstrakta' arbete varigenom produktionens sociala betingelser reproduceras), så att produkterna i egenskap av *varor* är resultatet av ett socialt arbete som 'representeras' som ett privatarbete.

Anmärkning

Den dubbla övertäckningen 'privat' arbete/'konkret' arbete och 'socialt' arbete/'abstrakt' arbete kan väcka tanken att upphävandet av motsättningen 'privat' arbete [socialt' arbete också skulle medföra att motsättningen 'konkret' arbete/'abstrakt' arbete upphävs. Så kan man föreställa sig att alla produktionsförhållanden upphävs och identifiera varuförhållandenas upphävande med slutet på den politiska ekonomin.

Som redan påpekats (jfr Anmärkning s. 39) är det riktigt att upphävandet av motsättningen

¹² Märk väl att detta sken ingår i verkligheten. Det är ett 'sken' därför att det uppträder omedelbart och därför att det skenbart uttömmar verkligheten, fastän det bara är det omedelbart 'givna'.

¹³ Jfr *Das Kapital*, Band I, s. 86. Den term som Marx använder på tyska är 'phantasmagorische'. Det verkar riktigare att återge denna term med 'fantasmagorisk' än med 'fantastisk' eller 'fantom-', som görs i Roys översättning, Editions sociales, bd I, s. 85 och av Ranciére i den tidigare citerade texten, s. 134. (Bohmans svenska översättning har uttrycket 'fantasmaform', s. 63.Ö.a.)

'privat' arbete/'socialt' arbete måste medföra en förändring av manifestationsformen för mot-sättningen 'konkret' arbete/'abstrakt' arbete, alltså uppbyggandet av ett annat föreställningsrum än marknadens. På den ekonomiska praktikens och teorins nuvarande stadium tror jag man kan säga att detta andra föreställningsrum är planens' föreställningsrum. I detta 'rum' framställs den sociala produktionsprocessen såsom 'organiserandet av produktivkrafterna', vilket utgör en specifik form av beslöjande av produktionsförhållandena. Fastän denna punkt inte kan utvecklas här, är det nödvändigt att tillägga en iakttagelse: man måste självfallet skilja mellan 'planen' som det föreställningsrum i vilket de ekonomiska förhållandena kommer att infogas, och 'planen' som en mängd målsättningar och konkreta förpliktelser stammade från en faktisk ekonomisk och politisk praktik.

Man kan notera att varuformen *beslöjar* förhållandet mellan arbetets två karaktärer genom att *omvända* det, eftersom ju det 'privata' arbetet i varuformen 'representeras' som socialt arbete. En dylik omvändning rör också arbetskraftens 'värde', som manifesterar sig som 'arbetets värde'. Som Marx säger: 'Denna manifestationsform osynliggör det verkliga förhållandet och visar till och med dess motsats.'¹⁴

Det *sociala förhållande* som ligger till grund för arbetets dubbelkaraktär som socialt och samtidigt privat arbete är de 'oberoende' producenternas inbördes beroendeförhållande, inte som 'subjekt', men som *agenter* i en *social produktionsprocess* vars materiella grundval utgörs av *arbetsprocesser* som vilar på bestämda produktionsmedel och som ger produkter, vilka tjänar till '*stöd*' för *arbetsprocessernas sammanlänkning*.

Den tidigare omtalade strukturens specifika sammansatthet betyder att relationerna mellan producenter 'dubbleras' av relationer mellan ägare till produkter. Dessa relationer beslöjar de förra, ty de som uppträder i utbytena uppträder där inte som *producenter*, utan som *ägare* till produkterna (denna motsägelse får givetvis sin fulla betydelse i den kapitalistiska produktionen, där de båda gestalterna är *åtskilda* och spelar en omvänd roll: kapitalisterna som *äger* produkterna uppträder som *producenter*, vilket de inte är). För de ägare som tar del i utbytena är deras produkter icke-bruksvärden, bytesvärden, så att det *konkreta arbete* som frambragt dessa bruksvärden samtidigt måste vara *abstrakt arbete*, varuproducerande arbete.

I varuproduktionen förbinder sålunda de förhållanden som förenar deltagarna i utbytet ting med 'oberoende-beroende' producenter, som kommer in som ägare och endast deltar i utbytena i den mån de upphör att vara ägare till de ting som går in i bytena. Denna relationsstruktur kan förklara följande:

'(...) varuformen och värdeförhållandet mellan arbetsprodukterna (...) har absolut ingenting att göra med deras fysiska natur och de därur härrörande förhållandena mellan tingen (*dinglich*). Det är endast ett bestämt socialt förhållande mellan människorna själva, vilket här för dem antar den fantasmagoriska formen av ett förhållande mellan tingen.'¹⁵

Den här sammansatta strukturen förklarar säregenheten i den motsatsernas enhet som manifesterar sig genom uttrycket värdeform, i vilket ett (frånvarande) bytesvärde 'representeras' av ett bruksvärde. Denna form av 'representation', som också är omvändningsform, är en egenskap hos en struktur, i vilken ett *socialt* arbete är ett *privatarbete*. På grund av strukturens sammansatthet är nämligen *ett och samma element* samtidigt närvarande i *två relationer*, av vilka den ena beslöjar den andra och dessutom kan ha omvända egenskaper i förhållande till den relation som den beslöjar, något som uppenbarligen inte hindrar att båda relationerna är verkliga.

¹⁴ K. Marx, *Das Kapital*, Band II, s. 211. På denna punkt se även J. Ranciére, *Lire le Capital*, bd I, s. 154f.

¹⁵ *Kapitalet*, Första boken, s. 63, översättningen delvis ändrad efter *Das Kapital*, Band I, s. 86.

Anmärkning

Om det som sades i föregående anmärkning är riktigt, så följer därav, att också det socialistiska produktionssättet måste känna specifika former av beslöjande av de verkliga förhållandena, varvid 'planen' är 'platsen' för dessa beslöjande former. Om det förhåller sig så kräver den specifika sammansattheten hos de förhållanden som planen på en gång manifesterar och beslöjar en teoretisk analys. Frånvaron av eller otillräckligheten hos en sådan analys kan vara källan till en 'planfetischism'.

Denna observation visar den ideologiska karaktär som mot sättningen av 'plan/marknad' kan anta. När planen 'tänks' i den omedelbara föreställningens former framträder den faktiskt bå de som motsatsen till och samma sak som marknaden. Denna typ av motsatsernas enhet antyder ett ideologiskt par, alltså en på en gång illusorisk och verklig motsättning.

Inom detta ideologiska par tycks planen fylla 'samma funktioner' som marknaden, fast i en 'annan form'.

Detta ideologiska par stödjer Paretos och Barones¹⁶ teser om identitet i verkningarna av en 'perfekt planering' och en 'perfekt konkurrens', teser som man återfinner i en förvandlad form hos vissa ekonomer i de 'socialistiska länderna'. Vi ska återkomma till vilken funktion det ideologiska paret plan /marknad' fyller på annat ställe, men vi kan redan nu påpeka, att det syftar på en annan specifik skillnad än den som det gör anspråk på att visa: vad det handlar om är inte (och kan heller inte vara) en formskillnad, utan en skillnad i funktioner. Den senare beslöjas av detta ideologiska par, som avgjort spelar en viktig roll i de politiska striderna under övergångsperioden. Det är för övrigt samma beslöjande som verkar vid ett ideologiskt bruk av paret 'monetär kalkyl/direkt ekonomisk kalkyl'. Vid tillfälle skulle vi behöva analysera betydelsen av framför allt de sovjetiska och ungerska ekonomernas användning av dualitetsteoremet¹⁷ (som sålunda följer den väg som vissa västliga ekonomer har anvisat).¹⁸

De föregående utläggningarna har tydligen inte avlägsnat oss från de båda närbesläktade problem vi ställt oss som huvuduppgift att lösa: problemen om varukategoriernas existens i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen, och problemen om de sociala förhållanden som beslöjas genom dessa kategorier. Tvärtom kan vi utifrån dessa anmärkningar också formulera några observationer beträffande varornas *dubbla existens*.

c) Varornas dubbla existens

Varor är samtidigt 'samhällsnyttiga' föremål och föremål 'med ett värde'.

I de varumässiga produktionsformerna är produkternas *huvudaspekt* att vara föremål med ett värde. Därför uppträder rikedomens med Marx ord som en 'oerhörd varuanhopning',¹⁹ och deras karaktär av 'samhällsnyttiga' föremål är här endast av intresse därför att den tillåter dem att bli varor, dvs. just föremål 'med ett värde'.

Till skillnad från de varumässiga produktionsformerna är produkterna i det socialistiska produktionssättet²⁰ inte längre beroende av 'privata' arbeten (inte i någon betydelse av detta ord), och de

¹⁶ Jfr särskilt E. Barone, 'Le Ministère de la Production dans un Etat collectiviste', *L'Economie dirigée dans un régime collectiviste*, Librairie Médicis, Paris, 1939, s. 245f.

¹⁷ Framför allt Debreu och Allais i Frankrike, Arrow och Koopmans i Förenta Staterna.

¹⁸ Det gäller i själva verket en viss 'ekonomisk' tolkning av 'Lagrang es multiplikatorer'. Denna fråga kan inte utvecklas här. Den bör emellertid tas upp senare för att belysa de gränser inom vilka Lagranges multiplikatorer eventuellt kan bidra till lösandet av vissa planeringsproblem.

¹⁹ Som Marx säger redan i den första meningen i *Kapitalet*.

²⁰ Begreppet 'socialistiskt produktionssätt' hänför sig till ett teoretiskt objekt som kännetecknas av *de socialistiska*

är alltså inte längre avsedda för *utbyte*.²¹ Följaktligen är de inte längre 'bärare' av motsättningen mellan 'privat' och 'socialt' arbete. De är beroende av ett *socialiserat arbete*. Här utgörs den sociala rikedom inte längre av en 'oerhörd varuanhopning', utan av samhällsnyttiga föremål, dvs. av föremål som är ägnade att tillfredsställa 'sociala behov'.

I analysen av det fullt utvecklade socialistiska samhället (där inte bara *socialistiska produktionsförhållanden*, utan det *socialistiska produktionssättet* är dominerande), bör den centrala plats som upptogs av *värdeanalysen* i varusamhället upptas av *analysen* av vad Marx har kallat den 'verkliga rikedom', dvs. bruksvärden och 'sociala nyttoeffekter'.

Anmärkning

*Det kan kanske vara värt att erinra om att Marx med uttrycket 'verklig rikedom' — i motsats till rikedom i de samhällen, där det kapitalistiska produktionssättet härskar — menar bruksvärdena, som t.ex. i Kritiken av Gothaprogrammet: 'Arbetet är inte källan till all rikedom. Naturen är lika mycket källan till bruksvärdena (och av sådana består väl ändå den materiella rikedom!) som arbetet, som själv bara är yttringen av en naturkraft ...'*²² Detta påpekande av Marx kommer mycket nära den följande texten ur Grundrisse:

*'Men allteftersom storindustrin utvecklas blir skapandet av den verkliga rikedom mindre beroende av arbetstiden och den använda kvantiteten arbete än makten hos de drivkrafter som sätts i rörelse under arbetstidens lopp och vars powerful effectiveness inte står i något förhållande till den omedelbara arbetstid som deras produktion kostar, utan desto mer är beroende av vetenskapens allmänna tillstånd och teknologins framsteg, eller denna vetenskaps användning i produktionen ... Den verkliga rikedom manifesterar sig desto mer — och detta avslöjar storindustrin — som en oerhörd disproportion mellan den använda arbetstiden och produkten av den ...'*²³

*Några sidor längre fram tillägger Marx denna iakttagelse, som direkt berör det problem som vt sysslar med: 'Ty den verkliga rikedom är alla individers utvecklade produktivkraft. Det är ingalunda längre arbetstiden, utan den disponibla tiden som är måttet på rikedom.'*²⁴

En sådan analys ställer nya uppgifter, uppgifter som analysen av varuproduktionen inte ställde, och dessutom kräver den att man sätter begrepp i arbete vilkas behörighet skulle ha bestridits när det gällde att analysera varuproduktionen.

Man bör speciellt lägga märke till att förhållandet mellan de samhällsnyttiga föremålen och de 'sociala behov' som de skulle tillfredsställa manar till analys av den senare termen. Denna analys måste vara särskilt sträng eftersom begreppet 'behov' är ett tvetydigt begrepp så snart dess sociala natur inte preciseras. Därför leder användningen av begreppet 'mänskliga behov' till en ideologisk antropologi, som suddar ut de specifika skillnaderna mellan produktionssätten och som gör anspråk på att grunda fullständigt obefintliga 'allmängiltiga ekonomiska lagar'.

I samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen är värdeformens existens — och därmed existensen av motsvarande produktionsförhållanden, till vilka vi återkommer i nästa avdelning — alltid ett tecken på en speciell typ av sammansatthet hos den ekonomiska strukturen och på en speciell form av beslöjande och omvändning. Men dessutom

produktionsförhållandenas herravälde över produktivkrafterna. Det bör alltså varken förväxla med begreppet 'övergångsform till socialismen' eller med 'samhällsformationer vid övergången mellan kapitalismen och socialismen' (där de senare termen betecknar konkreta objekt).

²¹ Vilket inte betyder att produkterna inte behöver cirkulera mellan de olika produktionsenheterna och mellan dem och konsumtionsenheterna.

²² A.a., Arbetarkultur, s. 17.

²³ K. Marx, 'Grundrisse', *Texte zu Methode und Praxis*, III, Rowohlt, München 1967, s. 209.

²⁴ K. Marx, A.a., s. 214.

medför det 'sociala ägandet'²⁵ av produktionsmedlen — och planeringen, som alltså är den 'scen' på vilken arbetsprocessernas enhet representeras — framträdandet av en ny form av 'socialt' arbete. Den innebär att den sociala produktionsprocessen inte kan ha värdets utan bruksvärdenas tillväxt som huvudsyfte. Därför upphör den sociala rikedomens i dessa samhällsformationer, där dock värdeformen bibehålls, att reducera sig till en 'anhopning av varor': den är också, den är i första hand förfogade över bruksvärden. 'Rikedomens' *dubbelform* i övergångsekonomierna står alltså i direkt förbindelse med den 'ekonomiska kalkylens' *dubbelform*: ekonomisk kalkyl i egentlig mening och monetär kalkyl. Vi har så kommit fram till problemet om de sociala förhållandens natur som bestämmer värdeformens existens i samhällsformationerna vid övergången.

2. Samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen, och värdeformens existens

Av de föregående utläggningarna måste vi dra två slutsatser som i sin tur tvingar oss till att ställa en fråga av grundläggande teoretisk och praktisk betydelse.

Dessa båda slutsatser är de följande:

I. Värdeformen kvarstår i de nuvarande samhällsformationerna vid övergången *därför att bestämda sociala förhållanden kvarstår, förhållanden som fortsätter att objektivt anta den 'fantasmagoriska formen av ett förhållande mellan tingen'*.

II. Existensen av denna 'fantasmagoriska form' inte bara fortsätter att 'representera' förhållanden mellan människor och förhållanden mellan ting, utan med den följer också omvändningsgestalten. Om denna inte analyseras ställer den hinder i vägen för kunskapen om *den verkliga rörelsen* av förhållandena mellan tingen. Och om man inte inhämtar denna kunskap blir den politiska nivån ingripande på den ekonomiska nivån lätt godtyckligt, både på grund av själva den otillräckliga kunskapen (mätningens och den ekonomiska kalkylens otillräcklighet) och på grund av *handlingsredskapen* (rätta organisationsformer, signifikativa priser, osv.).

Frågan blir alltså den följande: vilka är de 'bestämda sociala förhållanden' vilkas existens förklarar varför värdeformen tydligen 'överlevt' eliminerandet av det privata ägandet av produktionsmedlen?

Det principiella svaret på denna fråga ger Marx själv i den tidigare citerade texten:

'Bruksföremål kan', säger Marx, 'överbud inte bli varor, annat än då de är produkter av inbördes oberoende privatarbeten.'²⁶

Detta principsvaret måste givetvis konkretiseras genom en närmare bestämning av *existensformen* för 'inbördes oberoende privatarbeten'.

Frågan är av avgörande betydelse både för den teoretiska förståelsen av den ytterst speciella typ av samhällsformationer vid övergången som vi har att göra med — alltså specifika kännetecken för dessa samhällsformationer — och för förståelsen av värdeformens roll och de karaktärsdrag som den 'ekonomiska kalkylen' uppvisar i dessa samhällsformationer.

Vi måste alltså stanna ganska länge inför denna fråga och först anföra några av de svar som har

²⁵ Uttrycket 'social egendom' är uppenbarligen en *contradictio in sui*, men det *beskriver* en motsägelsefull verklighet: 'statens' egendom (såsom politiskt maktorgan, *skilt* från producenterna, även om det 'kontrolleras' av dem), egendom som staten tar på sig 'i samhällets namn', enligt en formulering av Engels. Denna motsägelse är specifik för övergången. Dess fullbordande bör leda till *statens* och 'egendomens' bortdöende. De lämnar alltså plats för den *sociala tilläggnelsen* genom producenterna kollektivt.

²⁶ *Kapitalet*, Första boken, s. 63.

getts på den.

a) Historisk översikt över de svar som getts på frågan om varukategoriernas existens i samhällsformationerna vid övergången till socialismen

Om vi undersöker denna fråga utifrån några av de teoretiska svar som man har försökt ge på den, ser vi att den gemensamma kärnan i de flesta hittills avgivna teoretiska svaren är den följande: värdeformen kvarstår därför att det i dessa samhällsformationer finns *olika former av ägande* av produktionsmedlen: statsegendom, kooperativens kollektiva egendom och ibland 'privat' egendom. Utifrån detta konstaterande förklarar man värdeformens existens med det faktum att det försiggår *utbyten mellan olika ägare*, alltså verkliga försäljnings- och köptransaktioner. Eller åter säger man att värdeformen kvarstår därför att det är genom köp och försäljning som den sociala karaktären befästs hos de arbeten som utförs i de olika produktionsenheterna tillhörande olika ägare.

Det är i huvudsak på det sättet som E. Preobrazjenskii redan 1927 svarade i sin skrift *Den nya ekonomiken*,²⁷ ett svar som framträder redan i ett tidigare verk av samme författare: *Från NEP till socialismen*.²⁸

Samma svar skulle Stalin ge på denna fråga tjugofem år senare under betingelser som förändrats avsevärt genom kollektiviseringen och genom privatkapitalismens försvinnande (eftersom denna ännu existerade under NEP-epoken).

I *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* skriver nämligen Stalin:

'För närvarande existerar hos oss två huvudformer för socialistisk produktion: den statliga, hela folket tillhörande produktionen, och kollektivbrukens, som inte kan sägas tillhöra hela folket.'

'Denna omständighet leder till att staten endast kan förfoga över de statliga företagens produktion och att kollektivbruket ensam förfogar över kollektivbruksproduktionen såsom över sin egendom. (...) Andra ekonomiska förbindelser med staden än varumässiga, än utbyte genom köp och försäljning, accepterar kollektivbruket för närvarande inte. Därför är varuproduktionen och varuomsättningen hos oss för närvarande en lika stor nödvändighet som de var för låt oss säga 30 år sedan, när Lenin förklarade att det var nödvändigt att på allt sätt utveckla varuomsättningen.'

Och Stalin tillägger:

'När det i stället för produktionens två huvudsektorer, den statliga och kollektivbrukens, uppstår en allomfattande produktionssektor med förfoganderätt över landets hela för konsumtion avsedda produktion, så kommer naturligtvis varucirkulationen med sin "penninghushållning" att försvinna som ett onödigt element i folkhushållningen.'²⁹

Man ser på en formel när (den som uttalar en 'subjektiv' orsak: kolchozernas acceptering eller vägran att acceptera andra ekonomiska relationer), att svaret just är att varukategoriernas existens har sin grund i existensen av två egendomsformer.

Samma svar finner man i SSRU:s Vetenskapsakademis *Lärobok i politisk ekonomi* och ännu idag är det det som erkänt i de 'socialistiska länderna'.

Detta svar är uppenbarligen inte felaktigt, men det är *otillräckligt*.

²⁷ E. Preobrazjenskij's bok förblir en viktig utgångspunkt i allt arbete med de problem som sysselsätter oss, trots att man kan rikta kritik mot en del av de uppfattningar han försvarar, framför allt den om den 'ursprungliga socialistiska ackumuleringen'. (E.D.I.'s översättning, Paris, 1966, 401 sidor.)

²⁸ En fransk översättning av denna bok har publicerats 1966 av C.N.R.S. (XVI + 123 sidor).

²⁹ *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, Moskva 1953, s. 16-17.

Det är riktigt såtillvida som det belyser vad som har varit (och i vissa fall fortfarande är) en av de 'juridiska grundvalarna' för varukategoriernas existens i samhällsformationerna vid övergången.

Emellertid får existensen av en kolhoz- eller kooperativ sektor bredvid den statliga sektorn som en av grundvalarna för värdeformens existens i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen inte dölja existensen av en *ekonomisk grundval*, ty denna är den huvudsakliga grundvalen. Det är den som teoretiskt och historiskt är den viktigaste, ty dess existens karakteriserar hela övergångsperioden mellan kapitalismen och socialismen. Kunskapen om denna grundval är av avgörande praktisk betydelse såtillvida som den gör oss uppmärksamma på *motsättningar* som kräver en adekvat behandling.

Innan vi analyserar denna ekonomiska grundval för varukategoriernas existens måste vi snabbt säga oss av vilket skäl man inte kan nöja sig med den juridiska förklaringen, dvs. med den förklaring som uteslutande refererar till existensen av flera former av ägande av produktionsmedlen.

Skälet är det följande: förekomsten av flera former av ägande av produktionsmedlen förklarar varför varuförhållandena bibehållits mellan de 'olika ägarna': mellan staten och kolchozerna, mellan staten och konsumenterna, mellan konsumenterna och kolchozerna och mellan kolchozerna inbördes, men det förklarar inte varför varukategorierna och därmed köpen och försäljningarna bibehållits inom *själva den statliga sektorn*.

Ty varför har inte *varuformerna och varuförhållandena* inom den statliga sektorn försvunnit? Varför har produktionsmedlen där *priser* och varför *betalas* de alltså med en penning som spelar rollen av *allmän ekvivalent*? Varför *köps* och *säljs* produkterna inom den statliga sektorn i stället för att *delas ut gratis* till de företag som staten är ägare av? Varför måste följaktligen staten tilldela sina egna företag monetära och finansiella medel för att de ska kunna köpa de erforderliga produktionsmedlen?

Förekomsten av andra sektorer och andra egendomsformer räcker uppenbarligen inte till för att förklara detta sakernas tillstånd.

Anmärkning

*Det verbala konststycke som består i att med vissa sovjetiska ekonomer förklara, att de betalningar som äger rum mellan företagen inte genomförs i pengar, eftersom de försiggår genom banktransaktioner, undanröjer varken förekomsten av betalningar eller de faktum att de äger rum i samma valuta (t.ex. rubel) som också omsätts på annat håll. Endast penningens existensform är annorlunda.*³⁰

Innan vi försöker formulera ett svar på ovanstående frågor kan det vara värt att påminna om, att dessa frågor inte alltid har förbisetts av dem som hävdar att värdeformens existens i dagens socialistiska ekonomier helt och hållet har sin förklaring i förekomsten av flera former av ägande till produktionsmedlen. De har alltså försökt besvara den, men den problematik som de från början antagit har hindrat svaren från att bli tillfredsställande.

Så är det exempelvis med Stalins svar i den tidigare citerade texten.

I den texten uppställer Stalin som princip att produktionsmedlen inom den statliga sektorn inte är varor, ty, säger han:

³⁰ Om de försök som gjorts att skilja ut en 'riktig' penning - sedlar - och den 'skriftliga cirkulationen', jfr M. Lavigne, 'Planification et politique monétaire dans l'économie soviétique', *Annuaire de l'URSS*, Paris, Editions du CNRS, 1969, s. 349f.

'... produktionsmedlens ägare, staten, förlorar i ingen mån äganderätten till produktionsmedlen då den överlämnar dem till ett eller annat företag, utan bevarar den tvärtom i full utsträckning ... Direktörerna för de företag, som erhållit produktionsmedel från staten, blir på intet sätt ägare till dem, utan de godkänns tvärtom som sovjetstatens ombud för nyttjande av produktionsmedlen i enlighet med de av staten föreskrivna planerna.'

Anmärkning

Man kan lägga märke till att Stalins beskrivning av den utvidgade reproduktions- och ackumulationsprocessen, liksom av de olika produktionsenheternas funktioner i denna process, görs helt och hållet i juridiska termer (i termer av 'äganderätt', 'ombud', osv.), vilket för med sig en sorts sammanblandning av den juridiska och politiska överbyggnaden och den ekonomiska basen.

Därav slutsatsen: 'Som vi ser kan produktionsmedlen under vårt system absolut inte hänföras till varornas kategori.'³¹

Men efter att ha påstått detta ställer sig Stalin följande fråga, på vilken han ger de svar som vi omedelbart ska undersöka.

'Varför talar man i så fall om produktionsmedlens värde, deras självkostnader, deras pris, osv.?

Av två orsaker.

För det första är det nödvändigt för kalkyleringen, för räkenskapsföringen, för att fastställa om företagen är räntabla eller oräntabla, för revision och kontroll över företagen. Men detta är endast den formella sidan av saken.

För det andra är det nödvändigt för att i utrikeshandelns intresse genomföra försäljningen av produktionsmedel till andra stater. Här, på utrikeshandelns område, men endast på detta område, är våra produktionsmedel verkligen varor, som verkligen säljs.³²

Låt oss undersöka dessa båda svar.

Det första är uppenbarligen otillräckligt. Stalin erkänner det för övrigt när han förklarar att han där bara inlåter sig på den 'formella sidan av saken'. I själva verket hänvisar detta svar till nödvändigheterna av 'kalkyleringar', till 'bokföringen', till uppskattningen av företagens 'räntabilitet', osv. Men detta ställer fler frågor än det löser. Problemet är ju *varför* det är nödvändigt att utföra kalkyler *i värden* och varför man inom den *statliga sektorn* inte utför sådana kalkyler som Engels talade om, dvs. kalkyler i arbetstiden och i de olika bruksvärdenas nyttoeffekter. Det avgivna svaret beskriver alltså på ett annat sätt det problem som det gäller att lösa.

Man kan notera att detta första svar till innehållet är identiskt med det som Preobrazjenskij redan hade gett på samma fråga. Denne skrev nämligen att priskategorin i statstrusternas mellanhavanden 'antar en rent formell karaktär'.³³

Frågan förblir alltså densamma: varför är det nödvändigt att använda en kategori av 'rent formell karaktär' i stället för att gå tillväga på annat sätt?

Eller: varför tillgriper 'räkenskapen' i övergångsekonomierna och inom den statliga sektorn inte sociala värdeberäkningar utan *effektiva priser*, dvs. priser som faktiskt betalas och som sålunda ger upphov till en *penningcirkulation*?

Anmärkning

³¹ J. Stalin, A.a., s. 51.

³² A.a., s. 51.

³³ E. Preobrazjenskij, *La Nouvelle Economique*, Paris, EDI, 1966, s. 229.

Om, vilket det finns anledning att förmoda, en social bokföring bör bibehållas även i en fullt utvecklad socialistisk ekonomi (där produkterna inte är varor och följaktligen inte har några priser), så förutsätter denna räkenskap sociala värdeberäkningar. Dessa värdeberäkningar måste ge uttryck för resultatet av 'mätningarna' och den 'ekonomiska kalkylen'. Förekomsten av ett system av sociala värdeberäkningar, vilkas natur man då måste definiera, är någonting helt annat än förekomsten av ett system av faktiskt betalda priser, som själva reproducerar ett system av monetära kostnader, som särskilt låter lönerna framstå som en 'beståndsdel' av dessa 'kostnader'.

Innan vi försöker besvara dessa frågor ska vi undersöka den andra ovan angivna förklaringen till värdeformens existens inom den statliga sektorn.

Denna andra förklaring hänför sig till *exportproblemet*. Så som den framställs här är inte heller den förklaringen tillfredsställande, ty den medger ingen förståelse av varför de produktionsmedel som *inte är avsedda för export* bevarar 'det yttre skenet av varor'. Däremot beskriver denna förklaring indirekt ett *mycket viktigt faktum*, nämligen att i de nuvarande samhällsformationerna vid övergångsskedet, den nationella produktionens struktur, alltså den *inhemska sociala arbetsdelningen*, och reproduktionens villkor är knutna till världsprisystemet och är alltså endast *delvis avskurna från värdelagens herravälde* på det sätt den fungerar på världsmarknaden. Denna situation medför specifika kombinationsformer mellan de *internationella kapitalistiska produktionsförhållandena* och de socialistiska produktionsförhållanden som är på väg att utvecklas (eller avvecklas) i dessa samhällsformationer.³⁴

Innan vi går vidare måste vi anföra några andra slutsatser som har dragits från de tidigare i Preobrazjenskij's och Stalins text avgivna svaren på de ovan ställda frågorna.

Dessa slutsatser är inte bara att de produktionsmedel som cirkulerar mellan statsföretagen inte är varor, utan också att vi inom den statliga sektorn överhuvud har att göra med 'falska varukategorier' i den meningen att dessa har ett nytt 'innehåll'. Också här kan det vara lämpligt att se hur Stalin drar dessa slutsatser från de tidigare påståendena:

'Om man betraktar saken från en formell synpunkt, utifrån de processer som försiggår på företagens yta, kan man komma till den oriktiga slutsatsen, att kapitalismens kategorier skulle förbli i kraft i vårt näringsliv. Men om man tillämpar den marxistiska analysen, som strikt skiljer mellan den ekonomiska processens innehåll och dess form, mellan de på djupet verksamma utvecklingsprocesserna och de ytliga företagen — då kan man komma till den enda riktiga slutsatsen, att det som hos oss återstår av kapitalismens gamla kategorier huvudsakligen är formen, det yttre utseendet, medan de till sitt väsen undergått en genomgripande förändring i anpassning till den socialistiska folkhushållningens utvecklingskrav.'³⁵

Vad ska man tänka om alla dessa påståenden?

Längre fram ska vi se, att det sätt på vilket förhållandet innehåll/form här behandlas inte är tillfredsställande och varför det inte är det, men låt för ett ögonblick konsekvenserna av denna behandling rullas upp, det kommer att hjälpa oss att bättre urskilja frågorna.

Vi säger alltså att 'varuformens' *innehåll* enligt denna behandling av problemet har förändrats genom själva det faktum att staten (den proletära staten) *äger* produktionsmedlen, ty genom detta faktum har nya *produktionsförhållanden* instiftats.

³⁴ När det gäller frågan om de internationella kapitalistiska produktionsförhållandena, jfr A. Emmanuels bok, *L'Echange inégal*, Paris, Maspero 1969, och den debatt jag inledde i den boken om A. Emmanuels teser.

³⁵ J. Stalin, A.a., s.

Olyckligtvis löser hänvisningen till denna förändring av 'innehållet' *inte problemet med värdeformens 'överlevande'*: frågan är nämligen varför de produktionsmedel som cirkulerar mellan statsföretagen trots statsegendomen har just varornas 'form'.

Problemet kvarstår ograverat: vilket är det *specifika innehållet* i den 'värdeform' och den 'varuform' som *kommer till uttryck* på den statliga sektorn, dvs. *vilka är de sociala förhållanden som döljs genom dessa former?* Varför har förändringen i de sociala förhållandena inte undanröjt den gamla formen, dvs. varför fortsätter produkterna, trots denna förändring, att manifesteras som varor med ett 'värde'?

Det verkliga problemet är nämligen detta: varför fortsätter sociala förhållanden av kapitalistisk typ att manifesteras sig *oberoende av människornas vilja* i en 'fantasmagorisk form', dvs. som förhållanden mellan tingen?

Återigen och med andra ord: varför *fortsätter varufetischismen att existera* inom själva den statliga sektorn? Det är motsättningen mellan den sinnliga verkligheten och påståendena om varuförhållandenas 'formella' karaktär inom den statliga sektorn som vi måste förklara.

Det är så mycket viktigare att framställa denna förklaring som det är mycket farligt för den socialistiska ekonomins utveckling att *hänge sig åt tanken att värdeformen och varuformen genom att staten äger produktionsmedlen inte längre skulle ha annat än en 'formell existens'*, dvs. att de på något sätt skulle vara 'former av andra graden'.

Om det var så *skulle man nämligen kunna tro att det inte medför någonsomhelst olägenhet att låta former som har ett radikalt nytt innehåll utvecklas*.

Det är för övrigt just den typ av slutsatser till vilka anhängarna av tesen om det *fulla utnyttjandet av varuformerna* i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen kommer. Så är speciellt fallet med den sovjetiske ekonomen Liberman, som genom att hänvisa till 'varuformernas radikalt nya innehåll i den socialistiska ekonomin' tror sig kunna hävda att utvecklandet av dessa former inte innebär någon fara för den sovjetiska ekonomins slutliga evolution mot socialismen.

Vid denna punkt framträder det problem som vi har att lösa på följande vis: eftersom det nu *existerar* varukategorier inom den statliga sektorn, vilka är då de *specifika sociala förhållanden som dessa former beslöjar men också avslöjar?*

Denna fråga kommer inte att ha blivit besvarad på ett tillfredsställande sätt förrän det avgivna svaret *också* förklarar *varför* dessa specifika sociala förhållanden *inte framträder som sådana, utan faktiskt antar 'fantasmagoriska former'*.

Marx' analys ger oss vad vi behöver för att framställa en sådan förklaring. De lär oss, som vi sett, att de sociala förhållandenas *beslöjande effekt* är en effekt av en viss *sammansatthets-modalitet hos strukturen*, en sammansatthet som kännetecknas av en *överlagring av olika relationer mellan samma element i denna struktur*. Det är denna sammansatthet som begreppet 'form' hänför sig till. Det är omöjligt att nå fram till ett tillfredsställande svar om man — som i de ovan citerade texterna — tillämpar en *odialektisk motsättning mellan 'form' och 'innehåll'*.

En ideologisk motsättning som den här förutsätter att 'formerna' skulle vara någon sorts 'behållare', i vilka man kunde 'placera' varierande 'innehåll'. Nu kan det marxistiska begreppet 'form' inte behandlas på det sättet. I Marx' analys är *formen ett förhållande*, och *'värdeformen' är alltså ett varuförhållande*.

Detta förhållande, så som det 'representeras' inom en samling sociala förhållanden, kallas 'form'

därför att det *döljer och samtidigt uppklarar ett annat förhållande*.

Sålunda är värdeformen ett *förhållande mellan produkter* (som alltså framträder i modaliteten kvantitet) och den är *också ett förhållande mellan arbeten* (följaktligen mellan dem som utför dessa arbeten), men inte mellan vilka arbeten som helst: mellan arbeten som trots att de utförs *oberoende* av varandra är beroende av varandra som 'moment' i en samhällelig produktionsprocess.

Värdeformens existens anger existensen av detta dubbla förhållande. Det är anledningen till att de föregående satserna inte utgör ett riktigt svar på de frågor som ställts. Men samtidigt anger de vägen till ett tillfredsställande svar, nämligen en *förändring* i produktionsförhållandena, en förändring som hänger samman med existensen av en *proletär stat*.

Denna förändring äger rum när staten *behandlar* produktionsmedlen som samhälleliga produktionsmedel, dvs. *handlar som ägare* av dessa medel genom produktionsenheterna (som är de platser där dessa medel direkt bemästras och igångsättes). Detta *handlande* från den proletära statens sida (vilket antar formen av en plan och av planförhållanden, som uppstår genom den), som bibehåller ett visst 'oberoende' mellan de arbeten som utförs i de olika produktionsenheterna, *ändrar delvis* — om det är adekvat — *formerna för det inbördes beroendet mellan de olika arbeten* som bildar den samhälleliga produktionsprocessen.

Med andra ord: vad man i de ovanstående meningarna beskrivit med uttrycket 'förändring av innehållet' syftar på en förändring av formerna för arbetenas inbördes beroende. Denna förändring *blir möjlig* genom omvandlingen av de juridiska ägandeförhållandena, *men den inskränker sig inte till det*. Den innebär ett bestämt handlande, dvs. en *samhällelig praktik* med vars hjälp *staten och de politiska, ekonomiska och administrativa institutioner som är underställda den verkligen i förväg samordnar* de olika produktionsenheternas verksamheter. *Ju mer denna samordning utvidgas och fördjupas, desto mer förändras förhållandena mellan produktionsenheterna*, ja t.o.m. produktionsenheterna själva, desto mer begränsas varuförhållandenas (dvs. värdeformens) verkningssfär, och desto oundgängligare blir det med nya former av *ekonomisk kalkyl*.

Men graden av *reell samordning* (alltså graden av *anpassning* av den ekonomiska planens verkan) beror i huvudsak varken på 'planeringstekniken', på ett detaljerat och noggrant 'administrativt handlingsätt' eller på en proklamerad 'vilja'. Den beror på objektiva *politiska betingelser* (på *massornas faktiska deltagande* i planernas utarbetande och genomförande) och på *vetenskapliga betingelser* (planen samordnar i realiteten de olika produktionsenheternas verksamheter endast om den bygger på en *vetenskaplig analys* av den ekonomiska och sociala verkligheten och om den svarar mot den *vetenskapliga experimentationens* krav). De andra betingelserna kan för övrigt bara förverkligas om de första har blivit det; kunskapen om den ekonomiska verkligheten och den vetenskapliga experimentationen i samhällelig skala (helt annorlunda är det förstås när man manipulerar med räkenskapsstorheter, något som så många 'planer' inskränker sig till) utvecklas endast med massornas deltagande.

Förverkligandet av dessa betingelser innebär just utvecklandet av *socialistiska produktionsförhållanden*, en utveckling mot producenternas herravälde över produktionsmedlen och över produktionsresultaten. Detta herravälde är i sin tur endast möjligt inom gränser som sätts av produktivkrafternas utvecklingsgrad.

Anmärkning

De 'gränser' som produktivkrafternas utvecklingsgrad sätter för de socialistiska produktionsförhållandenas utveckling rör formerna för samordningen mellan produktionsprocesserna. Dessa former är av nödvändighet olika alltefter produktivkrafternas utvecklingsgrad och denna utveck-

lings natur. Samordningen av produktionsprocesserna kan nämligen antingen anta formen av en centralplan, eller av en överlagring av inbördes samordnade planer. Planeringen i Folkrepubliken Kina utvecklas alltmera mot den senare formen. Den syftar till att trygga en samhälleligt hanterlig fogning av produktionsprocesserna. Jag skulle tro att denna form — åtminstone på produktivkrafternas nuvarande stadium — ger producenterna de bästa möjligheterna att behärska produktionsmedlen och resultaten av sin produktion. När det gäller produktivkraftsutvecklingens natur behärskas den i sin tur av dominerande produktionsförhållanden. Dessa saker kommer att tas upp senare.

Om ovannämnda betingelser inte har förverkligats uppstår de för varuproduktionen specifika formerna av *samboende*, liksom alla de former i vilka de motsvarande förhållanden kommer till uttryck.

Detta är i korthet den väg man måste ge sig in på för att förstå värdeformens existens och prisernas och penningens 'fungerande' i de nuvarande samhällsformationerna vid övergången. De antydningar som nyss getts kräver givetvis några preciseringar. Vi ska försöka framlägga några sådana på de sidor som följer. Dessa preciseringar har naturligtvis till utgångspunkt en *förskjutning* av den problematik som vi sysslat med.

Denna förskjutning tvingar oss nu att förklara *varuförhållanden* (dvs. varuformernas) existens genom förekomsten av ett visst *system av produktivkrafter och produktionsförhållanden*. Vi bör alltså försöka att precisera deras utmärkande drag under övergångsperioden.

Utifrån förutsättningen att produktionsförhållanden endast verkar på bestämda produktivkrafter ska vi börja med att undersöka produktivkrafterna. Men vad som kommer att sägas om detta bör alltid tolkas med hänsyn till att det inte finns något system av produktivkrafter som inte är förbundet med ett system av produktionsförhållanden *som behärskar det* och ger det dess *form*.

b) Varukategorierna så som de uppträder inom den statliga sektorn och produktivkrafternas system

Vi ska här utgå från den redan anförda formuleringen av Marx enligt vilken 'bruksföremål inte kan bli varor, annat än då de är produkter av inbördes oberoende privatarbeten'.³⁶

Om man tänker närmare på den här formuleringen finner man att den ger uttryck åt tanken att produkternas förvandling till varor inte direkt har sin rot i att produkterna är beroende av arbeten utförda av 'privatägare' (eller på deras order av arbetare, vilkas arbetskraft först har köpts av dessa ägare), utan i det faktum att de just är 'produkter av inbördes oberoende privatarbeten'.

Denna sats beskriver alltså ett visst fogningssätt för arbetena, en viss struktur hos produktionsprocesserna. Detta fogningssätt antas just motsvara arbeten som utförs oberoende av varandra. Termen 'oberoende' beskriver tydligen inte bara en 'brist': frånvaron av en 'samhällelig vilja' som skulle ha 'gjort' dessa arbeten beroende genom att man 'betraktar' dem som sådana. Vad som åsyftas i den här texten är på en gång frånvaron av ett *objektivt beroende* mellan arbetena (vilket innebär att dessa *inom vissa gränser kan utföras oberoende av varandra*) och förekomsten av sådana förhållanden mellan producenterna och produktionsenheterna att dessa förhållanden utesluter organiserade förhållanden av samverkan i samhällelig skala.

Vad som utmärker de varumässiga produktionsformerna är som bekant just att arbetenas, dvs. arbetsprocessernas, 'oberoende' döljer arbetarnas ömsesidiga beroende. Det är just detta beroende som sätter gränser för produktionsprocessernas relativa oberoende. Dessa gränser påtvingas de

³⁶ *Kapitalet*, Första boken, s. 63.

'oberoende' producenterna genom *värdelagen*. Denna *framtvingar brutalt och i efterhand* arbetenas och verksamheternas ömsesidiga beroende. Dess verkningssätt brukar man ange som värdelagens 'reglerande roll'.

När *arbetsprocessernas socialisering och produktionsförhållanden omvandling* möjliggör en föregående justering av verksamheterna, men utan att det objektiva oberoendet (som därefter blir mera begränsat) helt och hållet försvunnit, förlorar värdelagen sin reglerande roll i samma mån som producenterna lyckas att i förväg samordna sina aktiviteter, huvudsakligen genom en ekonomisk plan.

Denna sista sats implicerar att 'värdelagen' bara utövar sin verkan inom en viss struktur hos produktivkrafter och produktionsförhållanden. 'Värdelagen' är alltså en *form* av det *samhälleliga arbetets fördelningslag*. Den implicerar bestämda produktionsförhållanden herravälde över vissa produktivkrafter (dvs. över produktivkrafter som karaktäriseras av en bestämd struktur hos arbetsprocesserna).

När vi nu kommit till denna punkt, måste vi undersöka vad produktionsförhållanden herravälde över produktivkrafterna består i.

c) Produktionsförhållanden och produktionsprocesser³⁷

Först ska vi utveckla några allmänna satser om det anslagna temat för att sedan 'tillämpa' dessa satser på övergångssamhällena. Vissa av de formuleringar som i fortsättningen kommer att framkastas bör betraktas som provisoriska; de kan alltså eventuellt behöva korrigeras.

Först måste innehållet i termen 'produktionsförhållande' preciseras. Med denna term menar vi ett *system av ställningar som tilldelas produktionsagenterna i förhållande till de viktigaste produktionsmedlen*. Detta system bestämmer de omedelbara producenternas och, i förekommande fall, icke-producenternas ställning; dessa *ställningar* är i sin tur ingenting annat än orter där vissa *funktioner* utövas (naturens tillägnelseprocesser, samordning av dessa processer, fördelning av deras resultat, osv.).

Produktionsförhållanden verkan manifesterar sig framför allt i deras *effekter* på *bärarna* av de olika *funktionerna*; den kan ordna dessa bärare i *klasser*. Produktionsförhållanden verkan på *arbetsprocesserna* ger dem formen av en *produktionsprocess*.

Produktionsprocessen tryggar inte bara produktionen och reproduktionen av *produkter*, utan också av det *system av ställningar* som tilldelas produktionens *agenter*. *Produktionsprocessen är alltså även reproduktion av produktionsförhållanden*.

Denna reproduktion implicerar en viss fördelning av det samhälleliga arbetet (i en dubbel form: uppdelning i nödvändigt arbete och merarbete; fördelning mellan den sociala verksamhetens sektorer) liksom en viss *fördelning av produkterna*, alltså en produktcirkulation. Denna utgör en distributionsprocess. Därför att den senare är en effekt av produktionsförhållanden kan Marx säga, att *distributionsförhållanden* bara är *produktionsförhållanden*'s 'frånsida'.³⁸ *Cirkulation och distribution är alltså moment i produktions- och reproduktionsprocessen*.

Varje *typ av produktionsförhållande* definieras genom *besittnings-* och *ägandeförhållanden*. Dessa termers exakta innehåll ändrar sig alltefter det sätt på vilket de träder i förbindelse med varandra.

Allmänt betraktat utgörs *besittningen av förmågan att sätta produktionsmedlen i arbete*. Alltefter

³⁷ En stor del av de följande formuleringarna har Yves Duroux föreslagit mig.

³⁸ *Das Kapital*, Band III, s. 882-888.

arbetsprocessens struktur kan denna förmåga vara individuell eller kollektiv, och besittningen kan tudelas eller inte i ett partiellt innehav. Vad beträffar *ägandet* (såsom ekonomiskt förhållande) utgörs det av *makten att bestämma* de objekt som det gäller, speciellt *produktionsmedlen*, för *givna användningar samt att förfoga över de produkter* som erhålls med hjälp av dessa produktionsmedel. Denna makt kan utveckla sig till en makt att *samordna* eller leda arbetsprocesserna, och till en makt att bestämma de erhållna produkterna för givna användningar.

Den *makt* som ägandet utgör kan endast bli verksamt om det fogas med en besittning, antingen nu ägarna också är besittare, eller besittarna är underordnade ägarna.

I sin egenskap av makt implicerar ägandet existensen av *ideologiska förhållanden*. Om det dessutom föreligger en icke-överensstämmelse mellan ägande och besittning eller mellan besittning och innehav, är samhället uppdelat i *klasser*, vilket implicerar förhållanden av herravälde/underordning, som fogas med en statsmakt, alltså med *politiska förhållanden*.

De ideologiska förhållandena och statsmakten säkerställer reproduktionen av ägandet (i ideologiska termer: 'respekten' för det) genom att tvinga fram *normer* som just möjliggör reproduktionen av ägandeförhållandena.

Ägandet och besittningen utövas genom en rad *funktioner* (samordning, ledning, kontroll av arbetsprocesserna, påverkan av produktionsmedlen mot givna användningar, påverkan av produkterna). Dessa funktioner kan utövas av ägarna själva (ägandeförhållandenas 'bärare') eller av deras 'representanter' (deras 'agenter'). Den samhälleliga fördelningen av dessa funktioner och de motsvarande verkställande funktionerna utgör den *samhälleliga arbetsdelningen*. Denna är alltså en *effekt av produktionsförhållandena*. Samma gäller delningen av arbetsprocessernas konstitutiva uppgifter, eller den *tekniska arbetsdelningen*. Denna är alltid *underordnad* den samhälleliga arbetsdelningen, vilket innebär att formerna för fördelningen av uppgifterna alltid är socialt bestämda.

Denna sociala bestämning rör såväl formerna för yrkesmässig specialisering och kvalificering som den konkreta fördelningen av uppgifterna inom 'produktionsenheterna' (eller 'platserna för tillägnelsen av naturen'), liksom avgränsningen av och existensformerna för dessa 'produktionsenheter' själva. *Produktionsenheternas* system och deras sammanfogning (eller delningen av den sociala produktionen) utgör följaktligen också en effekt av *produktionsförhållandena på arbetsprocesserna*.

Anmärkning I

Den feodala 'riddarborgen', verkstaden, manufakturen, det kapitalistiska företaget, osv. är specifika existensformer för produktionsenheter'. Dessa former är inte direkt bestämda av produktivkrafternas natur. De är resultatet av produktionsförhållandenas effekter på produktivkrafterna. Likaså resulterar dessa 'produktionsenheters' dimensioner, deras interna organisation, formerna för deras inbördes förhållande av produktionsförhållandenas inverkan på produktivkrafterna.

En av de kapitalistiska produktionsförhållandenas effekter är, genom ackumulationen och koncentrationen av kapital (som också är koncentration av finanskapital), att åstadkomma en tudelning av den nivå på vilken förmågan att sätta de existerande produktionsmedlen i arbete manifesterar sig (de kapitalistiska fabrikernas 'förvaltning') och makten att bestämma tilldelningen av nya produktionsmedel för den ena eller den andra användningen (t.ex. ett aktiebolags eller en finansgrupps investeringar i en viss bestämd fabrik, makten att skapa nya produktionsenheter eller att lägga ned, slå samman, osv. redan existerande enheter). Denna makt (som t.ex. innehas av ett förvaltningsråd) är själv skild från aktieägarnas rättsliga ägande, fastän den, åtminstone inom vissa gränser, är beroende av detta ägande

Reproduktionen av den tekniska och sociala arbetsdelningen förutsätter inte bara reproduktionen av arbetets materiella villkor. Utan också den av bärarna av funktionerna och uppgifterna, alltså utbildningen av specialiserade agenter och deras utväljande i enlighet med de krav som reproduktionen av produktionens sociala villkor ställer.

De (ideologiska) sociala institutioner som övertar dessa reproduktionens funktioner (familj, skola, universitet, osv.) övertar sålunda samtidigt reproduktionen av den sociala och tekniska arbetsdelningens villkor, varvid även här den förra dominerar över den senare. Det faktum att vissa ideologiska institutioner reproducerar specifika sociala betingelser förklarar varför i samhällsformationerna vid övergången sådana institutioners fungerande — om de inte genomgår en radikal omvandling — kan råka i motsättning till den påbörjade omvandlingen av produktionsförhållandena.

Anmärkning II

Några ytterligare anmärkningar bör göras här:

1. På analysens nivå är det nödvändigt att skilja mellan produktionsförhållandena, dvs. systemet av ställningar som tilldelas produktionens agenter i förhållande till de huvudsakliga produktionsmedlen (ett system som utgör en grundläggande struktur) och de sociala produktionsförhållandena. De senare är 'effekter' av denna grundläggande struktur. Dessa effekter rör både agenterna själva (uppdelningen i klasser, den sociala såväl som den tekniska arbetsdelningen) och de arbetsprocessernas former i vilka agenterna inträder, och dessa processers fogningssätt (alltså produktionsenheternas existensformer, deras interna 'organisation', förhållandena dem emellan och följaktligen delningen av den sociala produktionen).

2. Dessa sociala produktionsförhållanden 'upplevs' av de olika agentkategorierna genom föreställningen om deras och de andra agentkategoriernas 'roll' Denna föreställning dubblar de sociala produktionsförhållandena med ideologiska förhållanden. När dessa ideologiska förhållanden står i överensstämmelse med de sociala produktionsförhållandena, tryggar de de olika agentkategoriernas identifiering med sin 'roll' och de garanterar på sitt eget plan reproduktionen av de sociala produktionsförhållandena. Denna reproduktion är sålunda beroende av dominerande ideologiska förhållanden (av vad som utgör den dominerande klassens ideologi och som 'befäster' de dominerande produktionsförhållandena).

Ägandet som 'makt' över produktionsmedlen är alltså även ett ideologiskt förhållande. Det 'fungerar' som 'makt' så snart det 'erkänns' som sådant, dvs. så länge det inte ifrågasätts genom en ideologisk klasskampprocess.

Denna process har sin rot i de objektiva motsättningarna mellan de olika sociala klassernas intressen, men den har sin egen dynamik. En av dess faktorer är förskjutningen mellan de 'roller' för vilka de ideologiska institutionerna förbereder agenterna och de 'funktioner' som de effektivt ska kunna anta. Denna förskjutning är förbunden med de specifika rytmer i vilka reproduktionen av de olika sociala förhållandena försiggår.

'Överensstämmelsen' mellan de ideologiska förhållandena och de sociala produktionsförhållandena anger de förras förmåga att på sitt eget plan bidra till reproduktionen av de senare. Denna förmåga innebär att de ideologiska förhållandena 'representerar' de sociala produktionsförhållandena genom att beslöja dem, detta åtminstone i klassamhällena. 'Förskjutningen' mellan 'roller' och 'funktioner' ger upphov till en icke-överensstämmelse mellan de båda kategorierna av sociala förhållanden (produktions- och ideologiska förhållanden).

3. I klassamhällena räcker inte ideologins herravälde för att trygga den härskande klassens

makt, produktionsförhållandena måste alltså dessutom dubbleras av politiska förhållanden som konkretiseras i upprättandet av våldsinstitutioner och våldsmedel. Tillsammans bildar de statsapparaten, som objektivt står i den härskande klassens tjänst. De politiska förhållandena dubbleras i sin tur av ideologiska förhållanden, som (så länge de dominerar) befäster den politiska makten genom att ge den resningen av naturlig 'nödvändighet', 'legitimitet' eller 'folksuveränitet'.

4. Tillsammans utgör de sociala produktionsförhållandena, de ideologiska och de politiska förhållandena en sammansatt struktur, vars element ömsesidigt är 'orsaker' till och 'verkningar' av varandra eller, mer rigoröst, 'stödjer varandra', enligt ett tidigare citerat yttrande av Marx.³⁹ Det 'stöd' som de olika förhållandena ger varandra gör det möjligt att förstå varför existensen av vissa av dessa element, som är rotade i konkreta praktiker och förhållanden ('produktionsenheternas' organisation, politiska maktformer, ideologiska institutioner), tenderar att reproducera strukturen i dess helhet.

När sammanhanget mellan vissa typer av sociala förhållanden (deras grad av överensstämmelse) är sådant att de dominerar över alla de övriga sociala förhållandena, och deras egen utvidgade reproduktion medför avvecklingen eller upplösningen av andra typer av sociala förhållanden, säger man att det finns ett dominerande produktionssätt. Om så inte är fallet, och speciellt om det föreligger en revolutionär brytning med vissa sociala förhållandens herravälde utan att denna brytning har kunnat följas av en sådan försvagning av reproduktionsvillkoren för sociala förhållanden som är utmärkande för ett annat produktionssätt att deras avveckling är säkrad, befinner man sig i en övergångsperiod. Det är just 'en sådan periods kännetecken som kräver ett specifikt ingripande av den politiska makten för att nya sociala förhållanden ska bli alltmer dominerande.

Om ägandet såsom produktionsförhållande utgörs av *en bestämd makt* (och alltså även implicerar ett ideologiskt förhållande) *förbinds utövandet av denna makt i ett klassamhälle nödvändigtvis med staten och rätten.* Därigenom blir ägandet också ett *juridiskt förhållande.*

Det är därför att 'ägandet' är enheten av en *mångfald förhållanden* som det kan uppstå *förskjutningar* mellan dessa. Sålunda kan andra agenter än de som är 'juridiskt utsedda' utöva faktiska maktbefogenheter. T.ex. kan (de juridiska) ägarnas 'representanter' inom ramen för den sociala arbetsdelningen få en sådan självständighet gentemot sina uppdragsgivare, att dessa mer och mer berövas den *verkliga makten.* Sådana 'förskjutningar', som omstörtar villkoren för reproduktionen av produktionsförhållandena, är alltid en effekt av *klasskampen.* Deras utveckling kan ömsom gynnas, ömsom bromsas av produktionsprocessernas struktur. I sin tur kan utvecklingen av dylika förskjutningar rubba den sociala arbetsdelningen och påverka den tekniska arbetsdelningen.

Anmärkning

Den mångfald förhållanden som bildar egendomen bör självfallet inte förväxlas med den mångfald konkreta maktbefogenheter som en speciell egendomsform innefattar. Som bekant svarar dessa maktbefogenheter mot olika möjliga användningar av de föremål som ägandet gäller och därmed de olika möjliga användningarna av de 'produkter' som erhålls med hjälp av dessa föremål. Denna mångfald maktbefogenhet kan själv fördela sig mellan olika kategorier av 'bärare' eller 'agenter'.

Utifrån ovanstående formuleringar ska vi närmare analysera privategendomen som produktions-

³⁹ K. Marx, *Filosofins elände*, s. 116.

förhållande. Dessa analyser ska tjäna som utgångspunkt för de tidigare formuleringarnas 'tillämpning' på samhällsformationerna vid övergången.

d) Privategendomen som produktionsförhållande

Privategendomen i betydelsen av ett *produktionsförhållande* (eller ekonomiskt förhållande) motsvarar en viss kategori av agents makt att bestämma tilldelningen av vissa produktionsmedel för en given användning och att förfoga över de produkter som erhålls genom denna användning. Om ägarnas makt över produktionsmedlen antar gestalten av ett *åtskiljande* mellan en mångfald 'individuella ägare' av skilda produktionsmedel, sägs egendomen vara 'individuell'. Om denna makt antar gestalten av *enheten av en mångfald ägare* (åtskilda från icke-ägarna) sägs egendomen vara 'kollektiv'. Om enheten utsträcker sig till hela klassen av ägare i en samhällsformation, sägs egendomen vara 'social'.

Anmärkning

I de föregående uttrycken beskriver termerna 'individuell', 'kollektiv' och 'social' den form i vilken egendomen 'representeras', dvs. naturen hos förhållandena mellan ägarna. Dessa termer berör inte egendomens innehåll (det grundläggande förhållande som det utgör), som förblir privat så länge det är fråga om en särskild klass' egendom (den som förfogar över makten att använda produktionsmedlen och de produkter som erhålls genom denna användning). Om egendomen upphör att vara en särskild klass' egendom för att bli producenternas gemensamma egendom, föreligger en social tillägnelse. Under övergångsperioden, när producenterna är ägare av produktionsmedlen genom statens eller en kollektiv institutions förmedling, föreligger social eller kollektiv egendom.

Om den *individuelle privatägaren* har förmågan att *själv* sätta sina produktionsmedel i arbete och om han gör det, har man att göra med kombinationen individuell besittning/individuellt ägande, alltså *sammansmältningen av ägande och besittning i form av icke kapitalistiskt individuellt ägande*. Om detta ägande också är ett rättsligt ägande, motsvarar det *privategendomens juridiska form*.

Det icke kapitalistiska individuella ägandet förutsätter inte bara en viss makt (ett visst produktionsförhållande), utan också en *struktur hos arbetsprocesserna* av sådan beskaffenhet att varje ägare på egen hand effektivt kan sätta sina produktionsmedel i arbete. Detta ägande implicerar alltså en *uppstyckning av den sociala produktionsprocessen* mellan de platser för tillägnelse av naturen som tillhör olika individuella ägare. En sådan struktur (som är den *enkla varuproduktionens*) medför produkternas förvandling till *varor*, alltså en *cirkulation* i varuutbytet form.

Om produktionsmedlen (som tillhör 'privatägare') används i en värdets självtillväxtprocess genom att sättas i arbete av lönarbetare, vilket förutsätter att det finns en klass av 'fria arbetare' (dvs. ett *proletariat*), antar privategendomen formen av *kapitalistisk egendom*, och 'privatägarna' är då *kapitalister, bärare* av exploateringsförhållandet kapital/lönarbete. En dylik struktur (som är det kapitalistiska produktionsättets) implicerar att arbetskraften förvandlas till en vara. Denna reproduktion implicerar utvecklandet av kollektiva arbetsprocesser som vilar på bruket av *sociala produktionsmedel*. Sådana produktionsmedel kan endast sättas i arbete av en kollektiv arbetare. Gentemot denna kollektiva arbetare ingriper kapitalisterna, eller deras representanter, som *ledare av arbetsprocesserna*. Kapitalisterna (eller deras representanter) är alltså utrustade med förmågan att sätt produktionsmedlen i arbete. Den kapitalistiska egendomen implicerar alltså *arbetarnas icke-besittning*.

De krav som reproduktionen av den kapitalistiska produktionens materiella och sociala villkor ställer blir sedan den väl inrättats i social skala sådan att varje *individuell kapital* endast kan

fungera som del av det *sociala kapitalet*. Därför kan kapitalisten själv endast 'fungera' som det *sociala kapitalets agent*.

Marx har upptäckt den serie av *motsättningar som alstras genom det privata ägandet av de sociala produktionsmedlen* och de hinder som privategendomen sätter för produktivkrafternas utveckling. Dessa hinder består i grund och botten i privategendomen som *juridiskt förhållande*. På denna nivå elimineras en del av hindren (framför allt de som uppstår genom varje 'individuellt kapital' omfattning och den nödvändiga omfattningen för igångsättandet av stora sociala produktionsmedel) genom de olika juridiska formerna av den 'kapitalistiska samhällsegendomen' såsom aktiebolagen eller den kapitalistiska statsegendomen. Men dessa *juridiska former* av den 'sociala egendomen' (t.o.m. den statliga) behåller den *kapitalistiska egendomens privata karaktär* (den är alltså en 'social' kapitalistisk egendom till skillnad från den 'individuella' kapitalistiska egendomen).

Denna privata⁴⁰ karaktär sammanhänger just med att denna egendom är egendomen hos en klass som lever av att utsuga en annan *klass* och som *berövar* den *ägandet* och *besittningen* av produktionsmedlen.

Man kan tillägga att utvecklingen av den kapitalistiska egendomens 'sociala' juridiska former medför en åtskillnad mellan egendoms- och besittningsagenterna, ty förmågan att sätta produktionsmedlen i arbete ligger hos de olika 'företagen', företag som kan tillhöra en och samma kapitalist. När det förhåller sig på detta sätt är direktörerna för dessa företag också kapitalets 'funktionärer'. Vad beträffar *produkternas cirkulation* mellan de olika företagen (som tillhör en enda kapitalist, en kapitalist-grupp eller staten) är den en *varucirkulation*. Följaktligen antar produkterna inte bara värdeformen (vilket är fallet inom varje kapitalistisk produktionsenhet, som är en 'enhet för kapitalets värdebildning'), utan de manifesterar konkret deras *bytesvärde*.

Ovanstående antydningar skulle självfallet behöva utvecklas vidare: å ena sidan för att närmare bestämma begreppet 'företag' (det ska vi försöka göra längre fram), å andra sidan för att precisera innehållet i begreppen 'ägnande', 'besittning' och 'innehav'. Dessa begrepp beskriver nämligen specifika objekt som innefattar variationer som grundar sig på dessa förhållandens själva fognings-sätt. Man skulle sålunda kunna belysa de olika formerna av *förskjutning* mellan besittning och ägnande i ekonomisk och juridisk mening, och de *motsättningar* som kan uppstå genom dessa förskjutningar, liksom deras *effekter*, såväl på *klassförhållandena* (på klasskampen) som på produktivkrafternas utveckling. Men det är inte föremålet för denna text. De föregående anmärkningarna är nämligen väsentligen avsedda att hjälpa till vid analysen av samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen. Vårt syfte är alltså bara att visa hur vissa begrepp kan användas i analysen av arbetsprocesserna, produktionsförhållandena och rättsförhållandena. Vad som sagts under loppet av de föregående sidorna ska alltså nu 'tillämpas' på samhällsformationerna vid övergången. Det kommer att bli ämnet för den andra delen av detta arbete.

⁴⁰ På franska '*privé*', av '*priver*', som just betyder '*beröva*'. Ö.a.

II. Statsegendom, företag och egendom

1. Statsegendomen i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen

Brytningen med det kapitalistiska produktionssättets herravälde, eller med de kapitalistiska produktionsförhållandenas eller åter med andra mot det privata ägandet av produktionsmedlen svarande produktionsförhållandens dominans (så som denna brytning hittills historiskt ägt rum i dagens övergångssamhällen), sker på den *politiska nivån*. Den rör statsmaktens klasskaraktär, dvs. den maktavande klassens natur. Den sammanfaller med maktens övergång i proletariats händer. Denna övergång är själv ett resultat av en förändring i det sociala styrkeförhållandet, en förändring som följer på ekonomiska, ideologiska och politiska strider som krossat vissa tidigare dominerande ekonomiska, ideologiska och politiska *förhållandens* herravälde. Därmed börjar övergångsperioden mellan kapitalismen och socialismen, en period som traditionellt anges med uttrycket 'den proletära diktaturens period'.

Vad som allmänt karaktäriserar denna övergångsperiod är en viss form av 'oöverensstämmelse' mellan de olika sociala förhållandena på samhällsformationernas olika nivåer, följaktligen speciellt på den ekonomiska nivån, som till största delen (men inte uteslutande) kommer att uppta vår uppmärksamhet på de sidor som följer.

På den ekonomiska nivån är en av de förändringar som inleder övergångsperioden *nationaliseringen* av de viktigaste företagen, alltså de viktigaste produktionsmedlen, vilka på detta sätt blir *statsegendom*. Denna förändring rör, som Lenin har understrukt¹ tydligt egendomens *juridiska form*. Den sammanfaller inte med 'inrättandet' av en *makt* och en 'samhällelig' *förmåga* att sätta produktionsmedlen i arbete och att förfoga över produkterna. Den utgör alltså inte på långt när en 'socialisering'.

Anmärkning

Den radikala skillnaden mellan (juridisk) nationalisering och socialisering är i Sovjetunionen särskilt klar beträffande den odlade jorden. Som bekant nationaliserades jorden 1917. Men ända fram till kollektiviseringen fortsatte den större delen av den odlade jorden att brukas som förut (men väl att märka av andra 'brukare'). Under NEP fortsatte man (i praktiken) att 'köpa' och 'sälja' jorden, och den började på nytt att koncentreras i rikeböndernas händer. Inte heller efter kollektiviseringen gav nationaliseringen i och för sig staten några större maktbefogenheter över brukandet av jorden. De maktbefogenheter staten fick kom genom den faktiska omvandlingen av produktionsförhållandena.

Och än mera, ty som *Kritiken av Gothaprogrammet* påpekar faller även 'nationaliseringen' och 'statsegendomen' inom ramen för vad Marx kallar den 'borgerliga rätten', som är närvarand under hela övergångsfasen. Denna 'närvaro' är inte ett isolerat 'legat', utan 'motsvarar' en del av de ännu inte eliminerade kapitalistiska samhällsförhållandena, och den kommer först att försvinna med dessa förhållanden. Nu är det *just vissa av dess förhållanden* som också manifesterar sig genom *varukategoriernas*, värdeformens och den *monetära kalkylens* existens.

¹ Jfr på denna punkt Lenin, *Werke*, Bd 27, s. 325f., i synnerhet s. 330-331, Dietz Verlag, Berlin. Se också analysen av begreppen 'socialisering' och 'nationalisering' i min bok, *La Transition vers l'économie socialiste*, Paris, Maspero, 1968, s. 44-49. (Detta finns inte i den förkortade svenska upplagan. Ö.a.) I föreliggande arbete korrigeras vissa av de teser som formulerades i omnämnda verk.

Med utgångspunkt från vad som tidigare sagts kan vi nu ställa upp följande tes: värdeformens existens i dagens samhällsformationer vid övergången har sin grund i en viss struktur hos fältet produktionsförhållanden/produktivkrafter, och denna struktur har till följd att olika produktionsprocesser endast kan bemästras separat i de skilda produktionsenheterna.

Produktionsenheterna, eller 'grupperingarna' eller 'unionerna' av produktionsenheter, som utövar detta bemästrande av de separata produktionsprocesserna, dvs. som har förmågan att effektivt kontrollera bestämda naturtillägnelseprocesser (verklig tillägnelse), blir därigenom *besittare av produktionsmedlen*, som de sätter i arbete.

I de flesta av de 'socialistiska länderna' tillkommer besittningen av produktionsmedlen 'företag' (det är för övrigt en allmänt och ofta använd term, framför allt i Sovjetunionen). När denna besittning konsolideras genom motsvarande rättsförhållanden, inrättas företaget som 'juridiskt subjekt': det disponerar fasta kapitalfonder och rörelsekapital, det köper och säljer produkter, lånar från banksystemet, deponerar likvida medel, osv. Denna besittning sträcker sig alltså så långt som till att anta egendomens juridiska aspekter. Men så länge *staten faktiskt utövar en ägaremak* över företagen, är de juridiska handlingar som fullgörs av dem giltiga endast i den mån de är i besittning av de produktionsmedel, produkter och likvida medel som de förfogar över, oavsett om de genomför dessa handlingar i namn av staten som ägare. T.ex. vid försäljning av en produkt kommer den summa som företaget indriver som motprestation till denna försäljning i företags *besittning* och blir statlig *egendom*.

Ett av de problem som uppstår är det följande: om man går utöver de 'juridiska subjekten', vem (dvs. vilken *kategori av agenter*) *har den faktiska besittningen av produktionsmedlen*, det fasta och rörelsekapitalet, vem kan faktiskt förfoga över dem? När det gäller Sovjetunionen och den statliga sektorn, som vi kommer att ta som exempel här, är dessa agenter inte arbetarna utan företagsledarna, direktörerna, som utnämns av staten, av regeringsmyndigheterna.

Det är alltså *företagsledarna* som — inom *de gränser som fastställs av statsegendomen* som *produktionsförhållande* — har det *faktiska förfogandet* över produktionsmedlen och de produkter som erhålls genom att arbetarna sätter dem i arbete. Konkret är *mångfalden* sådana förfogandekapaciteter, som var och en är 'rotad' i ett bestämt företag, en av de objektiva grundvalarna för *varuutbytena* mellan produktionsenheter.

Statsegendomens existens 'ovanför' besittningen av produktionsmedlen sätter alltså gränser för besittningen genom företagen. Det är på grund av dessa gränser som besittningen och de juridiskt erkända 'rättigheter' som befäster den inte förvandlas till ett rent och skärt ägande — på det villkoret att statsegendomen är en ekonomisk realitet och inte rätt och slätt en juridisk fiktion. Så är fallet:

å ena sidan, när statsegendomen faktiskt tillåter regeringsmyndigheterna att 'dra in' allt eller en del av vad varje företag besitter;

å andra sidan, när staten faktiskt *dominerar* företagens användande av sina produktionsmedel och sina produkter.

Ett sådant herravälde kan vara mer eller mindre detaljerat, beroende på vilken *politik* som på detta område förs av regeringsmyndigheterna (alltså i sista hand beroende på klasskampens verkningar på ett fält med en struktur som bestäms av en given kombination av produktivkrafter och produktionsförhållanden). Denna politik visar sig framför allt i den högre eller lägre *grad av självständighet* som tilldelas företagen.

I realiteten är alltså de 'begränsningar' som åläggs företagens 'självständighet' uttryck för en

statlig förfogandemakt över produkterna och för statens makt att påverka produktionsmedlen. Vad som negativt framträder som 'begränsningar' för företagen är positivt effekten av specifika produktionsförhållanden, ägandeförhållanden (i ekonomisk bemärkelse) som kan vara socialistiska förhållanden i den mån de verkligen säkrar arbetarnas herravälde över produktions- och reproduktionsvillkoren, alltså över sina arbetsmedel och arbetsresultat.

Anmärkning

Påståendet ovan innebär:

a) att utövandet av statens makt att förfoga över och påverka produktionsmedlen och produkterna är en effekt av socialistiska produktionsförhållanden endast i den mån dessa maktbefogenheter reellt (dvs. faktiskt och inte bara formellt, illusoriskt) säkrar arbetarnas herravälde över produktions- och reproduktionsvillkoren;

b) att dessa statliga maktbefogenheter bara är en av de möjliga existensformerna, och säkerligen inte den mest utvecklade, för ett sådant herravälde, ty t.o.m. i fråga om en arbetarstat svarar statsegendomen ännu mot arbetarnas avskiljande från sina produktionsmedel, alltså mot ett förhållande som av Marx karakteriserats såsom hänförande sig till den 'borgerliga rätten'.

Jag skulle tro att folkkommunernas egendom, när den infogas i ekonomiska och politiska förhållanden som gör den till en organisk del av en samhällsformation, vilken också den domineras av arbetarnas makt, utgör en mera framskriden existensform för socialistiska produktionsförhållanden än den 'rena' statsegendomen.

Vad som radikalt skiljer folkkommunen från ett kooperativ är att den inte bara är en 'ekonomisk enhet', utan också en politisk enhet, i vars mitt de sociala och politiska kraven har försteg framför de ekonomiska kraven. Det är för övrigt genom de politiska kravens herravälde som statsföretaget i jämförelse med kolchozen (som utgör ett kollektivt företag) i Sovjetunionen har kunnat karakteriseras som det 'socialistiska ägandets högsta form'.

Om det som nyss sagts om folkkommunerna är riktigt, och om den ekonomiska och sociala kalkylens praktik i de kinesiska folkkommunerna svarar mot dessa 'produktionsenheters' natur såsom icke enbart produktionsenheter, bör den konkreta analysen av denna praktik vara lärorik vad beträffar betingelserna för utvecklandet av en sådan S.E.K.

Omvänt framstår 'företagets' existens (i termens rigorösa mening, som vi ska återkomma till så småningom) negativt som 'begränsning' av statens, och under den, arbetarnas, förfogande- och påverkningmakt, och positivt som effekt av specifika produktionsförhållanden, kapitalistiska produktionsförhållanden. Därav den kapitalistiska karaktären hos företagens 'självstyre'. Det 'självstyrda' företaget infogas i kapitalistiska produktionsförhållanden som det reproducerar. I avsaknad av en socialistisk planering domineras företaget (oavsett om det har självstyre eller ej) av kapitalistiska produktionsförhållanden, det kan bara arbeta med sikte på sitt kapitals värdeökning. Men i en bestämd konkret situation kan former av arbetarsjälvstyre under en övergående tid ha en gynnsam effekt för arbetarna.

Vad som nyss sagts, och som ska utvecklas längre fram, kan ställas upp i följande termer:

'Företaget' (i termens strikta bemärkelse) är en *kapitalistisk apparat*, en av de platser där kapitalistiska sociala förhållanden fogas samman och i vars mitt dessa förhållanden reproduceras. Så förhåller det sig, som vi ska se, även om dessa förhållanden domineras av förhållanden av annan natur och som ingriper från den politiska nivån. Endast en 'revolutionering' av 'produktionsenheterna' i 'företagets' form kan göra slut på denna kapitalistiska apparats existens och ersätta den med en ny apparat, en plats för sammanfogning och reproduktion av socialistiska

sociala förhållanden. En sådan 'revolutionering' kan naturligtvis inte 'kungöras', den måste bli resultatet av en sammansatt kamp under vars lopp särdragen hos en ny typ av produktionsenhet kommer att kunna uppstå. Dessa drag bör nämligen svara mot *objektiva krav*, och dessa kan endast uppdagas genom en *praktik*, man kan inte 'föreställa' sig dem, ty om man ville anlita 'föreställningen' skulle man ha de största chanser i världen att 'återupptäcka' organisationsformer som svarar mot gamla sociala förhållanden.

Anmärkning

Att säga att särdragen hos de produktionsenheter som uppstår till följd av företagens 'revolutionering' (och som gör dem till socialistiska produktionsenheter) måste svara mot objektiva krav är också att erkänna, att denna 'revolutionering' ofrånkomligen genomförs under varierande betingelser alltefter den lokala strukturen hos fältet produktionsförhållanden/produktivkrafter, där 'revolutioneringsprocessen' utvecklas. Sålunda försiggick 'revolutioneringen' av kooperativen och den därpå följande övergången till folkkommunerna i Kina under helt och hållet annorlunda betingelser än den under Kulturrevolutionen påbörjade 'revolutioneringen' av de enskilda statliga företagen.

Att 'företaget' (som speciellt inom industrin är den konkreta 'produktionsenhet' över vilken det statliga ägandet i allmänhet utövas i samhällsformationerna vid övergången) har en kapitalistisk karaktär beror på att dess struktur antar gestalten av ett *dubbelt avskiljande: arbetarnas avskiljande från sina produktionsmedel* (som å andra sidan betyder att företagen, alltså i själva verket företagsledarna har besittningen av dessa medel) och *företagens avskiljande från varandra*. Detta dubbla avskiljande utgör det kapitalistiska produktionssättets kännemärke, eftersom det tjänar till stöd för detta produktionssätts alla motsättningar och ställer ägandets och besittningens 'privata' karaktär mot produktivkrafternas sociala karaktär. Statskapitalismen och nationaliseringarna utgör endast formella medel att i begränsad omfattning 'övertvinna' dessa motsättningar, dvs. att *förskjuta deras effekter*.

Inte ens om statskapitalismen och nationaliseringarna genomförs av en arbetarstat kan de bli någonting annat än medel att förskjuta effekterna av de motsättningar som har sin grund i den 'privata' karaktären hos besittningen av de sociala produktionsmedlen. Skälet till att förändringen av det politiska herraväldets klasskaraktär *öppnar vägen* för undanröjandet av dess motsättningar är att den *öppnar vägen för undanröjandet av 'företaget'*, till en början genom att 'begränsa' dess självständig het, därefter genom att möjliggöra dess 'revolutionering'.

1. 'Företaget' och det dubbla avskiljandets gestalt

Den gestalt av dubbelt avskiljande som 'företagets' struktur antar rör samtliga de förhållanden som är egna för denna apparat.

För det första, och det är den grundläggande aspekten, utgör gestalten av dubbelt avskiljande en effekt av *själva produktionsförhållandena*, alltså av de betingelser under vilka *arbetskrafter och produktionsmedel kombineras*. Inom företaget åstadkoms denna kombination under företagsledarnas *ledning* och efter det att man *köpt de nödvändiga arbetskrafterna för fullbordandet av de arbetsprocesser som genomförs i varje företag*. Sålunda kommer arbetskrafterna och produktionsmedlen in i produktionsprocessen i *värdeformen*, och arbetsprocessen resulterar i produktionsmedlens *värdeskapande process*. Genom denna värdeskapande process produceras och reproduceras värdeformen genom det abstrakta arbetet.

Gestalten av dubbelt avskiljande, som karaktäriserar företagens funktionssätt, förbinds givetvis med 'arbetets sociala karaktärs utvecklingsgrad'. Denna bör emellertid inte uppfattas som en

enkel ekvivalent till 'produktivkrafternas utvecklingsnivå'. Det är nämligen inte bara fråga om en utvecklingsnivå, utan också om produktivkrafternas *karaktäristiska drag*. Dessa drag bestäms i sin tur genom naturen hos de produktionsförhållanden inom vilka produktivkrafterna historiskt har utvecklats. Sålunda är maskinindustrin och det industriella företaget 'produkter' av produktivkrafternas *kapitalistiska* utveckling, dvs. av dessa krafter utveckling under de kapitalistiska produktionsförhållandenas herravälde. Karaktärsdragen hos de produktivkrafter som samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen 'ärver' har i sin tur djupt förändrats. På den ekonomiska nivån är övergångsperioden till socialismen den period då socialistiska produktionsförhållanden *omvandlar* produktivkrafternas karaktär.

Anmärkning

Påståendena ovan innebär att produktionsförhållandena utövar en styrande inverkan på arbetsmedlens karaktär (och följaktligen på arbetsprocessernas sammanlänkning). Historien visar nämligen att förändringar i produktionens materiella betingelser (i produktivkrafterna) förverkligas genom förändringar i dess sociala betingelser (i produktionsförhållandena).

Sålunda är plogen, sadeln, stigbygeln produkter av feodala produktionsförhållanden, dvs. av livegenskapen och av den motsvarande krigsformen. På samma sätt har maskinindustrin utvecklats inom kapitalistiska produktionsförhållanden.

De produktivkrafter som utvecklas inom givna produktionsförhållanden 'producerar' inte några nya produktionsförhållanden: om de 'spränger' de förhållanden inom vilka de utvecklats, så är det genom ekonomiska och slutligen sociala motsättningar, som medför de gamla förhållandenas upphävande och skapar de agenter som kan vara bärare av nya förhållanden, alltså nya klassförhållanden.

När nya produktionsförhållanden uppträder, verkar de till en början på historiskt givna produktivkrafter. Det är denna inverkan som förvandlar produktivkrafterna och påtvingar dem en bestämd struktur. De på detta sätt förvandlade produktivkrafterna är specifika för ett nytt produktionssätt (mera bestämt för det produktionssätt som uppkommer genom kombinationen av de produktionsförhållanden och produktivkrafter som utvecklats inom dessa produktionsförhållanden). Sålunda har de kapitalistiska produktionsförhållandena uppstått före maskinindustrin. Den senare har utvecklats under kapitalistiska produktionsförhållandens herravälde för att konstituera det 'specifikt kapitalistiska produktionssättet'. På samma sätt verkar de socialistiska produktionsförhållandena till en början på historiskt givna produktivkrafter: det är genom en specifik förvandling av dessa krafter som det specifikt socialistiska produktionssättet kan konstituera sig.

Konsekvenserna av dessa påståenden är många: de kan inte utvecklas här. Däremot kan det vara av vikt att understryka två saker:

a) Vad som sagts betyder att övergångsformationernas utveckling mot socialismen inte enbart kan bygga på en 'reproduktion' av de materiella produktionsvillkor som kännetecknar de kapitalistiska samhällsformationerna (även om dessa villkor utgör en 'materiell basis' att utgå ifrån).

b) Ett visst sätt att 'mekaniskt förbinda' produktivkrafternas utveckling med förvandlingen av produktionsförhållandena, genom att 'tänka' den första termen linjärt (vilket en ylig tolkning av vissa polemiska formuleringar av Marx kan förefalla att stödja) och föreställa sig att det är denna 'utveckling' som 'producerar' en förändring i produktionsförhållandena, vänder ryggen mot historiens verkliga rörelse. En sådan uppfattning kan t.o.m. få ett negativt inflytande på övergångsformationernas utveckling.

De båda sista iakttagelserna leder till följande fråga: kan det vara så att vissa av de tekniska förfaranden som utvecklats under de kapitalistiska produktionsförhållandenas herravälde också är produkter av dessa förhållanden? Kan det t.ex. vara så att tillväxten av kapitalets tekniska sammansättning, den skenbart 'nödvändiga' tillväxten av produktionsenheternas dimensioner i syfte att sänka kostnaderna (vad som i den samtida ekonomiska ideologin kallas 'skalekonomi') långt ifrån att vara 'teknikens naturliga lagar' helt enkelt är sociala lagar, en effekt av de kapitalistiska produktionsförhållandenas herravälde över produktivkrafterna, helt konkret en effekt av den kapitalistiska koncentrationens och centralisationens lagar? Det finns många skäl att tro att det förhåller sig så.

Ett jakande svar på denna fråga får avsevärda teoretiska och praktiska konsekvenser. Det innebär bland annat att den förbehållslösa importen av tekniska förfaranden som härstammar från de mest industrialiserade kapitalistiska länderna (där kapitalets centralisation och koncentration är längst driven) bara kan bidra till importländernas produktivkrafter utveckling på villkoret att samma koncentrations- och centralisationsdrag reproduceras i dessa länder, alltså till priset av en väldig exploatering av de omedelbara producenterna (en ursprunglig ackumulation i ofantlig skala).

För de länder som genomgått en socialistisk revolution får ett jakande svar på denna fråga självklart en avgörande betydelse. Det implicerar framför allt att det faktum att man importerar eller 'tar efter' (även genom att 'förbättra') tekniker härstammande från de mest industrialiserade kapitalistiska länderna kan sätta hinder i vägen för utvecklingen av produktivkrafter med de kännetecken som de nya produktionsförhållandena kräver och som tillåter dem att på allvar inleda en ny historisk etapp genom att revolutionera produktivkrafterna. Vad som på den tekniska politikens nivå skiljer den sovjetiska från den kinesiska industrialiseringen (som genomförs under parollen: självständighet, oberoende, utvecklas med egna krafter) tycks vara att man tar hänsyn till nödvändigheten av att inte ta den kapitalistiska tekniken till förebild men samtidigt utnyttjar den maximalt i vad som är användbart för uppbyggandet av socialismen. Detta tar sig uttryck i en oerhörd återhållsamhet i kraven på ackumulation. Tack vare detta kan Kinas industrialisering försiggå utan någon nedpressning av bondemassornas levnadsnivå. Tvärtom har den stigit starkt, och den förbättras regelbundet. I Sovjetunionen däremot har den förda tekniska linjen (som bestämdes av en mängd ideologiska och politiska betingelser) lett till genomförandet av en tung 'socialistisk ursprunglig ackumulation', vars ekonomiska och politiska konsekvenser varit så stora, att det till slut blivit det socialistiska i ackumulationen som fått stryka på foten. Men dessa anmärkningar betyder inte att produktivkrafternas system i Kina redan är en produkt av socialistiska produktionsförhållanden. De vill bara säga att en viss omvandling av produktivkrafterna börjar komma till stånd under nya produktionsförhållandens herravälde. Endast en konkret och ingående undersökning kan uppdaga särdragen i denna omvandling.

På arbetsförhållandenas nivå manifesterar sig den karaktäristiska separationen av 'företaget' såsom produktionsenhetens kapitalistiska existensform genom det faktum att arbetarna med jämna mellanrum kan avskedas av företaget och då måste söka ny anställning. Det faktum att det i de 'socialistiska länderna' finns relativt stränga regler beträffande avskedanden och att dessutom 'arbetsmarknadssituationen' som regel är sådan att det inte är särskilt svårt att finna en ny anställning förändrar inte lönekaraktären i arbetarnas förhållanden till 'företaget'. Företagets funktionssätt säkrar också reproduktionen av arbetarnas avskiljande från sina produktionsmedel.

På den ideologiska och politiska nivån säkrar produktionsenhetens existensform som 'företag' också arbetarnas avskiljande från deras produktionsmedel: detta först genom specifika

ideologiska förhållanden: ledningens 'auktoritet', företagets inre hierarkiska organisation, den sociala arbetsdelningen, som å ena sidan knyter samman ledningsarbete och 'intellektuellt' arbete, å andra sidan verkställande och manuellt arbete. Men dessa ideologiska förhållanden reproduceras *också* genom de ideologiska institutioner som förbereder arbetarna för livet i 'företagen': innehållet i och t.o.m. formerna för de olika 'utbildningslinjerna' (så som dessa ärvts från kapitalismen) reproducerar dessa ideologiska förhållanden och underordnar på sitt område den tekniska arbetsdelningen under den sociala arbetsdelningen.

Slutligen befrämjas reproduktionen av arbetarnas avskiljande från sina produktionsmedel *också* av de *politiska förhållandena* inom företaget: ledningens juridiska auktoritet, som ger den möjlighet att anlita repressionsmedel, kontroll 'ovanifrån' och bestraffningar som tillämpas på samma sätt.

Dessa olika förhållanden förändras *delvis* genom förekomsten av en arbetarstat, genom ett *ledande* arbetarpartis ingripande och särskilt genom den roll arbetarpartiet och fackföreningarna spelar inom företaget. Men denna roll kan endast vara *partiell*, ty en verklig förändring förutsätter bland annat att de gamla ideologiska och politiska förhållandena ersätts med nya, dvs. en ideologisk 'revolutionering' av arbetarna som ger dem möjlighet att befästa sin ställning som produktionens verkliga herrar. Om så inte sker innehar företagsledarna i praktiken besittningen av produktionsmedlen. I princip kontrolleras detta innehav av arbetarnas *representanter*. Men de sociala styrkeförhållandena kan utvecklas i sådan riktning att arbetarnas 'representanter' i staten och partiet snarare identifierar sig med företagsledarna än med arbetarna, något som visar på den avgörande betydelse en ideologisk revolution har. Denna revolution utgör ett av 'momenten' i företagets 'revolutionering', deras förvandling till en annan 'organisationsform', som medför en annan fördelning av lednings- och kontrollfunktionerna. Endast en sådan förändring kan (i förbindelse med andra förändringar — som inte enbart rör 'företaget') bilda en av de etapper som leder till *nya former för arbetets socialisering* och därmed till *eliminering av själva värdeformen på produktionsprocessen*.

För det andra rör *separationsföreteelsen* som vi sagt *förhållandena mellan företagen*. *Också* här utgör *värdeformens* och *varuutbytenas* inblandning ett tecken på denna separation och medlet att 'övertvinna' den genom att reproducera den. Som vi vet innebär denna separation att företagen fungerar som i förhållande till varandra både 'oberoende' och 'beroende' produktionsenheter.

2. Avskiljandets två aspekter och deras förhållanden

Ytligt betraktat hänför sig avskiljandets två aspekter, som karakteriserar 'företagens' existens, till olika bestämningar, och det är anledningen till att man kan drabbas av illusionen att 'penningen' inte fyller samma funktion i företagets förhållande till sina arbetare (papperspengar) och i förhållandena mellan företagen ('fordringar' eller 'utskrivna pengar'). Den illusionen har i Sovjetunionen t.o.m. föranlett en strävan att institutionellt 'hålla isär' dessa 'två penningformer'.

Ett sådant 'institutionellt isärhållande' måste vara illusoriskt, ty de '*två penningformerna*' är *en och densamma*: det är bara två existensformer för en och samma penning, vilket framgår av att de ständigt måste kunna 'omvandlas till varandra'.²

I verkligheten är det just företagets existens och formen av en dubbel avskiljning som är inneboende i den som har penningens existens och dess fungerande i två kompletterande former till nödvändigt bihang. Den penningssumma som varje företag omsatt genom att betala ut löner eller genom att köpa produktionsmedel måste 'täckas' vid försäljningen av produkterna. Det är en

² Jfr M. Lavigne, A.a.

nödvändighet som står i samband med vad man i Sovjetunionen har kallat 'kontrollen genom rubeln'.

Men i den illusoriska formen av en 'oberoende bestämning' av penningens inblandning 'inom' företagen (utbetalning av löner) och 'mellan' företagen (köp och försäljning av produkter) *beskrivs* någonting verkligt, nämligen att *processen att eliminera penningens båda existensformer* inte är densamma (även om man inte kan uppnå det ena utan att också det andra uppnås).

För att penningen ska kunna elimineras från förhållandena mellan arbetarna och produktionsenheterna krävs en ideologisk revolutionering liksom en omvandling och en höggradig utveckling av produktivkrafterna. Penningens avvecklande i förhållandena mellan produktionsenheterna kräver att planen har herraväldet över produktionsenheterna. För att avveckla varuförhållandena bör detta planens herravälde vara arbetarnas sociala herravälde över produktionsmedlen, arbetarnas sociala tillägnelse av produktionsmedlen och produkterna, alltså inte bara *arbetets enhet i samhällsskala*, utan arbetets *socialisering*.

Så länge planen inte garanterar detta kan dess inblandning endast delvis *förskjuta* arbetarnas *avskiljande* från sina produktionsmedel. I så fall möjliggör planens inblandning inte *varuförhållandenas* avveckling. Det innebär helt enkelt en inblandningsform för den politiska nivån på den ekonomiska nivån, en inblandningsform som utmärker *statskapitalismen*. Denna kan för övrigt ' fungera ' antingen under en kapitaliststats eller under en arbetarstats ledstjärna. Från fall till fall, alltså alltefter statens klassnatur, blir planens verkningar delvis olika, men i båda fallen — så snart arbetarna är åtskilda från sina produktionsmedel och företagen är åtskilda inbördes —, kan planen endast utöva sin verkan på *förhållanden som delvis är varumässiga* och som bjuder den ett alldeles speciellt 'motstånd'.

Anmärkning

Detta 'motstånd' och de motsättningar som det ger upphov till kan 'elimineras' på två sätt: antingen genom att göra 'planen' till ett redskap för att 'fördubbla' varuförhållandena (detta redskap bidrar då på sitt eget plan till att reproducera kapitalistiska produktionsförhållanden som är inneboende i penningens, löneförhållandets och 'företagens' existens); eller genom att omvandla de sociala förhållandena och då även den produktivkrafternas karaktär som säkerställer reproduktionen av de kapitalistiska produktionsförhållandena. I det första fallet är 'planen' bara 'marknadens' ideologiska dubbelgångare, i det andra fallet är den ett redskap för att förvandla de sociala förhållandena och ett socialt herravälde över betingelserna för reproduktionen. Emellertid kan den inte bli ett sådant redskap annat än inom gränser som fixeras av de sociala förhållandena och styrkeförhållandena mellan klasserna. Varje försök att agera utanför dessa gränser (som i sin tur endast kan uppdagas genom en konkret analys och en verklig samhällspraktik) utmynnar nödvändigtvis i motgångar: man 'överger' inte varuförhållandena, man 'ersätter' dem inte med en plan, man avvecklar varuförhållandena genom att utveckla en lämplig politisk handling för vilken planen bara är ett redskap, och säkerligen inte det huvudsakliga redskapet.

Varuförhållandenas fungerande i förbindelse med företagens form omfattar i sin tur ett antal verkningar av mycket stor vikt och som vi nu måste tala om.

3. Några verkningar av varuförhållandenas fungerande i förbindelse med företagens och statens existens

En första verkning är att *produktionsprocessen* fortsätter att ha formen av en *värdeskapande*

process, eftersom arbetskraften ingår i denna process som värde med förmågan att producera ett större värde än sitt eget. Företaget är sålunda platsen för reproduktion av *sociala kapitalistiska produktionsförhållanden*. Dessa förhållandens existens bör självfallet radikalt hållas isär från det *kapitalistiska produktionssättets* existens, ty detta existerar (liksom varje produktionssätt) endast om det *samtidig* finns en mängd *motsvarande* sociala förhållanden. Om så inte är fallet, om de sociala förhållanden som är utmärkande för ett givet produktionssätt *endast kombineras med sociala förhållanden som hänför sig till ett annat produktionssätt*, har man inte att göra med ett *produktionssätt* utan en *övergångsform*.

Om i det undersökta fallet de kapitalistiska sociala produktionsförhållandena, som reproduceras på företagens nivå, *förbinds med socialistiska produktionsförhållanden* (som utgörs av planerade förhållanden med specifik karaktär), sammanfaller existensen av kapitalistiska sociala produktionsförhållanden inte med det kapitalistiska produktionssättets existens, de utgör bara 'element' av kapitalismens samhällsekonomiska system som fortfarande består i en samhällsformation vid övergången. När dessa element *domineras* av de socialistiska sociala produktionsförhållandena kan man säga att socialismens *ekonomiska bas* föreligger.

Anmärkning

Just att sådana kapitalistiska sociala förhållanden, och följaktligen bärarna av dessa förhållanden, existerar, karakteriserar övergången mellan kapitalismen och socialismen. Upphävandet av dessa element sammanfaller med övergångens fullbordan.

De här formulerade satserna tar sin utgångspunkt i Marx analyser beträffande förekomsten av 'borgerliga förhållanden' under vad han kallar kommunismens första fas,³ och i Lenins anmärkningar angående övergången.⁴ Dessa satser innefattar emellertid en del nya teoretiska utvecklingar.

Vad som är nytt är inte så mycket användningen av begreppet 'kapitalistiska produktionsförhållanden' — för att karaktärisera löneförhållandenas natur inom de statliga företagen (ty denna användning grundar sig direkt på Marx analyser rörande begreppet 'variabelt kapital') — utan användningen av uttrycket 'statskapitalism'. Det är nämligen fråga om en utvidgning av begreppet 'statskapitalism'.

Denna utvidgning verkar berättigad:

- 1. genom förekomsten av ett med statsegendomen förbundet system av kapitalistiska produktionsförhållanden i dagens samhällsformationer vid övergången;⁵*
- 2. genom detta systems förmåga att reproducera sig;*
- 3. genom dess förmåga att behärska andra produktionsförhållanden när det självt inte är underkastat en politik som förtränger och omformar det.*

Användningen av begreppet 'statskapitalism' i detta fall gör det möjligt att klargöra innebörden i begreppet den 'kapitalistiska vägen' och att förstå varför denna väg kan stå öppen för en samhällsformation vid övergången i varje ögonblick. Det är det som händer när politiken att förtränga och omforma statskapitalismen överges, ty den har förmågan att reproducera sig och

³ Jfr *Kommunistiska manifestet* och *Kritik av Gothaprogrammet*.

⁴ Se framför allt *Werke*, bd 32 och kapitlen 1 och 5 av min bok *La Transition vers l'économie socialiste*. (I den svenska upplagan, Partisan 1970, återfinns kapitel 5 som kapitel 3, ss. 57-81. Ö.a.)

⁵ Preobrazjenskij var en av de första som försökte reda upp detta systems existens med hjälp av beteckningen 'socialistiskt varusystem' (jfr *La Nouvelle Economique*, t.ex. s. 58). Denna beteckning är otillräcklig, ty den hänför sig bara till cirkulationens sfär.

att behärska andra produktionsförhållanden.

Inom det begreppsält som sålunda definierats hänför sig begreppet 'socialistiskt företag' (ett begrepp som liksom det objekt det beskriver är motsägelsefullt) till 'företaget' såsom en arbetarstats egendom. Begreppet 'företag' karaktäriserar den form av relationer som uppstår mellan producenter och produktionsmedel inom en speciell form av produktionsenhet. Begreppet 'statskapitalism' betecknar systemet av kapitalistiska produktionsförhållanden i förbindelse med statsegendomen.

Statsföretagens system utgör en existensform för 'statskapitalismen under proletariats diktatur' (enligt en formel som Lenin använder för att beskriva en form av statskapitalism som är mindre strängt underordnad staten⁶ än statsföretagens system).

Så länge arbetarstaten behärskar detta system, 'förtränger' den det. Men likväl ligger det till grund för socialismens ekonomiska bas. Ty även om det är undertryckt, manifesterar sig dess verkningar på olika sätt, framför allt genom de varumässiga betingelserna för reproduktionen av det sociala kapitalets olika delar, och genom bärarna av de sociala förhållanden som svarar mot detta system, det vill säga på klasskampens nivå. Om till följd av denna kamp arbetarstatens herravälde bryts eller försvagas, kan statskapitalismen bli den dominerande ekonomiska formen. Det bör noteras att endast denna form motsvarar till fullo begreppet statskapitalism, ty den vilar på statsegendomen. Det är fråga om en speciell ekonomisk formation, som är karaktäristisk för det imperialistiska stadiet och inte för ett 'nytt' stadium, som skulle ligga 'utanför' det imperialistiska stadiet.

För att förstå dess verkningar måste vi självfallet underkasta denna form en specifik analys. De analytiska beståndsdelar vi redan nu förfogar över visar, att det är fråga om en form som karaktäriseras av stor instabilitet. Detta hänger samman med att statsegendomen har en tendens att upplösas (det är förmodligen från denna sida man kan analysera de väsentliga dragen i de 'ekonomiska reformer' som genomförs i olika länder i Östeuropa).⁷

Utifrån de föregående anmärkningarna visar det sig att en övergångsformations utveckling mot kapitalismen inte kan förklaras med hänvisning till 'marknadens utveckling'. Denna utveckling är bara en effekt av utvecklingen mot kapitalismen och är själv bestämd av en omvälvning i de sociala styrkeförhållandena. Emellertid yttrar sig en sådan omvälvning inte nödvändigtvis i en 'utveckling av marknaden', den kan tvärtom, åtminstone tillfälligt, medföra ett 'stärkande' av statskapitalismen (denna punkt kan naturligtvis inte utvecklas här; den kommer att tas upp i ett annat sammanhang).

De socialistiska förhållandenas herravälde över de kapitalistiska utesluter exploateringen av arbetarna (det mervärde som produceras av arbetarna i företagen blir arbetarstatens egendom som tillägnar sig och återfördelar det i enlighet med vad som krävs för socialismens uppbyggande),

⁶ Som bekant använde Lenin ofta termen 'statskapitalism', framför allt i texter från 1917 och 1918 (där den samtidigt betecknar det system av förhållanden som resulterar av nationaliseringarna och av de statliga kontrollåtgärderna) och i texter från 1921 och 1922 (där den i huvudsak betecknar systemet av 'koncessioner' som staten beviljar privatkapitalet, utvecklingen av kooperativ under statens kontroll, bruket av 'borgerliga specialister' och införandet av monetära och finansiella förbindelser mellan de statliga företagen), men användningen av termen är inte systematisk: den har en väsentligen deskriptiv karaktär. Som bekant återfinns termen i beskrivningen av 'tendenserna till statskapitalism' eller till 'statsmonopolistisk kapitalism' i de texter som Lenin vid samma tid ägnar analysen av den samtida, huvudsakligen den tyska, kapitalismen. N. Bucharin har också använt sig av beteckningen 'statsmonopolistisk kapitalism' (i *Övergångsperiodens ekonomi*), men för honom hänger denna beteckning ytterst ihop med uppfattningen om en 'enda statstrust' dvs. med någonting helt annat än systemet av företag som står i förbindelse med varandra genom varuförhållandena och fungerar för värde reproduktion och tillväxt.

⁷ Jag har för avsikt att analysera betydelsen av dessa 'reformer' i en kommande text.

men de kapitalistiska förhållandenas existens implicerar likväl *möjligheten* till ett återupprättande av kapitalismen, det vill säga möjligheten till ett återupprättande av arbetarnas exploatering genom dem som kontrollerar bruket av produktionsmedlen. Denna exploatering kan såväl vara ett verk av dem som ingår som 'besittare' av produktionsmedlen (företagsledarna) som av dem som utnämns till att 'kontrollera' dem i 'statsegendomens' namn. De 'konflikter' som kan uppstå mellan dessa kategorier är alltid bara sekundära konflikter så snart de som ingriper i 'statsegendomens' namn inte längre är de omedelbara producenternas representanter, utan utgör en kategori av agenter som exploaterar producenterna, dvs. en härskande klass.

Anmärkning

I det ovan sagda kan det vara speciellt värt att understryka, att det är löneförhållandet, som ingriper i en varuproduktion (en produktion med värdet och värdeökningen som syfte), som utgör ett kapitalistiskt socialt produktionsförhållande. Existensen av varuförhållanden räcker inte för att karaktärisera kapitalistiska förhållanden, ty som bekant kan varuförhållandena fylla växlande funktioner. De blir inte produktionsförhållanden förrän inom produktionens sfär. När de ingriper där, för de in värdeformen i själva produktionsprocessen: denna process blir då en värdeskapande process.

En andra effekt av varuförhållandenas fungerande, och som är av grundläggande vikt för vår analys, utgörs av själva de hinder som detta fungerande ställer i vägen för *utvecklandet av en samhällsekonomisk kalkyl*. Dessa hinder⁸ uppträder i två former.⁹

Det första hindret utgörs av varuförhållandenas *ideologiska effekt* eller, mera bestämt, av det *föreställningsrum* i vilket *dessa förhållanden nödvändigtvis framställs*. Existensen av detta föreställningsrum utvecklar i sin tur en rad effekter, som av Marx har beskrivits med uttrycken 'varufetischism', 'illusioner', osv., och som ger *konsistens* åt den monetära kalkyl och därigenom på något sätt står i vägen för en verklig ekonomisk kalkyl.

Anmärkning

Det är också i dessa föreställningar som alla de 'normer' som sammanhänger med varuideologin har sin rot: normerna o formell jämlikhet, ömsesidighet, osv. Detta är den 'borgerliga' rättsideologins och den 'borgerliga rättens' jaktmarker.

Den andra form i vilken hindren för utvecklandet av den samhällsekonomiska kalkylen uppträder, och som står i samband med varuförhållandenas fungerande, är om man så får säga 'negativ'. Den utgörs av en *bristande kunskap*, en brist som *nödvändigtvis* ingår i varje marknads sätt att fungera, såtillvida som *marknaden endast sätter de olika produktionsenheterna i en yttlig relation till varandra*.

I själva verket sätter varuförhållandena produktionsenheterna i relation till varandra endast genom deras *produkter*, och inte genom deras *arbeten*. Dessa arbeten utförs i vart och ett av dem och *kommer följaktligen inte i omedelbar kontakt* med varandra. Det är just denna karaktär hos varuproduktionen som *i dess mitt omöjliggör en verklig ekonomisk kalkyl*, en direkt mätning av det socialt nödvändiga arbetet. Det är den karaktären som påtvingar bytesparterna den monetära kalkylen och som endast gör en ekonomisk kalkyl möjlig för agenter som, utan att vara inbegripna i varuförhållanden, befinner sig i omständigheter, där det är möjligt för dem att verkligen 'tränga in i' de olika produktionsenheterna och få kunskap om de processer som utspelar sig där,

⁸ Vissa aspekter av detta har redan påtalats (jfr s. 15-16 ovan9).

⁹ De resonemang som följer bygger i hög grad på diskussioner som jag har haft med Etienne Balibar och Yves Duroux om detta ämne.

något som, redan det, implicerar en 'revolutionering' av dessa produktionsenheter i egenskap av 'företag'.

Låt oss sammanfatta: på den ekonomiska nivån sammanhänger existensen av varuförhållanden och kapitalistiska sociala förhållanden i samhällsformationerna vid övergången med 'företagens' existens. Dessa 'produktionsenheter' svarar mot produktivkrafternas struktur och en mängd sociala förhållanden som ärvt från kapitalismen. De tenderar att reproducera dessa förhållanden. Dessa kan förändras radikalt endast genom en *kampprocess* av ekonomisk, ideologisk och politisk karaktär. Denna förändring kan alltså endast vara det *historiska resultatet* av sådana, segerrikt genomförda strider.

Anmärkning

Vad som just sagts uppdragar den illusoriska (under vissa betingelser möjligen reaktionära) karaktären hos formler om 'självförvaltning'. I bästa fall kan de göra det möjligt för en del av de omedelbara producenterna att förfoga över ett juridiskt grupp ägande till vissa produktionsmedel (som tillhör de 'företag' där de arbetar), men dessa formler bara splittrar arbetarna i lika många grupper som självförvaltningen företag Dessa i sin tur fortsätter att stå i förbindelse med varandra genom marknaden. Under sådana omständigheter kan arbetarna i realiteten varken behärska användningen av produktionsmedlen eller produkterna, eftersom denna användning behärskas av varuförhållandena. Dessutom är de problem förvaltningen ställer genom varuförhållandenas förmedling skilda från produktionens problem, men de utövar ett avgörande inflytande på företagens fungerande och på de (finansiella) 'resultat' som dessa uppnår. Till följd härav blir det de som de omedelbara producenterna 'anförtrot' dessa problem som verkligen leder företagen och som följaktligen kontrollerar såväl arbetsprocesserna som villkoren för kapitalets reproduktion. Detta sker även om dessa ledare 'utses' av de omedelbara producenterna. Alla egenheter hos kapitalismens sociala och tekniska arbetsdelning reproduceras i de 'självförvaltrade' företagen. Endast i tider av motgångar, tillfälligt och på villkoret att den inte verkar som ideologisk villa, kan självförvaltningen kortfristig hjälpa arbetarna att förhindra en statsbourgeois direkta beslagtagande av produktionsmedlen. Däremot kan självförvaltningen i en tid av växande samhällsliga strider bli till en 'ekonomisk fälla' som stänger inne arbetarna inom företagens gränser, beskär deras horisont och döljer den för en verklig arbetarkontroll över produktionsmedlen givna nödvändigheten av en radikalt annorlunda socialisering av arbetet än den som kommer till stånd genom varuförhållandenas förmedling.

Att vi på de föregående sidorna lagt huvudvikten vid företagens roll som mönsterinstitution för reproduktion av kapitalistiska sociala förhållanden, får inte undanskymma för oss att det i dagens övergångssamhällen också finns andra betingelser som säkrar reproduktionen av dessa förhållanden.

a) Existensen av ett kapitalistiskt världssystem

En av dessa betingelser, som det skulle föra för långt att undersöka här, är existensen av en *kapitalistisk världsmarknad* och av *kapitalistiska sociala förhållanden som dominerar i världsmåttstock*. Detta har redan tidigare påpekats:¹⁰ denna existens för framför allt med sig att en del av produktionsmedlen kommer in i produktionsprocessen som *varor*, vilkas värde inte kan bestämmas direkt, utan endast indirekt genom deras *pris*. Denna existens medför å andra sidan att man måste låta en del av produktionsenheterna fungera för den kapitalistiska världsmarknaden. Visserligen begränsar produktionsenheternas relativa 'isolering', som möjliggör *inrättandet av monopol på utrikeshandeln*, delvis verkningarna av den kapitalistiska världsmarknadens existens,

¹⁰ Jfr ovan, s. 27 f.

men att *begränsa* är inte att undanröja, det är bara att *förskjuta* världsmarknadens verkningssätt. Därför kan världsmarknadens tryck under vissa inre omständigheter leda till, att den efterhand kommer att behärska en växande del av produktionen.

Dessutom är ett kapitalistiskt världssystem existens inte bara källan till ett 'direkt ekonomiskt' tryck, den är också källan till ett politiskt och ideologiskt tryck. Detta tryck utövas exempelvis på konsumtionssätten och på 'företagens' organisationsformer. Det tenderar att konsolidera företaget och de kapitalistiska förhållandena, ty såsom *kapitalistisk institution* fungerar företaget nödvändigtvis 'bättre' — *som plats för värdeskapande* — under kapitalismens än under övergångens betingelser, där det måste lämna plats för en ny form av produktionsenhet.

b) Statens och statsapparaten existens

När man analyserar de aktuella övergångssamhällenas fungerande och de betingelser under vilka den ekonomiska kalkylen kan utvecklas där, är det omöjligt att lämna åsido problemet med statsapparaten med motiveringen att det inte skulle vara ett 'ekonomiskt problem'. I verkligheten bidrar existensen av vissa *politiska former* i sig själva till att tvinga fram en *åtskillnad* mellan de omedelbara producenterna och deras produktionsmedel och, följaktligen, att tvinga fram varuförhållanden, också inom själva produktionens sfär.

Dessa frågor är alltför omfattande för att man ska kunna säga mer än ett par ord om dem. Härvid ska vi som utgångspunkt ta några teoretiska utsagor av Marx och Lenin i dessa frågor.

Vi erinrar oss då att vad Marx kallar den 'moderna statsmakten', dvs. den centralistiska statsmakten, i hans ögon inte är någonting annat än den 'borgerliga formen av regering'.¹¹ Den centralistiska staten är en parasitär form¹² som arbetarmakten inte kan använda sig av. Den måste krossa den och ersätta den med en annorlunda politisk form. Det är därför Marx understryker att 'arbetarklassen inte helt enkelt kan ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna ändamål',¹³ utan att den måste krossa och bryta ned denna apparat för att ersätta den med en annan, som *inte längre är en statsmakt* i egentlig mening.¹⁴

Som bekant såg Marx i *kommunförfattningen*, så som den framgick ur Pariskommunen, denna nya *politiska form*.

Anmärkning

Därför att kommunförfattningen är en icke-centralistisk politisk makt författning (fastän den bibehåller en frivillig centralisation och enhet, dvs. en demokratisk centralism) kunde Marx med Lenins ord i den se 'övergångsformen för dess försvinnande (övergången från stat till icke-stat)'.¹⁵ Av detta skäl talar man också i talrika marxistiska texter hellre om 'arbetarmakten' än om arbetarstaten', eller sätter man termen 'stat' inom citationstecken när den betecknar arbetarklassens politiska form. Emellertid betecknar man vanligtvis också denna politiska form med termen 'stat' och betonar därvid att det rör sig om en 'speciell statstyp'. Så uttrycker sig Lenin

¹¹ Jfr Karl Marx, *Pariskommunen*, Arbetarkultur, Sthlm 1969, s. 71.

¹² Vad Marx här tänker på är 'den centraliserade statsmakten med dess allestädes närvarande organ - stående armé, byråkrati, prästerskap, rättsväsen, organ som är skapade efter en systematisk och hierarkisk arbetsfördelningsplan ...' (A.a., s. 63-64.) Om denna stat säger Marx att den förtär 'sambhällskroppens krafter', att den 'lever på samhället och hämmar dess rörelsefrihet' (s. 71) och att den är en ständig källa till korruption med 'den oemotståndliga dragningskraften hos sitt ämbetsmannavälde, sina inkomster och sin fördelning av ämbeten ...' (s. 64).

¹³ K. Marx, *Der Bürgerkrieg in Frankreich*, MEW, bd 17, s. 336.

¹⁴ När Marx talar om Kommunen, säger han att den inte längre är 'motvikt till den nu överflödiga statsmakten', *Pariskommunen*, s. 72 (min kursiv., C.B.).

¹⁵ Lenin, *Staten och revolutionen*, Valda verk, II:1, s. 255.

1917, t.ex. i sin text om Dubbelväldet'.¹⁶ Han karaktäriserar denna sovjetiska 'statstyp' som 'en makt som omedelbart stödjer sig på ... folkmassornas direkta initiativ nedifrån, och inte på en lag utfärdad av en centraliserad statsmakt'.¹⁷

För Marx är denna nya politiska form — som inte uppfunnits, utan 'avslöjats' av historien — nödvändig för vad han kallar 'arbetets ekonomiska befrielse',¹⁸ den gör det möjligt att avskaffa 'den stående armén och statens ämbetsmannaskap'¹⁹ och den skapar förutsättningarna för att arbetarna ska kunna 'reglera den nationella produktionen efter en gemensam plan, och därmed ta den under sin egen ledning'.²⁰

Men den historia som frambragt kommunförfattningen har också (av skäl som inte kan analyseras här) frambragt andra, mera centraliserade politiska former för arbetarklassens herravälde, sådana som upprättades i Ryssland under åren 1917-1920.²¹ Denna politiska form, som framtvingades av de historiska betingelserna, betecknades av Lenin som 'en arbetarstat med byråkratiska utväxter'.²² Existensen av en sådan politisk form, liksom företagets existens, spelar en stor roll vid reproduktionen av kapitalistiska sociala förhållanden.

Anmärkning

Det var i ett tal hållet den 30 december 1920²³ som Lenin karaktäriserade den dåvarande sovjetstaten i ovan angivna ordalag. Han erinrade om att denna karaktäristik bibehållits i RKP(B):s program och betonade dess vikt för att påvisa nödvändigheten av att arbetarklassen har fackliga organisationer som gör det möjligt för dem att försvara sig mot en stat som 'inte riktigt är en arbetarstat'.²⁴ Detta tal av Lenin riktade sig mot Trotskijs teser, enligt vilka

¹⁶ . Lenin, *Valda verk*, 11:1, s. 14.

¹⁷ Lenin, A.a., s. 14.

¹⁸ Marx, A.a., s. 72.

¹⁹ . I ett första utkast till boken om Pariskommunen uttrycker sig Marx på följande sätt: 'Den är början till *arbetets befrielse* ... genom att den å ena sidan avskaffar statsparasiternas improduktiva och skadliga verksamhet, undanröjer orsakerna till att en jätteandel av nationalprodukten offras på att mätta statsodjuret och genom att den å andra sidan utträttar det faktiska lokala och nationella förvaltningsarbetet för arbetslön.' (*Der Bürgerkrieg in Frankreich*, s. 546).

²⁰ A.a., s. 343.

²¹ . Denna andra form av politisk makt inrättades under inbördeskrigets lopp. Rysslands Kommunistiska Partis IX:e kongress erkände 1920 nödvändigheten av denna form: 'Om vi inte vill hemfalla till renodlad utopism och meningslöst frastuggeri, så bör vi säga att vi måste ta lärdom av erfarenheterna från gångna år (...) men för förvaltningen, för det statliga uppbygget behöver vi personer, som behärskar förvaltningstekniken, som besitter erfarenhet i statliga och ekonomiska värv, och sådana personer kan vi inte ta från något annat håll än från den gamla klassen.' (Verksamhetsberättelse av den 29 mars 1920, *Valda verk*, II:2, s. 343.)

Denna statsapparat betecknas av Lenin också på grund av dess hierarkiska struktur, det utnämningssystem som härskar i dess mitt, osv. som en 'arbetarstat med byråkratiska utväxter'. Om den likväl förblir en arbetarstat, så är det därför att det vid denna tid endast är *statsapparaten* som är 'byråkratiserad', medan den politiska makten - den som *behärskar denna apparat* - är en arbetarmakt, som inte bara utövas 'direkt' av 'hela arbetarklassen'; utan av arbetarklassens avantgarde, som bildar det styrande arbetarpartiet. Detta parti är alltså nära förbundet med massorna, vilkas faktiska politiska och ideologiska avant-garde det utgör. Förbindelsen mellan detta avant-gardes verksamhet, sovjeternas apparat och fackföreningarna tryggar arbetarklassens herravälde över statsapparaten och gör att den förfogar över den politiska makten.

När Lenin i december 1920 beskriver det sätt på vilket proletariatets diktatur då utövas, förklarar han: 'Vad som sker är att partiet så att säga suger upp proletariatets förtrupp, och denna förtrupp utövar proletariatets diktatur. Utan en sådan grundval som fackföreningarna kan diktaturen inte utövas och de statliga funktionerna inte verkställas. Men dessa funktioner måste verkställas genom särskilda institutioners förmedling, institutioner av en ny typ, och det är sovjeterna.' (Lenin, *Werke*, bd 32, s. 2f.)

²² Understruket i texten, A.a., s. 7.

²³ 'Om fackföreningarna, den aktuella situationen och Trotskijs misstag', A.a., s. 1f.

²⁴ A.a., s. 6.

arbetarna inte behövde fackföreningar för att försvara sig mot en 'arbetarstat'.

Denna politiska form är bestämd att omformas. Den kan antingen 'revolutioneras' för att lämna plats för en mindre centralistisk, mera demokratisk form, som ligger närmare produktionen, eller kan dess centralistiska drag stärkas, den kan alltmera skiljas från arbetarna, alltmera 'regera' över dem, övergå till att bli en apparat vars medlemmar bildar en 'kår' med interna rekryteringsregler och vars bas endast är 'ansvarig' inför toppen, av vilken dess 'öde' och framför allt dess 'befordring' är beroende.

Med andra ord kan denna form spela rollen av mall för 'borgerliga' sociala förhållanden. Den kan bli den plats, där våldsmedel byggs upp som riktar sig mot arbetarna, den plats där makten att använda produktionsmedlen och att förfoga över produkterna koncentreras och till vilken de sociala element samlas som är bärare av icke proletära ideologiska förhållanden, de element som är mest 'lämpade' för undertryckande uppgifter och för att sköta förvaltning och planering utan de omedelbara producenternas kontroll.

Statsapparatusens historiska utveckling i Sovjetunionen har gått den vägen. Den har frambragt en specifik typ av statsapparat, vars karaktäristika återfinns i de östeuropeiska ländernas statsapparater.

Eftersom denna typ av apparat också *skiljer* arbetarna från produktionsmedlen, inrättar den nödvändigtvis en viss form av 'planering' och ekonomisk kalkyl och ger det 'samhälleliga' ägandet en viss prägel. Detta är just anledningen till att man inte kan analysera detta ägandes verkningar utan att redovisa de konkreta kännetecknen hos den statliga institution som utgör dess stöd.²⁵

I själva verket är det under övergångsperioden staten (eller en politisk form som fyller samma funktion i detta hänseende) som är det 'samhälleliga' ägandets stöd. Vilket betyder att detta ägande *inte är samhälleligt*, eftersom det utövas av staten 'i samhällets namn'. Därigenom *skiljs de omedelbara producenterna också på ägandets nivå från sina produktionsmedel: de är endast 'ägare' genom statens förmedling.*

Statsegendomens verkliga betydelse beror på de *reella förhållanden* som existerar mellan arbetarmassan och statsapparaten. Om denna apparat reellt och konkret behärskas av arbetarna (i stället för att placeras ovanför dem och behärska dem) är statsegendomen den juridiska formen för arbetarnas samhälleliga ägande. Om däremot arbetarna inte behärskar statsapparaten, om den behärskas av en kår av ämbetsmän och administratörer och alltså undgår arbetarmassornas kontroll och ledning, blir denna kår den *verkliga ägaren* (i betydelsen av bärare av ett produktionsförhållande) av produktionsmedlen. Denna kår bildar då en *samhällsklass* (en statsbourgeois) genom det förhållande som existerar mellan den själv och å ena sidan produktionsmedlen, och å den andra sidan arbetarna. Denna situation implicerar naturligtvis inte att denna klass personligen konsumerar hela merprodukten, men väl att den *förfogar* över den enligt normer som är klassmässiga, och däri ingår tvånget att låta marknaden och 'lönsamhetskriterierna' spela en förhärskande roll.

Anmärkning I

Termen 'statsbourgeois', som vi använder för att beteckna detta skikt, berättigas genom åtskiljandeformerna mellan de omedelbara arbetarna och de produktionsmedel på vilka dess makt vilar. Det berättigas också genom de funktioner som denna klass fyller, av vilka den viktigaste är en ackumulationsfunktion som den utövar i sin egenskap av det samhälleliga kapitalets agent, och det är därför frågan om denna klass 'personliga konsumtion' är tämligen

²⁵ Som bekant kan en konkret historisk analys inte inskränka sig enbart till de sociala förhållandena, utan bör också göra reda för institutionerna (jfr på denna punkt en anmärkning av Lenin till 'Apriltserna', *Werke*, bd 24.).

underordnad, liksom sättet att få 'tillträde' till funktionerna, dvs. att vinna 'inträde' i klassen.

Anmärkning II

Lägg märke till att det beträffande de omedelbara producenternas eller ämbetsmännens och administratörernas herravälde och kontroll över statsapparaten inte bara finns två ytterlighets-situationer, utan också mellanlägen. Rörelser i den ena eller den andra riktningen är alltså möjliga. Dessa rörelser utgör på denna nivå ett av övergångsfasens väsentliga innehåll.

När rörelsen i riktning mot ämbetsmanna- och administratörskårens herravälde över statsapparaten har nått en punkt (på grund av de politiska styrkeförhållandenas utveckling såväl inom statsapparaten och partiet som utanför dessa apparater) där en rörelse i den motsatta riktningen endast kan väntas genom ett massupplopp, och där dessa massor inte kan räkna med stöd av en del av statsledningen och av det styrande partiet, kan man säga att statsbourgeoisins herravälde är fullständigt inrättat, följaktligen att övergångsfasen avslutats med återupprättandet av kapitalismen.

När däremot samtliga sociala förhållanden på ett djupgående sätt omvandlats i riktning mot ett verkligt samhälleligt arbetarherravälde över produktionsmedlen och över de politiska institutionerna, försvinner själva statsegendomen för att lämna plats åt en samhällelig tillägnelse. Detta är självfallet ett perspektiv som för sitt förverkligande förutsätter en radikal ändring av hela världsläget.

Anmärkning III

Om det ovan är tal om ett 'återupprättande av kapitalismen', och inte om inrättandet av ett helt och hållet nytt klassherravälde, så är det — som vi sett — därför att det på detta sätt återupprättade klassherraväldet är förbundet med förhärskande kapitalistiska sociala förhållanden, som ännu existerar, men som endast intar en underordnad ställning under den tidigare övergångsperioden, så länge statsbourgeoisin inte behärskar den politiska apparaten. Statsbourgeoisins herravälde strävar i grunden att trygga en omfattande utvidgning till varuförhållandena och den monetära kalkylen. Följaktligen strävar statsegendomen alltmera efter att vara inte enbart ett juridiskt förhållande som inte fogas med de faktiska ekonomiska förhållandena (där de planmässiga förhållandena spelar en dominerande roll). Dessa punkter kan inte utvecklas här;; de måste tas upp i samband med en konkret analys av den utveckling som ägt rum i Sovjetunionen under de senaste tio årens lopp.

Statsegendomen är alltså inte mer än ett juridiskt förhållande om den svarar mot sociala förhållanden som dominerar över varuförhållandena. Det är ett herravälde av planförhållanden, dvs. av planmässiga förpliktelser som bildar substansen i en verklig ekonomisk plan (i motsats till vad 'framtidspaner', 'ramplaner', osv. kan vara). En sådan plan är formen för arbetets enhet i den mån den tillåter producenterna att gemensamt reglera produktionen och inte bara är en enkel uppföljning, dubbling eller förstärkning av varuförhållandena. I själva verket är det först då den blir ett redskap för radikalt nya förhållanden, den första existensformen för socialistiska samhällsförhållanden.

Detta leder oss dithän, att formulera en sista rad av anmärkningar angående statens och planeringsorganens förhållanden till produktionsenheterna. Dessa anmärkningar syftar till att belysa vilka verkningar 'företagens' fungerande såsom produktionsenheternas existensform har på dessa förhållanden.

Anmärkning IV

En första effekt består som bekant i att påtvinga en del av dessa förhållanden värdeformen.

Denna form kommer in såväl i själva planeringsorganens 'kalkyler', i sätten att fastställa företagets planmässiga förpliktelser (förpliktelser som delvis fastställs i monetära termer) som vid statens indragande av merarbetets produkt, ty detta indragande sker också 'i pengar', dvs. i form av 'inbetalningar' som görs av företagen och som är avsedda för den statliga budgeten. (Värdeformen, penningen, statens politiska form och företags ekonomiska form utgör alltså element som ömsesidigt stödjer varandra.)

En andra effekt rör formerna av statlig kontroll över företagets verksamhet. Själva företagets organisationsform, dess inre struktur, de sociala förhållanden som karakteriserar det, tenderar att förhindra en konkret kontroll av dess verksamhet. Samtidigt möjliggör värdeformens och varuförhållandenas existens (konsekvenser av företagens 'fungerande') en abstrakt och yttre kontroll: monetär kontroll, kontroll på grundval av varje företags balansräkning, och undersökning av dess finansiella resultat. Ju mera varuförhållandena utvecklas, desto mera föranleds de statliga organen att endast 'kontrollera' och 'intressera sig för' de finansiella resultaten (som kommer till uttryck i 'budgetinkomster').

Till slut kan varuförhållandenas utveckling utmynna i att 'planeringsorganen' lämnar företagen 'fria' (formellt eller reellt, det är av föga betydelse vilket) att själva utarbeta huvuddelen av sina 'planer' och endast kräver av dem att dessa planer maximerar vinsterna och vissa inbetalningar till budgeten, med det förbehållet att det måste finnas en tillräcklig 'samstämmighet' mellan dessa företagsplaner'. 'Planeringsorganens' roll består i att kontrollera denna samstämmighet och att se till att 'maximeringskriterierna' respekteras. I ett sådant fall når 'kontrollen genom penningen' sin maximala utveckling, och planen blir bara en 'uppföljare' till varuförhållandena. Denna inriktning har utvecklingen tagit i Sovjetunionen efter reformerna i september 1965.

En tredje effekt, som är nära förbunden med de båda föregående och som alltså redan påtalats, är att öppna ett vidsträckt fält för monetära kalkyler, t.o.m. på planeringsorganens nivå, och att sålunda kväva den ekonomiska kalkylens utveckling. Naturligtvis är det inte fråga om en 'direktverkan': 'kvävningen' av en kalkylform genom en annan är bara en bild, ty denna 'kvävning' är alltid produkten av en politik, dvs. av en ekonomisk, ideologisk eller direkt politisk klasskamp.

Anmärkning V

Det är av vikt att här än en gång erinra om, inte bara att det inte finns någon som helst likvärdighet mellan ekonomisk kalkyl och 'monetär kalkyl' (vilket är lätt att bevisa²⁶), utan att den 'monetära kalkylen' alltid är en pseudo-kalkyl. Den arbetar med storheter som inte är följden av någon mätning, och dess 'resultat' ingår redan från början helt och hållet inte bara i de redan 'givna' storheternas dimensioner (vilket är självklart och gäller all räkning), utan i de lagar som bestämmer dessa dimensioner. Därför drar denna 'kalkyl' hela tiden 'automatiskt' konsekvenserna av ett givet marknadsläge. Detta betyder naturligtvis inte att denna kalkyl inte tjänar någonting till. Den tjänar till att påskynda marknadslagarnas verkan, den skiljer sig alltså inte

²⁶ Utgångspunkten för ett sådant bevis är följande: varje monetär kalkyl ingår i ett 'prissystem' som är resultatet av historiskt givna monetära utgifter och inkomster vilka 'motsvarar' produktionens materiella och sociala betingelser i ett visst ögonblick. Om den monetära kalkylen har en förutseende karaktär syftar den till att uppdaga de 'bästa betingelser' under vilka ett visst 'resultat' kan uppnås. Dessa 'bästa betingelser' får själva sitt uttryck i monetära termer (utgifter, eller utgifts- och inkomstförhållanden). De härrör sig sålunda alltid från ett prissystem: antingen det rådande prissystemet vid kalkylens utarbetande, eller ett i kraft av vissa hypoteser 'modifierat' system. Sådana kalkyler kan inte lära oss särskilt mycket om den egentligt ekonomiska bärvidden av de eftersträlvade resultaten och betingelserna för deras förverkligande, dvs. om förvandlingen av produktionsförhållandena, om produktivkrafternas utveckling och karaktäristiska drag. Betydelsen av sådana kalkyler är strängt begränsad till de monetära storheterna, de enda storheter som förekommer i det fält i vilket dessa kalkyler ingår, men för den skull kan man inte reducera det ekonomiska rummet till det monetära fältet.

från dem, den är deras komplement eller, om man vill, deras förlängning.

Som det ser ut kan man som allmän regel säga, att den monetära formen för statens förhållanden till produktionsenheterna måste utvecklas desto mer som dessa förhållanden rör företagsledarna, så till vida som dessa härskar över de omedelbara arbetarna, medan den icke monetära formen hos dessa förhållanden, den konkreta analysen av arbetsprocesserna inom produktionsenheterna (om den vill vara något mer än en *skenbild* eller en *from önskan*) kräver utvecklandet av direkta förbindelser med de omedelbara arbetarna, dessas direkta deltagande i planernas utarbetande, alltså en revolutionering av 'företagen'.

Penningförhållandenas tendens att dominera och avsaknaden av de omedelbara arbetarnas direkta deltagande i utarbetandet av planen utgör två ömsesidigt betingade effekter av arbetarnas *avskiljande* från sina produktionsmedel; de implicerar utvecklingen icke av socialistiska utan av kapitalistiska förhållanden, till en början i *statskapitalismens* form.

4. Statsegendom och plan

Av det sagda följer att planformen kan svara mot:

a) En fördubbling och en 'uppföljning' av varuförhållandena...

I detta fall är varuförhållandena dominerande. Arbetarna är då helt och hållet skilda från sina produktionsmedel, vilket implicerar att de även på statens nivå är uteslutna från makten, att alltså kapitalismen fungerar inom 'statsegendomens' formella juridiska ram. Så länge denna ram består har man att göra med en statskapitalism, behärskad av en statsbourgeois; denna situation förbjuder visserligen inte utarbetandet av en 'indikativ-plan', men den omöjliggör en verklig planering.

Anmärkning

Detta kräver en anmärkning och en precisering.

I den föregående formuleringen införs en distinktion mellan 'utarbetandet av en plan' (en praktik som man kan ägna sig åt även när varuförhållandena är dominerande) och planering'. Den senare termen betecknar som bekant en sammansatt social praktik varigenom förändringar som svarar mot ett politiskt projekt faktiskt förverkligas i fältet produktivkrafter/produktionsförhållanden. Graden av överrensstämmelse mellan de verkliga och de projekterade förändringarna utgör ett av tecknen på planeringens verkningsgrad. Det handlar självfallet bara om ett tecken. Denna 'verkan' kan nämligen endast bli föremål för indirekta värderingar, varvid man främst utgår från 'planuppfyllelsen i procent'. Betraktade för sig ger dessa procentsatser för övrigt inga upplysningar om den verkliga omfattningen av de förändringar som har kunnat åstadkommas.

b) Socialistiska förhållandens dominans över varuförhållandena.

Denna kan bara äga rum om man åtminstone delvis gjort slut på arbetarnas åtskiljande från sina produktionsmedel. Detta förutsätter att arbetarna intar en dominerande politisk och ekonomisk ställning, åtminstone genom förmedlingen av ett *avantgarde*, som tillvaratar ledningen av statsapparaten och kontrollen över produktionsenheterna. I detta fall säkrar planen det *sociala arbetets enhet*. Emellertid betyder existensen av varuförhållanden, såväl på företagets nivå som i dessa företags förbindelser med de statliga organen, att denna enhet *ännu inte är det socialiserade arbetet*. 'Statsegendomen' och den 'borgerliga' rätten utgör då ramen för en '*statskapitalism*' dominerad av *arbetarklassen*. Kapitalistiska sociala förhållanden existerar fortfarande, men de intar en underordnad ställning, de förbinds med *planmässiga ekonomiska förhållanden som behärskar dem*. Denna *specifika*, för övergången utmärkande *fogning*

betecknas vanligen som motsvarighet till existensen av en *socialistisk 'ekonomisk bas'*.

Anmärkning

De ovanstående satserna påkallar tre påpekanden:

I. Begreppet 'avant-garde' betecknar faktiskt det styrande arbetarpartiet, men endast i den mån det är ett arbetarparti till sin sociala basis, genom sin förbindelse med de omedelbara producenterna och genom sin ideologi.

II. Om ett sådant avant-garde inte existerar, och i synnerhet om det styrande 'arbetarpartiet' inte har, eller inte längre har, de karaktäristika som gör det till ett arbetarklassens avantgarde saknas de politiska och ideologiska betingelserna för de planmässiga förhållandenas dominans över varuförhållandena. När det är så kan det mycket väl formellt finnas ett 'dokument' som bär namnet 'plan', men detta är bara ägnat att dölja frånvaron av en verklig planering. Under dessa omständigheter kan ett sådant 'dokument' nämligen inte bygga på en inre och fördjupad kunskap om produktionsenheterna och de produktionsprocesser som försiggår där.

Men utan denna kunskap kan ingen planering verkställas. Vad som då existerar är en instabil kombination av varuförhållanden och administrativa förordningar (som företagsledarna lyder mer eller mindre). De senaste årens konkreta erfarenhet från Sovjetunionen och andra 'socialistiska länder' bekräftar att det förhåller sig just på detta sätt. I längden kan denna situation bara leda till övergivandet av en sådan skenbild till planering och till varuförhållandenas fulla utveckling.

III. Det tredje påpekanget gäller uttrycket socialistiska förhållandens dominans över varuförhållandena. Begreppet 'dominans', som figurerar i detta uttryck, betyder att reproduktionen av varuförhållandena inte bestämmer de grundläggande dragen hos reproduktionen och omvandlingen av systemet produktionsförhållanden/produktivkrafter. Med andra ord, när det är så bestämmer varuförhållandena varken ackumulationens omfång, dess fördelning mellan de olika samhällssfärerna, eller produktionens sociala och materiella (t.ex. 'tekniska') huvudbetingelser. Dessa förhållanden fyller då endast begränsade funktioner, på nivån av produktionsenheternas löpande förvaltning, och de fyller dessa funktioner under planförhållandenas herravälde. I denna mening är de alltså dominerade.

Dessa preciseringar beträffande begreppet dominans är oundgängliga just nu, när man i de östeuropeiska länderna använder sig av beteckningar som 'störd marknad' eller 'kontrollerad socialistisk marknad'.²⁷

Fastän de förefaller 'likvärdiga' åsyftar dessa beteckningar en helt annan verklighet än begreppet 'socialistiska förhållandens dominans över varuförhållandena'. Dessa beteckningar avser nämligen en politisk och ekonomisk praktik i kraft av vilken 'marknaden' (dvs. varuförhållandena) spelar den dominerande rollen, medan de statliga administrativa instansernas roll är att förutse vilka förändringar varuförhållandena framtvingar för att vara i stånd att på bästa möjliga sätt anpassa sig till dessa förändringar. Det är inte 'marknaden' som är 'störd', utan det är de konkreta betingelserna för dess verkan som man försöker 'kontrollera'. T.ex. handlar det i Ota Siks förslag om att låta sig 'vägledas' av 'världspriserna' (alltså av de kapitalistiska sociala förhållandena) för att bestämma i vilka branscher man bör investera och vilka tekniker som bör användas.

c) Närvaron av uteslutande socialistiska förhållanden.

²⁷ Jfr Ota Siks böcker, *Plan och marknad*, Stockholm, 1969, och *Sanningen om den tjeckoslovakiska ekonomin*, Lund 1969.

I detta fall säkras planen det *socialiserade arbetets enhet*. Detta är en situation vars förverkligande ännu idag verkar långt borta. Den förutsätter inte bara djupgående sociala förändringar i de socialistiska länderna, utan också att det kapitalistiska produktionssättets herravälde såsom världssystem har upphört.

Detta är några av de analyser som förefaller nödvändiga för en bättre förståelse av vad man har betecknat som varukategoriernas 'överlevande' och för uppdagandet av betingelserna för varuförhållandenas faktiska (och inte bara fiktiva) eliminerande. Samma betingelser krävs för en verklig utveckling av den 'ekonomiska kalkylen'.

2. Produktionsenhet och 'företag'

De föregående analyserna har visat vilken roll som tillkommer 'företaget' (dvs. alla de sociala förhållanden som svarar mot denna existensform för produktionsenheterna) i dagens samhällsformationer vid övergången i reproduktionen av varuförhållandena och, mera speciellt, i reproduktionen av kapitalistiska sociala förhållanden. Termen 'företag' har alltså brukats för att beskriva en för det kapitalistiska produktionssättet karaktäristisk form av produktionsenhet och vars radikala omformning är nödvändig för varuförhållandenas faktiska eliminerande.

De föregående formuleringarna implicerar självfallet att 'produktionsenheten' kan ha andra existensformer än 'företaget'. Några antydningar har redan getts på denna punkt, men det är bara fråga om antydningar, för begreppet 'produktionsenhet' återstår att precisera. På samma sätt måste vi närmare bestämma produktionsenheternas existensformer.

Det kan här inte bli fråga om att behandla alla aspekter av dessa problem. Dock är det nödvändigt att för ett ögonblick uppehålla sig vid dem, i första hand för att klarlägga begreppet 'produktionsenhet'.

Anmärkning

I tidigare arbetens formuleringar (särskilt i min bok om Övergången till den socialistiska ekonomin) har jag använt termerna 'tekniskt subjekt' och 'ekonomiskt subjekt'. På grund av den ideologiska belastning som vidlåder beteckningen 'subjekt' och de illusioner om subjektets 'autonomi' som denna term ger upphov till, har jag beslutat mig för att i föreliggande arbete ersätta den med termerna 'produktionsenhet' och 'ekonomisk enhet'.

1. Beteckningen produktionsenhet

Arbetsfördelningen för med sig att samtliga arbetsprocesser av vilka den sociala reproduktionen är beroende uppdelas mellan ett visst antal arbetare. Om de materiella och sociala betingelser under vilka arbetarna deltar i arbetsprocesserna är sådana att vissa av dessa processer bildar ett komplex, som regelbundet drar till sig arbetare och arbetsmedel, så att dessa processer är *direkt förbundna* med varandra, medan de är *skilda från de andra*, så säger vi att de arbetsmedel som tjänar till 'stöd' för de med varandra direkt förbundna arbetsprocesserna, liksom de arbetare som sätter dessa arbetsmedel i rörelse, bildar 'produktionsenheter'.

Produktionsenhetens 'materiella bas' utgörs alltså av en mängd arbetsmedel som tjänar *reproduktionen av bestämda arbetsprocesser*. Följaktligen existerar en produktionsenhet lika länge som en mängd arbetsprocesser reproduceras med hjälp av en mängd arbetsmedel: 'produktionsenhetens' existens i tidens kontinuitet är alltså ingenting annat än existensen av på varandra följande cykler av samma arbetsprocesser med hjälp av samma arbetsmedel. Utan att vilja uppehålla sig alltför länge vid denna fråga kan man observera:

a) Att de individuella arbetare som deltar i arbetsprocessernas på varandra följande cykler kan växla, medan 'produktionsenheten' består. Produktionsenheten är alltså *skild* från *arbetarnas* 'individualitet', arbetare som inom denna enhet ställs inför arbetsmedlen och sätter dem i rörelse. Dessa 'individuella arbetare' utgör för övrigt själva en 'kollektiv arbetare' vars 'existens' är oberoende av de arbetare varav den består.

b) Att under loppet av de på varandra följande cyklerna vissa arbetsprocesser och vissa arbetsmedel kan försvinna och ersättas av andra: 'produktionsenheten' består likafullt så länge det inte föreligger någon *brytning i arbetsprocessernas reproduktionscykler*. Ty när så sker fortsätter

dessa processer att inlemmas på samma sätt i delningen av den sociala produktionen, som också den undergår kontinuerliga förändringar på samma gång som den reproduceras.

Av det föregående följer att genom *reproduktionen av arbetsprocesserna reproduceras också själva produktionsenheten*. Detta betyder att dessa arbetsprocesser *inte enbart* är arbetsprocesser, de är *samtidigt produktionsprocesser*, eftersom *de säkrar reproduktionen av de sociala betingelserna för sitt eget genomförande*. De reproducerar alltså de *sociala förhållanden* i vilka de ingår och i förhållande till vilka de på en gång är verkningar och betingelser. Arbetsprocessernas och produktionsprocessens *enhet* utgör *produktionsenheten*. Där denna enhet av de båda processerna saknas kan man ha att göra med en 'arbetsenhet', men inte med en produktionsenhet.

Anmärkning

I ovanstående text beskriver termen 'arbetsprocess' en 'process mellan människan och naturen'. Abstrakt betraktad tycks denna process vara en process av 'naturtillägnelse genom individen'¹ men den äger alltid rum 'inom och genom förmedling av en bestämd samhällsform'. Dess 'enkla beståndsdelar' är: 1. människans personliga verksamhet (eller ändamålsenlig — Zweckmässig — produktiv verksamhet) eller själva arbetet; 2. det föremål som den påverkar; och 3. ett medel varmed den verkar.²

Historiskt sett är varje arbetsprocess sålunda alltid en social process, eftersom människorna alltid producerar inom ett givet samhälle. Denna process karaktäriseras av de specifika förhållanden som processens sociala natur påtvingar de förhållanden som förenar dess integrerande beståndsdelar.

Den sociala arbetsprocessens struktur har till följd att denna också är en produktionsprocess med sin egen 'ändamålsenlighet'.

Det är därför vi i den ovanstående texten gör en distinktion mellan 'arbetsprocess' och 'produktionsprocess'. Den senare termen beskriver en dubbel process: arbetsprocessen (som 'producerar' bruksvärden) och produktionsprocessen, som är själva arbetets sociala betingelsers reproduktionsprocess.

Produktionsprocessen är alltså inte bara en social arbetsprocess, den är också sina agents och deras respektive ställningars reproduktionsprocess, alltså produktionsförhållandenas reproduktionsprocess. Ur social synpunkt är denna reproduktion t.o.m. den enda produktionen (just i den mening säger Marx att produktionen i det kapitalistiska produktionssättet 'producerar' kapitalister och lönearbetare).³

Den sociala produktionsprocessen omfattar inte bara en omedelbar produktionsprocess (vars 'bas' utgörs av arbetsprocesserna), utan också andra processer som är nödvändiga för reproduktionen av produktionens sociala betingelser, dvs. cirkulations- och distributionsprocesserna, alltså distributionsförhållandena, som utgör produktionsförhållandenas frånsida'.⁴

Varje produktionsenhet utgör ett centrum för tillägnelse av naturen. I ett sådant centrum är olika arbetsprocesser *nära sammanfogade* med varandra. Därför har varje produktionsenhet den

¹ Jfr *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin*, s. 235, Arbetarkultur, Sthlm 1969 (Ö.a.).

² Jfr K. Marx, *Kapitalet*, I, s. 154.

³ I Band III, Siebenter Abschnitt, Kapitel LVII av 'Das Kapital' skriver Marx: 'Den (sociala produktionsprocessen som alltid försiggår inom ramen för specifika produktionsförhållanden, C.B.) producerar och reproducerar själva dessa produktionsförhållanden och därmed bärarna av denna process, deras materiella existensbetingelser och ömsesidiga förhållanden (*Das Kapital*, Band III, s. 826.)

⁴ Marx, *Das Kapital*, Band III, Siebenter Abschnitt, Kapitel LI, s. 885.

faktiska förmågan att utnyttja sina produktionsmedel, som den alltså är i *besittning av*.

I övergångssamhällena stod de arbetsmedel som varje produktionsenhet på den statliga sektorn förfogar över antingen redan till dess förfogande vid tidpunkten för dess nationalisering, eller delades de ut av staten (praktiskt av ett statligt förvaltningsorgan) eller åter inköptes de. En produktionsenhet existerar endast (och kan endast fungera) om den innehar det *faktiska förfogandet* över sina produktionsmedel och alltså kan bestämma över de *interna betingelserna* för deras utnyttjande.

De produkter som 'cirkulerar' inom varje produktionsenhet behöver inte köpas eller säljas, ty de olika arbetsprocesserna är inte praktiskt oberoende av varandra, utan 'befaller' tvärtom varandra på ett bundet, eller relativt bundet, vis. Detta betyder, att 'produkternas' övergång' från den ena arbetsprocessen till den andra, vars 'råmaterial' de blir (en 'cirkulation' av 'produkter' äger alltså rum), försiggår under betingelser som är strängt bestämda genom naturen hos de arbetsprocesser, som 'kontrolleras' av produktionsenheten, dvs. av dess 'ledande instans'.

Den kontroll som produktionsenheten utövar över sina arbetsmedel, sina arbetsföremål och sina produkter, såvida dessa cirkulerar inom produktionsenheten, är följderna av själva arbetsprocessernas objektiva krav under *bestämda samhällsliga betingelser*.

Den tekniska arbetsfördelningen och delningen av den samhällsliga produktionen kräver att de olika produktionsenheterna *träder i förbindelse* med varandra. Dessa förbindelser står för ett *specifikt fogningssätt* mellan olika arbetsprocesser som är lösligare än dem som råder inom en enda produktionsenhet. Mångfalden förbindelser mellan produktionsenheterna är en naturlig följd av produktivkrafternas socialisering.

Förbindelseformerna mellan produktionsenheterna kan vara mycket olikartade. Det kan speciellt röra sig om *stabila* ('organiska') förbindelser vilkas *reproduktion* säkrar upprättandet av *sammansatta produktionsenheter*. Denna 'sammansatt'het — och de förbindelseformer som den för med sig — kan för övrigt vara större eller mindre.⁵

På grund av själva naturen hos de arbetsprocesser som äger rum i de olika produktionsenheterna, regelbundenheten i deras ömsesidiga förbindelser och den därav följande förmågan att med viss noggrannhet förutse produkt rörelserna emellan (en förmåga som beror på *tekniska, sociala och politiska* bestämmingar) kan vissa produktionsenheter bilda 'sammansatta produktionsenheter'.⁶ När denna förmåga till förutseende existerar kan produkt rörelserna mellan de *enkla* produktionsenheter (eller 'tekniska enheter', eller åter 'produktionsceller') som bildar en bestämd sammansatt enhet *regleras socialt i förväg*, antingen genom *planen* eller genom en för samtliga enkla enheter som bildar en sammansatt enhet *gemensam ledande instans*, eller åter genom *en av de enkla produktionsenheterna* som dominerar andra; en sådan dominerande produktionsenhet blir då en *avgörande länk* i samhällsplaneringen, som inte behöver blanda sig i de 'intercellära' rörelser som kontrolleras av denna produktionsenhet.⁷

I andra fall kan dessa produkt rörelser mellan produktionsenheter inte regleras *a priori*, eftersom de sociala betingelserna inte föreligger för en tillräckligt noggrann förutsägelse av fordringarna för reproduktionen av de olika produktionsenheterna och av förmågan att uppfylla dessa fordringar på annat sätt än genom direkta förbindelser produktionsenheterna emellan.

⁵ Det problemet har studerats av Isy Johsua, 'Organisation et rapports de production dans une économie de transition (Cuba)', *Problèmes de planification*, nov. 1967, nr 10.

⁶ Se på denna punkt mina utläggningar i *La Transition vers l'économie socialiste*, kapitel 2, speciellt s. 77f. (Finns inte med i den svenska upplagan. Ö.a.)

⁷ Detta behandlas också av I. Johsua i *Problèmes de planification*, nov. 1967, nr 10.

Anmärkning

*Denna situation har jag beskrivit i det tidigare citerade arbetet, där jag skrev: 'Man kan konstatera, att på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå, t.o.m. i det mest avancerade socialistiska samhället, är denna tillägnelseprocess ännu inte en enhetlig process helt i samhällets hand, utan fortfarande en månggestaltad, fragmentarisk process, indelad i ett visst antal verksamhetscentra, som bara står på tröskeln till att integreras i samhällelig skala (genom den socialistiska planeringen). Mot bakgrund av detta kan man också förstå nödvändigheten av handel mellan de olika verksamhetscentra och det verkliga samhälleliga och ekonomiska innehållet i de olika formerna av socialistisk egendom, socialistiskt varuutbyte, betalningsmedlens roll inom den socialistiska sektorn, osv.'*⁸

Läsaren har säkert lagt märke till den förändring som inträtt mellan problematiken i den citerade texten och den nuvarande analysens problematik. Den senare hänvisar inte enbart till 'produktivkrafternas utvecklingsnivå', utan också till de sociala betingelserna för en tillräckligt noggrann förutsägelse av fordringarna för reproduktionen av de olika produktionsenheterna och av förmågan att uppfylla dessa fordringar på annat sätt än genom direkta förbindelser mellan produktionsenheter. Nu beror dessa sociala betingelser inte endast på 'produktivkrafternas utvecklingsnivå', utan på verkningarna av sociala produktionsförhållanden och av andra sociala (politiska och ideologiska) förhållanden. Denna förändring av problematiken har blivit nödvändig genom de analyser som framlagts på de föregående sidorna i den här texten. Det ändrar emellertid inte den beskrivning man kan göra av verkningarna av de nuvarande formerna av delning av den sociala produktionen.

När strukturen hos de produktionsprocesser som försiggår inom olika produktionsenheter och de sociala betingelserna för den utvidgade reproduktionen av dessa processer är av sådan beskaffenhet att dessa processer inte kan regleras och sammanfogas *a priori* genom en *samhällelig makt* utanför de berörda produktionsenheterna, blir det — i den mån det är så — nödvändigt att dessa produktionsenheter själva förfogar över makten att upprätta mer eller mindre föränderliga förbindelser med varandra. En sådan makt är inte nödvändigtvis förbehållen en samhällelig makt utanför produktionsenheterna som i allt väsentligt reglerar deras aktivitet.

2. Ekonomiska enheter, företag och värdeformens existens

När vissa produktionsenheter under de sociala förhållandenas och produktivkrafternas strukturs inverkan kommer i åtnjutande av makten att upprätta mer eller mindre föränderliga förbindelser med varandra (att dirigera sin produktion till den ena eller den andra enheten, eller att skaffa sig produktionsmedel hos den ena eller den andra enheten), besitter de inte enbart förmågan att utnyttja sina produktionsmedel, utan också en viss *makt att förfoga över produkterna*. De tar alltså direkt del i såväl den *omedelbara produktionsprocessen* som i de andra processer som ligger till grund för den *sociala produktionsprocessen*, cirkulations- och distributionsprocesserna (jfr ovan, Anmärkning, s. 94). Under dessa betingelser utgör dessa produktionsenheter 'ekonomiska produktionsenheter'.

De ekonomiska produktionsenheterna har inte bara förmågan att *utnyttja sina produktionsmedel* ('besittningen' av dessa medel), de har också makten att *förfoga över sina produkter* och inom vissa gränser, som fastställs genom reproduktionens sociala villkor, över *sina produktionsmedel*. Om denna makt är uteslutande, motsvarar den ett *ägande* (ett ägandeförhållande); om den är *underordnad* och *begränsas* av en *härskande makt* motsvarar den en särskild form av *besittning*.

⁸ Övergången till den socialistiska ekonomin, Partisan 1971, s. 27.

Anmärkning I

Ovanstående sats, liksom några av de tidigare, ger vid handen att den konkreta användningen av begreppen 'ägarande' och 'besittning' är förenad med svårigheter. Det är klart att dessa svårigheter hänger samman med det faktum att dessa begrepp i sitt nuvarande tillstånd inte är tillräckligt 'utvecklade', dvs. differentierade.

För att övervinna dessa svårigheter förefaller det nödvändigt att skilja mellan typer av ägarande och typer av besittning, som å ena sidan hänför sig till produktivkrafternas socialiseringsgrad (som gör det möjligt att bemästra i större eller mindre utsträckning förenade produktionsprocesser), å andra sidan till de sociala förhållandena, då främst till produktionsförhållandena (alltså till det faktiska samhällseliga herraväldet över produktions- och cirkulationsprocesserna genom de ekonomiska enheterna eller genom bestämda politiska myndigheter), och dessutom till de juridiska formerna (dvs. till erkända och stadfästa 'rättigheter').

Inom varje typ måste vi urskilja grader av förmåga och makt som är knutna till produktivkrafternas tillstånd, som bestämmer ett större eller mindre 'tekniska bemästrande' (sålunda är detta tekniska bemästrande exempelvis ännu relativt lågt inom jordbruket, vilket försvårar noggranna förutsägelser beträffande produktionerna och behovet av arbetskraft, gödningsmedel, transportmedel, osv.); dessa grader beror också på det samhällseliga bemästrandets ojämna utveckling: t.ex. kontrollen över vissa länkar, över vissa ekonomiska enheter, som ibland möjliggör en effektiv kontroll över en hel rad andra enheter, vilka på detta sätt i praktiken förlorar en del av sitt 'ägarande'. De olika formerna av 'integration' av de ekonomiska enheterna åstadkommer sådana gradväxlingar.

I den faktiska ekonomiska praktiken är växlingarna i typerna av ägarande och besittning samt deras ojämna utveckling källor till specifika motsättningar, som kan blockera eller dämpa produktivkrafternas utveckling, inskränka vissa produktionsförhållandens verkningskraft, verka som en broms på deras utvidgade reproduktion eller deras omvandling, och t.o.m. framkalla omkastningar i rörelsen. Alla dessa frågor återstår att utveckla.

Anmärkning II

De ekonomiska enheter som vi talar om i den här texten är ekonomiska produktionsenheter (följaktligen också produktiva konsumtionsenheter). Det finns självfallet också ekonomiska konsumtionsenheter (t.ex. familjerna eller 'konsumtionskollektiven'). De problem som dessa enheters fungerande ställer genom sitt infogande i den sociala reproduktionsprocessen kan vi inte undersöka här. Följaktligen betyder termen 'ekonomiska enheter' på de följande sidorna alltid produktionsenheter.

De ekonomiska enheterna knyter dubbla band med varandra, ty de upprättar dem såsom produktionsenheter och såsom ekonomiska enheter.

De förhållanden som sammanbinder de ekonomiska enheterna med andra ekonomiska enheter, med de ekonomiska agenterna eller med de ekonomiska organismer som lyder under den politiska makten rör samtidigt, men på olika sätt, det 'konkreta arbete' och det 'abstrakta arbete' som nedläggs i var och en av dessa enheter. De rör alltså båda aspekterna av samma arbete, som reproducerar både de materiella och de sociala produktionsbetingelserna.

Anmärkning

Termen 'ekonomiska organismer som lyder under den politiska makten' är bara en deskriptiv beteckning. När det gäller samhällsformationerna vid övergången beskriver denna beteckning utomordentligt olikartade institutioner: planeringsorgan, organ för 'materiell fördelning' av vissa

produkter (t.ex. i Sovjetunionen organismerna för den 'tekniskt-materiella försörjningen'), statliga insamlingsorgan, finans- och bankinstitutioner, osv. Dessa organisms gemensamma drag är att de ligger utanför den materiella produktionens sfär; under övergångens betingelser har deras förbindelser med de ekonomiska enheterna inte nödvändigtvis ekvivalentform (de kan utverka 'unilaterala överföringar'). Deras aktivitet bestäms inte i främsta rummet av de produktionsförhållanden som de är underkastade, utan av de politiska förhållandena. Konkret är de 'institutionella reläer' för den politiska nivåns verkan. Det eller de teoretiska begrepp som svarar mot denna deskriptiva beteckning återstår att utarbeta, något som inte har kunnat göras här.

I det kapitalistiska produktionssättet antar arbetets dubbelsidighet som bekant formen av det *samhälleliga kapitalets reproduktion såväl i 'substans' som i 'värde'*, som Marx säger vid analysen av kapitalets reproduktionsschemata.⁹

I de kapitalistiska samhällsformationerna har denna 'dubbla reproduktion' i sin helhet *värdeform* och på det förmonopolistiska stadiet försiggår den nästan helt i *ekvivalentform*. På den ekonomiska enhetens plan (på 'företagsplanet') byts de värden som 'lämnar' enheten i monetär form mot en 'likvärdig' summa pengar som i sin tur ska användas till att köpa nya produkter och nya arbetskrafter, en 'likvärdig' storhet, osv. Men alla dessa 'likvärdiga byten' döljer det samhälleliga kapitalets utsugning av arbetskraften. Denna utsugning får sitt konkreta uttryck i företagens profiter, som tenderar att fördela sig i proportion till det kapital som nedlagts i varje företag, oberoende av avvikelserna ifrån denna 'norm', som tvingats fram genom marknadens funktionssätt.

Ekvivalentformen fortsätter att ha överhanden på det monopolkapitalistiska stadiet, ty för den omedelbara åskådningen är produkterna 'värda' varken mer eller mindre än sitt pris. Men *ömsesidighetsgestalten*, som på det förmonopolistiska stadiet dubblade ekvivalensens gestalt, tenderar att avskilja sig från den: den tydligaste formen för detta avskiljande är *transfereringar* av och *investeringsavgifter* på företagets inkomster som genomdrivs av statliga (eller korporativa) ekonomiska organ. Dessa 'värderörelser' har inte *ömsesidighetens* gestalt och tenderar av detta skäl också att förlora *ekvivalensgestalten*, även om det kapitalistiska produktionssättets representationsrum tenderar att återupprätta denna gestalt i en ny form: som 'utjämning' mellan företagen eller eventuellt mellan de ekonomiska agenterna.

Vad det bortom dessa gestalter och former handlar om är *reproduktionen av produktionsbetingelserna*: det gäller att trygga reproduktionen av produktionens *materiella* och *sociala* betingelser under *produktionsförhållandenas herravälde och under inverkan av dessa förhållandens bärare* (dvs. av klasskampen), som inte framtvingar 'blotta' reproduktionen, utan — samtidigt — en reproduktion och en omvandling av de ekonomiska och tekniska enheterna, alltså bestämda omvandlingar i kapitalets koncentration och centralisation, i fördelningen av den samhälleliga produkten och i produktivkrafternas struktur (alltså i delningen av den samhälleliga produktionen).

I samhällsformationerna vid övergången implicerar 'företagens' funktion som de *ekonomiska enheternas* existensform — i ett 'begynnelsestadium' — det övergående bibehållandet, fast i en förvandlad form, av reproduktionsformer för produktionens materiella och samhälleliga betingelser som är analoga (men som vi strax ska se inte identiska) med dem som karaktäriserar de kapitalistiska samhällsformationerna.

Under detta begynnelsestadium fungerar alltså t.o.m. de nationaliserade produktionsmedlen som

⁹ Se i denna fråga 'Les Schémas de la reproduction du capital chez Marx', *Problèmes de planification*, feb. 1967, nr 9.

'samhälleligt kapital' och det *väsentliga* i förhållandena mellan de ekonomiska enheterna och mellan dem och arbetarna har fortfarande ekvivalentform (detta är den 'ekonomiska basen' för bibehållandet av den av Marx omtalade 'borgerliga rätten'), varför dessa ekonomiska enheter fortfarande är 'företag'.

Men redan på detta begynnelsestadium möjliggör arbetarklassens herravälde, alltså förekomsten av en arbetarstat och dess nationalisering av de viktigaste produktionsmedlen, att på ett djupgående sätt omvandla vissa av reproduktionens sociala betingelser, satt i relation till de kapitalistiska samhällsformationerna. Därför talade vi ovan om 'analoga betingelser', och inte identiska. Mer omfattande förändringar i reproduktionsbetingelserna kräver antingen att de ekonomiska enheterna inte längre är företag, eller att deras fungerande 'revolutioneras', något som förutsätter djupgående omvandlingar av de ideologiska och politiska förhållandena.

Anmärkning

Ovanstående formulering, som talar om 'ekonomiska enheter som inte längre är företag', syftar självfallet på en speciell existensform för de ekonomiska enheterna. På den samhälleliga praktikens nuvarande stadium förefaller det som att de båda kategorier av ekonomiska enheter i övergångssamhällena som svarar mot en sådan form är å ena sidan folkkommunerna, såsom ekonomisk och politisk enhet, och å andra sidan de (i synnerhet industriella) produktionsenheter som fungerar inom folkkommunerna. En undersökning av betingelserna för dessa enheters fungerande skulle ge oss möjlighet att mera konkret påvisa de utmärkande kännetecknen för sådana existensformer av 'ekonomiska enheter'.

Man bör lägga märke till att om det ovan talas om att de ekonomiska enheterna på ett 'begynnelsestadium' fortfarande fungerar som företag, bör denna formulering förstås satt i relation till Sovjetunionens historiska erfarenheter där det har varit så. Vi har därmed inte bevisat att det nödvändigtvis måste vara så, även om det är svårt att tänka sig ett annorlunda förhållande i de samhällsformationer där företaget är de ekonomiska enheternas allmänna existensform.

3. 'Företagets' fungerande under övergångens betingelser och planernas utmärkande drag

De följande iakttagelserna gäller de ekonomiska enheterna såsom företag. Övergångssamhällets praxis beträffande denna existensform för de ekonomiska enheterna är nämligen tillräckligt omfattande för att kunna behandlas teoretiskt. Dessa iakttagelser är för övrigt i rätt stor utsträckning en 'upprepning' av vad som sagts på de tidigare sidorna, men de har formulerats på ett delvis nytt sätt för att bättre kunna ge besked om de specifika betingelserna för företagets fungerande under övergångens betingelser.

Vi har sett att när de ekonomiska enheterna fungerar som 'företag' deltar de i den samhälleliga produktionen och i cirkulationen genom varukategoriernas förmedling. Företagen upprätthåller alltså *varuförhållanden* med varandra. Förekomsten av dessa förhållanden bestäms både genom de arbetsprocessers relativa 'oberoende' som försiggår i företagen och genom samtliga de politiska och ideologiska betingelser som ännu är förhärskande.

De ekonomiska enheternas existens som 'företag' implicerar inte bara varuförhållandenas, utan också penningens och prisernas existens. Det är anledningen till att företagen måste balansera sina penninginkomster och -utgifter och att deras bidrag till de samhälleliga ackumulationsfonderna ('inbetalningar till budgeten') allmänt antar penningform. Därav följer också omvänt att budgetens bidrag till företagets ackumulation ('utbetalningar från budgeten')

kan anta penningform.

Men utöver denna reproduktion av varuförhållanden och penningformer betyder existensen av en arbetarstat och av statligt ägande av produktionsmedlen (när detta ägande svarar mot ett verkligt produktionsförhållande) *mer eller mindre djupgående omvandlingar* i reproduktionens sociala betingelser. Som vi sett är den omedelbara formen för denna omvandling inrättandet av *planeekonomiska förhållanden* som behärskar *varuförhållandena*, vilka i sin tur inramas i den 'tvångsmässiga ekonomiska planens' form.

Dessa planeekonomiska förhållanden är en av de former som den *politiska nivåns* ingripande på den *ekonomiska nivån* kan ta sig under betingelserna för övergången till socialismen. Denna form kommer oundvikligen att utvecklas med konsoliderandet av dessa sociala förhållanden som helhet betraktade och att tillbakabildas ifall de kapitalistiska produktionsförhållanden som är närvarande i övergångsformationerna utvecklas till förfång för de socialistiska förhållandena.

Det sagda betyder inte att man kunde ställa upp ett förenklat 'samband' mellan en plans detaljrikedom och noggrannhet och de socialistiska produktionsförhållandenas grad av dominans. Vad som är väsentligt i sammanhanget är inte 'planen' som dokument, utan helheten av de *verkliga sociala förhållandena*. Det är de, och endast de, som säkrar de planeekonomiska förhållandenas *faktiska herravälde* över reproduktionen och omvandlingen av produktionsbetingelserna. Detta herravälde manifesterar sig genom den *faktiska* omvandling som den ekonomiska planen *påtvingar* de sociala förhållandena och produktivkrafternas struktur.

Termen 'påtvingar' antyder på en gång en *oöverensstämmelse* mellan planens målsättningar och den av varuförhållandena bestämda utvecklingen och en viss 'överensstämmelse' mellan dessa målsättningar och de *omvandlingar* som faktiskt kommer till stånd i produktivkrafternas och produktionsförhållandenas system.

Den högre eller lägre graden av 'överensstämmelse' beror till väsentlig del på de politiska och sociala betingelserna för planens *förberedande* och *genomförande* (dvs. de *omedelbara producenternas* och deras representanters reella ställning i dessa processer). Den beror endast i andra hand på de 'tekniska betingelserna' för förberedandet och genomförandet. Dessa betingelser är nämligen i sina verkningar alltid underordnade de politiska och sociala betingelserna. Om dessa inte svarar mot en riktig planerings krav kan planen inte *behärska* omvandlingen av de sociala förhållandena och av produktivkrafternas struktur. Planen blir då ett medel för en simpel 'skenbild' till planering. I skydd av denna skenbild utövas ett annat herravälde än de omedelbara producenternas.

Anmärkning

Termen 'skenbild' används här för att understryka att 'planen' under angivna betingelser inte utövar sin avsedda verkan: de verkningar den framkallar är inte dem man 'eftersträvat', och de står endast i undantagsfall i överensstämmelse med den härskande klassens objektiva intressen. Ty den juridiska statsegendomens existens vill gärna ge upphov till illusioner om den inte grundar sig på arbetarklassens politiska herravälde: dessa illusioner rör speciellt de ekonomiska planernas inverkan, som får en 'fetischbetonad' karaktär.

Men som vi redan antytt kan den faktiska verkningslösheten av ekonomiska planer som utarbetats och 'genomförts' av en annan klass än arbetarklassen utan en omstörtning av de sociala styrkeförhållandena endast leda till varuförhållandenas öppna herravälde, alltså antingen till sammanbrott för planeringens 'vrångbild' eller till att 'planen' förvandlas till en enkel dubbling och förstärkning av varu- och utsugningsförhållandenas reproduktionsbetingelser.

När planeringen inte är en 'vrångbild' och när det sålunda föreligger en viss 'överensstämmelse' mellan de faktiska ekonomiska och sociala förändringarna och de 'planmässiga målsättningarna' (denna 'överensstämmelse' visar sig inte bara i 'procentsatser av planens förverkligande', utan också i förändringarnas natur och rytm) *dominerar* de planekonomiska förhållandena och deras utvidgade reproduktion.

Vi har sagt att de planekonomiska förhållandenas dominans yttrar sig i en oöverensstämmelse mellan den faktiska ekonomiska utvecklingen och den utveckling som har sin grund i varuförhållandena. Denna dominans ger sålunda upphov till en 'omstörtning' av varuförhållandena och deras verkningar.

Denna omstörtning manifesterar sig på 'företagsnivå' i ett mer eller mindre betydande 'gap' mellan de produktionsprocesser som försiggår där och de processer som skulle äga rum under varuförhållandenas dominans. Detta 'gap' rör inte bara *arbetsprocesserna* (vad som 'materiellt' produceras), utan också produktionens *sociala betingelser* (priser, löner, försörjningskällor, produktionens 'mottagare').

På detta sätt utvecklas *motsättningar* mellan varuförhållandenas och de planmässiga förhållandenas reproduktionsbetingelser. Analysen av dessa motsättningar och deras rörelser återstår i sin helhet att utföra. Här kan vi bara ange några av deras yttringar.

När det gäller företagen, som alltså faktiskt är underkastade en ekonomisk plan, manifesterar sig de nyss påtalade motsättningarna främst i det faktum att (till skillnad från vad som sker i företag som endast är underkastade de varumässiga produktionsbetingelsernas omedelbara herravälde) de processer som försiggår där inte domineras av tendensen till *maximal värdeökning* av den del av det sociala kapitalet som de innehar. I beskrivande ordalag: att uppnå maximal profit är inte längre deras 'syfte'. *Brytningen* med kapitalets reproduktionsbetingelser under varuförhållandenas omedelbara herravälde är här i sikte.

Anmärkning

Man skulle kunna tänka sig 'analog' företeelser i de industri- och finansgrupper, vilkas funktionssätt är utmärkande för monopolkapitalismen, och att detta gäller i än högre grad då tendensen till statsmonopolistisk kapitalism utvecklas. Uppenbarligen är det riktigt. Men under monopolkapitalismen finns det vid sidan av de företag som fungerar enligt principen om maximal profit andra företag som är dömda till att fungera i förlustläge eller med lägre profitkvoter än de skulle kunna uppnå om vissa arbetsbetingelser inte vore påtvingade dem (genom andra företag eller genom statlig reglering): Denna 'analogi', som inte kan undersökas här, ger en antydning om den tilltagande motsättningen mellan det kapitalistiska ägandet av produktionsmedlen och produktivkrafternas alltmera sociala karaktär, men den når inte längre, ty den politik som vissa 'företag' härigenom faktiskt underkastas är själv styrd av jakten efter profit, vilket innebär att de 'förluster' eller den 'bristande lönsamhet' som påtvingas vissa delar av det sociala kapitalet syftar till att säkra gynnsammast möjliga villkor för mervärdeproduktionen och för mervärdets tillägnelse genom de mäktigaste industri- och finansgrupperna. Det är klart att vi inte kan undersöka detta närmare här, ty en systematisk framställning av den saken hör till analysen av dagens kapitalistiska samhällsformationer, vilket inte är vår uppgift nu.¹⁰

Antydningensvis kan man notera att en av de frågor som måste undersökas i detta sammanhang är frågan om 'utflyttningen av företagets gränser'. Vad som föranleder dessa frågor är just industri- och finansgruppernas existens.

¹⁰ Jfr i denna fråga P. Baran och P. Sweezy, [Monopolkapitalet](#), Rabén & Sjögren 1971 (Tema Teori).

Denna brytning kan få en rad verkningar både för de ekonomiska enheterna och för övergångssamhällets ekonomi i stort.

När det gäller de ekonomiska enheterna kan dessa verkningar framför allt (eftersom varuförhållandena fortsätter att reproducera sig) komma till konkret uttryck i nödvändigheten av att 'subventionera' vissa ekonomiska enheter: de vilkas penninginkomster inte täcker utgifterna, alltså där varuförhållandena inte förmår reproducera sin egen produktions sociala betingelser. I vissa fall kan brytningen med kapitalets reproduktionsbetingelser under varuförhållandenas dominans gå 'ännu längre' och leda till transfereringar 'in natura'. Dessa operationers omfattning begränsas av de samlade sociala förhållandena. Det väsentliga här är att under de betingelser som råder i övergångens första fas kan man varken på de ekonomiska enheternas nivå eller i social skala dra undan grundvalen för en *monetär kalkyl*, ty en verklig *ekonomisk kalkyl* är ännu inte möjlig. Utan dessa kalkylmöjligheter skulle emellertid produktionsbetingelsernas utvidgade reproduktion allvarligt äventyras.

Anmärkning

De försök som gjorts på Kuba, framför allt sedan 1966-67, att 'bortse ifrån' den monetära kalkylen fastän betingelserna för en verklig ekonomisk kalkyl inte föreligger, har lett till en svår rubbning i reproduktionsbetingelserna. Konkret har detta visat sig i att man företar investeringar som endast i ringa mån tjänar produktionen och därför inte kan reproduceras (våldiga jordområden uppodlas, planteras med skog, osv., som inte kan öka den samhällseliga produktionen i tillräcklig omfattning för att trygga underhållet av dessa jordar, dvs. köp av traktorer, reservdelar, bränsle, osv., som krävs för detta underhåll). Samtidigt som dessa investeringar företas kan man inte förnya den gamla utrustningen, som alltså inte kan hållas i funktionsdugligt skick. I det här fallet maskeras denna rubbning i reproduktionsbetingelserna delvis genom stora kreditimporter, såväl från de 'socialistiska länderna' som från de västeuropeiska kapitalistländerna, företrädesvis Frankrike och England.

I samhällsformationerna vid övergången medför brytningen med kapitalets reproduktionsbetingelser under varuförhållandenas dominans bland annat en omvandling av de lagar som styr *prisbildningen*. Dessa bör inte längre svara enbart mot varuförhållandenas reproduktion, utan också mot fordringarna för reproduktionen av de planekonomiska förhållandena. Detta påstående får en mängd konsekvenser som bara kan antydast här. Det betyder först och främst att de *planerade priserna* måste bringas i överensstämmelse med planens målsättningar, alltså — för att tala i beskrivande ordalag som kräver en teoretisk belysning — att de måste 'avspegla' på en gång den samhällseliga kostnaden och samhällsnyttan av de olika produktionerna, vilka måste jämföras inbördes och bedömas utifrån *politiska* utgångspunkter, och dessutom uttrycka dem i 'monetära storheter'. Därav planprissystemets djupt motsägande karaktär och de stora svårigheterna att utarbeta det. Dessa svårigheter är ännu inte teoretiskt övervunna, vilket betyder att de planpris-system som finns eller har funnits — och genom vilka de ekonomiska enheterna träder i förbindelser med varandra samt åtminstone delvis tryggar reproduktionen av sina egna produktionsbetingelser — har en väsentligen empirisk karaktär.¹¹

Detta är några av de problem som reproduktionen av de ekonomiska enheternas produktionsbetingelser reser när de *varuförhållanden* som dessa infogas i kombineras med *planekonomiska förhållanden* och de senare *dominerar* över de förra.

Det är viktigt att formulera ytterligare tre väsentliga iakttagelser (som upprepar och kompletterar

¹¹ Jag behandlar en del aspekter av detta problem i min bok *Övergången till den socialistiska ekonomin*, kapitel 4, ss. 82 ff.

vissa av de ovan framlagda teserna):

1. De planekonomiska förhållandenas *dominans* över varuförhållandena är uppenbarligen bara en effekt av den politiska nivåns dominans över den ekonomiska nivån i samhällsformationen, vilket innebär att de 'planekonomiska förhållandena' svarar mot *dominerande politiska förhållanden*, vilka själva endast kan uppstå som 'effekt' av ett bestämt politiskt herravälde. Detta politiska herravälde kan som vi sett endast vara de omedelbara producenternas. Utan denna förutsättning behärskar i verkligheten de 'planekonomiska förhållanden', som existerar t.ex. på statsegendomens grund, inte varuförhållandena. Under dessa omständigheter täcker därför 'planen', som utgör dessa förhållandens 'officiella sammanfattning', endast en 'vrångbild' till planering.

2. Det väsentliga tecknet på de planekonomiska förhållandenas *dominans* över varuförhållandena är en viss 'överensstämmelse' mellan de omvandlingar som åstadkoms i fältet produktivkrafter/produktionsförhållanden och planens 'målsättningar'. Denna 'överensstämmelse' är självfallet endast av betydelse om den ekonomiska planen innefattar verkliga målsättningar och inte bara 'förutsägelser' som ekonomins faktiska rörelse mer eller mindre kan 'bekräfta'.

3. De båda föregående påståendena innebär inte att de omedelbara producenternas herravälde nödvändigtvis och uteslutande bekräftas genom förekomsten av en samling planekonomiska förhållanden, vilkas 'officiella sammanfattning' är en ekonomisk plan. Plansystemets dominans kan nämligen endast inrättas om det förutom de omedelbara producenternas herravälde föreligger vissa ekonomiska, sociala och politiska betingelser. Om sålunda de planekonomiska förhållandenas faktiska dominans över varuförhållandena implicerar att de omedelbara producenterna har det politiska herraväldet, så är motsatsen inte nödvändigtvis sant. De verkliga ekonomiska förhållanden som utvecklas inom ramen för *statens juridiska ägande* är inte alltid likadana. Därför utgör statsegendomen ett faktiskt ekonomiskt förhållande endast när den 'kommer till uttryck' i planekonomiska förpliktelser.

Sammanfattningsvis kan vi alltså säga, att mot planeringen och de planmässiga förpliktelserna svarar *statsegendomen* — som *ekonomiskt förhållande* —, medan mot de ekonomiska enheternas bemästrande av sina produktionsmedel, mot de direkta förhållandena (som inte nödvändigtvis behöver vara varumässiga) mellan dessa enheter, svarar enheternas *besittning* av sina produktionsmedel och produkter.

Med utgångspunkt från detta kan vi ställa upp följande satser: mot ägande- och besittningsförhållandena (vilkas *fogning utgör en egendomsform*) svarar fogningen av två *ekonomiska praktiker* (följaktligen av två sätt att 'praktisera produktion'): planeringen och 'företagens förvaltning'. Det exakta innehållet i dessa förhållanden och praktiker är naturligtvis aldrig en gång för alla givet, ty det beror på ideologiska och politiska förhållanden och, i sista hand, på produktivkrafternas utvecklingsnivå.

Tudelningen i statsegendom och de ekonomiska enheternas besittning medför att det ena förhållandets utveckling kan träda i *motsättning* till det andras, och omvänt. Det är genom denna motsättning som kampen mellan den socialistiska och den kapitalistiska vägen, dvs. mellan de två antagonistiska klasserna, bourgeoisin och proletariatet, utspelar sig under bestämda sociala och politiska betingelser.

Anmärkning

Vi måste här ännu en gång peka på en allvarlig tvetydighet som kan ligga begreppen 'planering' och 'statsegendom' till last (och faktiskt gör det). Denna tvetydighet är en 'historisk följd' av praktiken och planeringen i Sovjetunionen. I detta land har denna praktik av konkreta politiska skäl haft en starkt centralistisk karaktär, så att statsegendomen har legat i händerna på

Sovjetrepublikernas Union eller på Republikerna. Vad som emellertid allmänt karakteriserar planeringen är inte en sådan centralisation (den har att göra med vad Lenin i sin kritik av Trotskij kallade Sovjetstatens 'byråkratiska förvrängning'),¹² utan en reell och apriorisk samordning av arbets- och produktionsprocesserna, som inskränker varuförhållandenas handlingsfält. Men som vi sett¹³ antar denna samordning inte nödvändigtvis gestalten av en 'centraliserad plan', den kan också anta gestalten av en 'överlagring av inbördes samordnade planer' som säkrar en fogning av produktionsprocesserna som kan bemästras i social skala. Mot denna gestalt svarar en planering där statsegendomen, som ligger i händerna på regionala eller 'lokala' politiska enheter (t.ex. folkkommuner), vare sig dessa nu 'sammanfaller' med de politiska enheterna eller är underordnade dem. Detta herravälde förvisar de ekonomiska enheternas förvaltning och reproduktionen av varuförhållandena till en underordnad plats.

Men även om statsegendomen spelar den dominerande rollen kan denna dominans vara mer eller mindre *effektiv*. Därför måste motsättningen mellan 'statsegendomen' och 'de ekonomiska enheternas besittning' ständigt *bemästras*. Om detta praktiskt genomförs, något som inte bara förutsätter politiska betingelser, utan också ideologiska, och därmed vetenskapliga och tekniska betingelser, stärks statsegendomen parallellt med den tilltagande socialiseringen av produktivkrafterna. På så sätt utvecklas samhällsformationen mot socialismen, dvs. mot en verklig samhällelig ledning av ekonomin.

Om däremot denna motsättning inte kan bemästras på tillbörligt sätt tenderar statsegendomen att förfalla i stället för att stärkas. Den blir då alltmera formell, under det att de ekonomiska enheternas besittning börjar att förvandlas till ett faktiskt, helt och fullt ägande. Då säkras *inte en tilltagande samhällelig ledning av ekonomin*, utan tvärtom *värdelagens växande roll*.

En utveckling som på detta sätt avlägsnar samhällsformationen från socialismen medför nödvändigtvis andra förändringar både på den ekonomiska och den politiska nivån, ty värdelagens växande roll medför också en utveckling av dess effekter på den sociala arbetsdelningen och på distributionsförhållandena. Därav följer ett stärkande av arbetsdelningen mellan dem som leder de ekonomiska enheternas verksamhet och de direkta producenterna.

Det är självklart inte vår avsikt att studera en sådan utvecklings former och konsekvenser, utan snarare att analysera betingelserna och formerna för *statsegendomens övervikt* över de ekonomiska enheternas *besittning*.

¹² Lenin, *Collected Works*, band 32, s. 24. [[Om fackföreningarna, om den nuvarande situationen och om kamrat Trotskij's misstag](#)]

¹³ Jfr ovan, första delen.

3. Planering och statsegendomens övervikt

Statsegendomens övervikt över de ekonomiska enheternas besittning upprätthålls väsentligen genom en ekonomisk plan av tvångskaraktär. Den är alltså huvudredskapet för ekonomins samhälleliga ledning.

En sådan plan bestämmer utvecklingsrytmen för de olika sociala och ekonomiska aktiviteterna, följaktligen också de olika produktionerna och deras användning, i synnerhet produktionens fördelning mellan ackumulation och improduktiv konsumtion. Den gör det möjligt att bemästra produktionsförhållanden och produktivkrafternas förvandling. Inom de existerande produktivkrafternas ramar bestämmer en sådan plan även naturen hos de arbets- och produktionsprocesser som försiggår inom de tekniska och ekonomiska enheterna, liksom en del av relationerna mellan dessa.

Anmärkning

Om det inte förhåller sig så, dvs. om arbets- och produktionsprocesserna inte i det väsentliga bestäms av planen, förvandlas de tekniska och ekonomiska enheternas besittning över produktionsmedlen och produkterna till ägande i betydelsen av ett faktiskt produktionsförhållande (dithän har den jugoslaviska ekonomin utvecklats). Denna omvandling utesluter inte en anvisande planering, som 'vägleder' ekonomin, men den spelar då en andraplansroll eftersom värdelagen i detta läge utövar de avgörande reglerande funktionerna. Vi ska återkomma till den här frågan (se också ovan, avsnittet "b) Statens och statsapparatus existens" i avdelningen "3. Några verkningar av varuförhållanden förhållande ...").

Om den ekonomiska planen är i stånd att på ett effektivt sätt bestämma en del av relationerna mellan de ekonomiska produktionsenheterna, så är det, väl att märka — liksom tidigare påvisats — därför att dessa enheter *inte ensamma* åtnjuter förmågan att upprätta inbördes ekonomiska förhållanden, detta i kraft av själva tudelningen *mellan ägande och besittning* som är karaktäristisk för ett visst 'stadium' i produktivkrafternas och produktionsförhållanden utveckling.

Ur denna tudelning stammar *möjligheten* och — från synpunkten av samhällsformationens utveckling mot socialismen — *nödvändigheten* av ett ingripande från de planerande instansernas sida även i relationerna mellan de ekonomiska produktionsenheterna.

Formerna för detta ingripande kan vara ytterligt varierande. De bestäms på en gång av den ekonomiska nivåns struktur och av de dominerande ideologiska och politiska förhållanden natur. Kombinationen av dessa förhållanden och de *motsättningar* som utvecklas mellan dem bestämmer en *periodisering* av övergången som inte har rätlinjighetens form.

På den ekonomiska nivån kan den förfogandemakt som statsegendomen utgör utvecklas försåvitt man lyckas inrätta en mera regelbunden och bättre förutsägbar fogning av produktionsprocesserna under de olika ekonomiska enheternas kontroll. En sådan utveckling tillåter *sociala institutioner* (till en början i form av 'statliga organ'), som är skilda från de ekonomiska enheterna, att upprätta relationer mellan dessa enheter och kontrollera deras nyttighet från den ekonomiska, sociala och politiska utvecklingens synpunkt.

På detta sätt kan *planeringen ingripa konkret* på den operativa nivån och inte bara *abstrakt* och generellt genom att handha 'ekonomiska hävstänger' (som t.ex. priserna, investeringarna, osv.). Detta ingrepp bidrar direkt till att efterhand eliminera värdeformen och till att inskränka värdelagens handlingsfält.

De sociala institutioner som kan ingripa på detta sätt bildar en del av 'planeringsorganen', de som

ingriper på den operativa nivån. Sådana organ kan utgöra *reläer* för ett *centralt planeringsorgan*.

De olika planeringsorganen kan endast fylla sina funktioner på ett förtjänstfullt sätt om de förmår känna till de viktigaste processer som försiggår i de olika ekonomiska enheterna, uppskatta vilka förändringar som bör vidtas i dessa processer och i deras fogningssätt samt bedöma (om möjligt i kvantitativa termer, dvs. 'beräkna') de väntade sociala resultaten av de olika möjliga kombinationerna. Dessa organ spelar sålunda rollen av 'centra för kalkylering och social fördelning av arbetena och produkterna'.

Med produktivkrafternas växande socialisering och de socialistiska produktionsförhållandenas växande herravälde kan förmågan att upprätta socialt nyttiga förbindelser mellan de ekonomiska och tekniska enheterna alltmera koncentreras till planeringsorganen, som är nära förbundna med de olika arbetskollektiverna, något som svarar mot framåtskridande för en verklig *social tillägnelse*.

1. Förhållandena mellan politiken och den ekonomiska nivån i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen

Tudelningsgestalten ägande-besittning medför en annan strukturell effekt av mycket stor betydelse och som vi nu måste tala om: effekten av politikens herravälde över den ekonomiska nivån.¹

Till följd av denna effekt upphör den ekonomiska nivån att åtnjuta den *relativa* självständighet som den hade i det kapitalistiska produktionssättet, väsentligen på dess konkurrensstadium.

Anmärkning

Men politikens herravälde över den ekonomiska nivån karaktäriserar också de 'senare etapperna' av samhällsformationernas utveckling mot en verklig social tillägnelse, men vårt objekt är inte — och kan inte vara — de ännu oförutsägbara former som detta herravälde kan anta. Vårt objekt är övergångens nuvarande problem. Men en iakttagelse kan formuleras här: man måste skilja på den dominerande roll som politiken behåller även i de 'senare etapperna' av samhällsformationernas utveckling och den politiska nivåns (statens och rättens) ingripanden, vilka bör dö bort. Skälet till att det kan vara så är att det ideologiska också är platsen för en avgörande politisk praktik.

Inom den specifika struktur som utmärker samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen utgörs en av manifestationerna av den politiska nivåns herravälde av genomförandet av en politik att omvandla produktionsförhållandena och utveckla produktivkrafterna. Den fullbordade formen för denna politik att omvandla produktionsförhållandena är den ekonomiska planeringen.

Den politiska nivåns herravälde över den ekonomiska nivån betyder självfallet inte att den senare upphör att vara bestämmande i sista instans. Det betyder att den ekonomiska nivån är bestämmande genom den politiska nivåns förmedling. Förhållandena mellan de båda nivåerna är inte direkt *synliga* på grund av den specifika typ av sammansatthet som karaktäriserar övergångsformationernas struktur.

Precis som i andra fall framkallar denna sammansatthet, fastän i andra former, beslöjnings- och förvändningseffekter, som ligger till grund för illusionen att den sinnliga företeelsens synliga rörelse, eller den skönjbara verkligheten (*Wirklichkeit*), utgör den inre verkliga rörelsen

¹ Se på denna punkt i *Att läsa Kapitalet*, L. Althusser, 'Kapitalets objekt', del I, framför allt s. 184f, och E. Balibar, del II, 'Om den historiska materialismens grundläggande begrepp', framför allt s. 106f.

(*wirkliche Bewegung*), dvs. processernas inre samband.

Här blir detta samband återigen fattbart först genom analysen. Den kan förklara varför man inte känner den inre verkliga rörelsen² om den synliga rörelsen inte analyserats. Utan en sådan analys upprättas endast en empirisk, begränsad och alltså ofta otillräcklig distinktion mellan den roll som tillkommer eller kan tillkomma den politiska nivån och den som tillkommer eller kan tillkomma den ekonomiska nivån.

Närmare bestämt är det omöjligt att utan en *på hela samhällsformationen* (dvs. på dess ekonomiska, politiska och ideologiska nivåer) *tillämpbar konkret analys* klart *fatta* den roll som de olika nivåerna kan och bör spela, speciellt då vilka roller som bör tillkomma den ekonomiska respektive den politiska nivån för att samhällsformationen ska utvecklas mot socialismen.

Således kan den specifika strukturen hos relationerna mellan den politiska och den ekonomiska nivån, av vilka tudelningen ägandebesittning utgör en väsentlig aspekt, skapa två typer av illusioner:

A ena sidan de 'ekonomistiska' och 'juridistiska' illusionerna, som betraktar statsegendomens 'sociala' karaktär som en gång för alla 'given', följaktligen identifierar den med ett alltid verkande produktionsförhållande och alltså tenderar att *beskära den politiska nivåns roll* under förevändningen att dess inblandning på den ekonomiska nivån skulle vara 'egenmäktig'.

Å andra sidan de 'subjektivistiska' och 'voluntaristiska' illusionerna, som tenderar att identifiera den politiska nivåns dominerande roll med någon sorts i sista hand bestämmande roll. Voluntarismen och subjektivismen karaktäriserar framför allt de ekonomiska planer som inte utarbetats utifrån en sträng social och ekonomisk analys.

Anmärkning

Den ekonomiska och sociala analysens brister sammanhänger i sin tur med klasskrafternas förhållanden, såväl på den ekonomiska nivån (t.ex. med den specifika 'ogenomskinlighet' som utmärker 'företagen' eller de 'beslöjanden' för vilka vissa produktionsagenter är ansvariga) som på de politiska och ideologiska nivåerna. Detta rör speciellt de politiska och ekonomiska ledarnas klasständpunkter.

Den omfattning som voluntarismens utveckling kan nå i samhällsformationerna vid övergången sammanhänger naturligtvis med den politiska nivåns dominerande roll i dessa samhällsformationer.

'Voluntarism' föreligger när den politiska nivåns ingrepp på den ekonomiska nivån drivs utanför de gränser, inom vilka ett sådant ingrepp är *verkningsfullt*, dvs. *åtföljs av de väntade effekterna*. Dessa gränser är inte en gång för alla givna. De beror på de samlade sociala förhållandena. När de överskrids blir den politiska nivåns ingripande inadekvat och framkallar delvis andra effekter än de eftersträvade, som inte stämmer med det önskade resultatet av handlingarna och som t.o.m. kan vara motsatta de eftersträvade effekterna (produktionen stagnerar istället för att göra framsteg, arbetets produktivitet ökar inte, förhållandena mellan ekonomigrenarna utvecklas rakt emot vad man väntar sig, varuförhållandena utvecklas istället för att 'gå tillbaka' t.ex. i form av en 'parallellvärld' som dubblerar den 'officiella världen').

På samma sätt som 'ekonomismen' tenderar att 'platta till' den politiska nivån mot den

² Som bekant definierar Marx just vetenskapens uppgift som att reducera den synbara rörelsen till den inre verkliga rörelsen: 'Det är vetenskapens verk att reducera den synbara, blott skenbara rörelsen till den inre verkliga rörelsen...' (K. Marx, *Das Kapital*, HI, s. 324.)

ekonomiska nivån, tenderar 'voluntarismen' att 'reducera' den ekonomiska nivån till den politiska nivån, att praktiskt taget bortse från dess existens, dess lagar och dess i sista instans bestämmande inflytande.

Tvärtemot en vitt spridd uppfattning utgör 'ekonomismen' och 'voluntarismen' inte rätt och slätt politiska och ideologiska 'strömningar'. Visserligen representerar de sådana strömningar, men i samhällsformationerna vid övergången har de sin *rot* i specifika former av fetischbeläggning av de sociala förhållandena.

Ekonomismen har sin rot i illusioner som härrör från värdeformens existens. Voluntarismen har sin rot i statsmaktens dubbelkaraktär under övergångsperioden (den är både ekonomisk och politisk makt) och i denna makts dominerande roll.

Statsmaktens dubbelkaraktär skapar en tendens till *fetischbeläggning* av statsmakten (liksom i andra samhällsformationer är det fråga om släktskapsförhållandenas fetischbeläggning). Utan en sträng analys av de verkliga förhållandena kan konsekvenserna av en dylik fetischbeläggning bli kännbara både för ledare och massor. När så är fallet utvecklas föreställningar, ideologiska förhållanden, ambitioner, osv., som kan få ytterst negativa effekter för samhällsformationens utveckling mot socialismen.

Kampen i mot ekonomismen och voluntarismen kräver alltså en analys av de verkliga förhållandena, uppdagandet av de gränser inom vilka den politiska nivåns intervention är verkningsfull. Dessa gränser är självfallet aldrig 'givna', och därför kan man endast få en uppfattning om dem genom en *vetenskaplig experimentation*, genom en *kritisk analys* av det förflutnas handlingar, genom en kamp mot subjektivismen. Den senare kräver att man 'lär av misstag i det förflutna för att undvika dem i framtiden', dvs. ett ständigt arbete av kritik och självkritik.

Voluntarismens möjliga konsekvenser rör givetvis inte bara fastställandet av ogenomförbara 'produktions-, investerings- och konsumtionsmål'. De kan också utgöras av införandet av 'organisationsformer'. dvs. explicita förhållanden mellan produktionsprocessernas agenter, som inte motsvarar faktiska förhållanden. I detta fall är organisationsformerna mer eller mindre verkningslösa, och det ekonomiska systemet fungerar delvis tack vare andra förhållanden, som mer eller mindre beslöjas av de förra. Detta är en av existensformerna för vad vi har kallat en 'ekonomisk parallellvärld'.

Till följd av sina 'oväntade' effekter kan den politiska nivåns inadekvata ingripandeformer få återverkningar på senare ingripandeformer. Vi måste stanna ett ögonblick inför denna fråga, speciellt därför att de *fördunklingseffekter* som periodvis utvecklas mer och mer kan begränsa möjligheterna till ekonomisk och t.o.m. monetär kalkyl.

2. 'Fördunklingseffekter' som hänger samman med inadekvata ingripandeformer. Ett exempel på dessa 'effekter'

När man går in på frågan om 'fördunklingseffekterna' ställs man genast inför ett problem som ofta påstås gälla 'planeringsinstrumenten', men som i verkligheten gäller den politiska nivåns *ingripandeformer* på den ekonomiska nivån.

En av dessa interventionsformer utgörs (såvida den ekonomiska nivåns struktur kräver det) av ett *planprissystem*.

En otillräcklig analys av den ekonomiska nivåns struktur (i synnerhet av den roll som värdeformen med nödvändighet spelar under en viss etapp) kan lätt leda till illusionen att denna

interventionsform 'inte är nödvändig'. Därav kan resultera ett *övergivande av prisplaneringen* eller en *godtycklig prissättning*, eller åter *anlitandet av 'instrument' som kan vara mindre lämpliga än de korrekt satta priserna*, t.ex. när man tillgriper administrativa åtgärder för att fördela produkterna då andra interventionsformer vore socialt mera verkningsfulla.

Bland bieffekterna av den politiska nivåns inadekvata interventionsformer på den ekonomiska nivån, och följaktligen av denna interventions relativa verkningslöshet finns tendensen till en *uppsvällning av statsapparaten* i en fruktlös ansträngning att bemästra de processer som man inte lyckas bemästra därför att man inte sätter in de adekvata medlen.

En sådan utveckling av statsapparaten, av antalet statstjänstemän, av dess 'auktoritet' samt av vidgandet av dess repressiva funktioner gör det svårt att *nå kunskap om de verkliga ekonomiska fenomenen*. Statsapparaten ställer sig emellan den politiska ledningen och den ekonomiska och sociala verkligheten. Den övar ett tryck på denna ledning och kommer att fungera som en skärm att gömma sig bakom. Denna 'skärm' inte bara döljer verkligheten, men den tenderar att spela rollen av en 'spegel' som till den politiska ledningen återkastar bilden av deras egna önskningar, medan statsapparatus agenter utvecklar *sina egna ingrepp* (dessa är också politiska ingrepp, men de svarar till en *annan politik* än ledningens).

Anmärkning

När denna rörelse utvecklas över en viss tröskel, kan den de facto bryta den politiska maktens enhet. En del av makten kan då i verkligheten utövas av företrädare för en 'kapitalistisk politik', som leder ett större eller mindre antal centrala eller lokala organ, produktionsenheter och ideologiska institutioner. Detta är en av de sociala grunderna för utvecklingen av en 'parallellvärld' som så småningom medför bildandet av en 'andra makt'.

De 'fördunklingseffekter' som framkallas av inadekvata interventionsformer kan också utveckla konsekvenser i motsatt riktning mot de föregående, speciellt under '*ekonomismens*' inflytande. I detta fall vill man på grund av verkningslösheten hos den politiska nivåns ingripande avstå från att göra det. Detta kan innebära att statsegendomen försvinner, ty den existerar ekonomiskt endast genom den politiska nivåns faktiska och verkningsfulla ingripande i produktions- och reproduktionsprocessen. Utan ett sådant ingripande utgör statsegendomen bara en juridisk överbyggnad som allt mindre svarar mot de verkliga produktionsförhållandena.

Just *värdeformens* existens, i synnerhet i *produktionsprocessen*, och därmed existensen av kapitalistiska produktionsförhållanden, speciellt löneförhållandet, möjliggör ett 'återtåg' för den politiska nivåns ingrepp och *marknadsekonomin*s återuppträdande. Varuförhållandenas dominans leder då nödvändigt till de kapitalistiska produktionsförhållandenas dominans.

På den ekonomiska nivån har möjligheten till ett återupprättande av det kapitalistiska produktionssättet, vilket tidigare påpekats, sin rot i en för övergången mellan kapitalismen och socialismen specifik oöverensstämmelse mellan de verkliga tillägnelseförhållandena och ägandeförhållandena. Denna oöverensstämmelse ger uttryck för det faktum att de verkliga tillägnelseförhållandena endast delvis omvandlas (ty en radikal omvandling hör ihop med en radikal omvandling av arbetsprocesserna och deras fogning), medan produktionsförhållandena redan 'revolutionerats' på ett djupgående sätt.

Som bekant spelar produktivkrafterna alltid en i sista instans *bestämmande* roll, medan produktionsförhållandena spelar en *dominerande* roll: dessa förhållandens natur (och, om det finns en mångfald produktionsförhållanden, de dominerande förhållandenas natur) karaktäriserar inriktningen på en bestämd samhällsformations övergång.

Typiskt för varje övergång är vissa dominerande produktionsförhållandens 'försprång' 'före produktivkrafterna. Så länge de senare inte omvandlats under inverkan av dominerande produktionsförhållanden, är övergången inte fullbordad. Produktionsförhållandenas dominans kräver precisa (men föränderliga, alltefter övergångens typer och stadier) former av *ingripande* av de ideologiska och politiska nivåerna. Sålunda har övergången från det feodala till det kapitalistiska produktions sättet kastat ljus över en mängd ingripanden ('reformerings' av den religiösa ideologin och de motsvarande ideologiska institutionerna, uppställandet av nya 'moralregler', politiska revolutioner) som måste göras efter de kapitalistiska produktionsförhållandenas uppträdande för att trygga deras dominans och deras konsoliderande.

På samma sätt är under övergången till socialismen de socialistiska produktionsförhållandenas dominans och, tack vare denna, omvandlingen av de verkliga tillägnelseförhållandena (främst de som reproduceras inom de ekonomiska enheterna) beroende av samhällsformationens övriga instansers ingripande på den ekonomiska instansen. Detta politiska och ideologiska ingripandes innehåll och former beror i sin tur på produktivkrafternas tillstånd och på det sociala och ideologiska styrkeförhållandet. Utgången av den kamp som utvecklas på dessa nivåer bestämmer alltså hela tiden *övergångsformationernas* utveckling så länge infrastrukturen ännu medger de kapitalistiska produktionsförhållandena att spela en dominerande roll.

Det sagda förklarar varför den proletära diktaturens inrättande i sina inledande former endast gör det möjligt att införa de socialistiska produktionsförhållandenas första beståndsdelar och varför kampen med nödvändighet måste fortsättas för att framdriva en alltmera djupgående omvandling av produktionsförhållandena och av de sociala förhållandena överhuvud taget.

Sammanfattningsvis kan man säga att samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen karaktäriseras av att deras olika nivåer har en särskilt sammansatt struktur, att dessa nivåer har specifika sätt att inverka på varandra och att de följaktligen har en särskild instabilitet. Samma karaktärsdrag erbjuder under denna övergångs betingelser en speciell 'terräng' både för 'voluntaristiska' och för snävt 'ekonomistiska' praktiker, vilka för med sig de ovan omtalade fördunklingseffekterna.

3. De grundläggande ekonomiska lagarna i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen

En betydelsefull effekt av denna sammansatta struktur och, speciellt, av det för denna struktur specifika verkningssättet hos den politiska nivån, är att *värdeformen kan manifestera sig utan att värdelagen nödvändigtvis manifesterar sig som regulator för de kapitalistiska produktionsförhållandenas produktions- och reproduktionsprocesser*. Det förhåller sig så därför att denna *reglerande verkan* av värdelagen är effekten av en struktur som karaktäriseras av en viss — här frånvarande — *form av enhet* mellan privategendomen och den privata tillägnelsen. Denna form av enhet är karaktäristisk för det kapitalistiska produktions sättet och medför alltid producenternas fullständiga *avskiljande* från sina produktionsmedel.

Övergångsekonomin struktur karaktäriseras däremot, som vi sagt, av en viss form av oöverensstämmelse mellan ägandeförhållandena och tillägnelseförhållandena. De *förre* är '*sociala*' ägandeförhållanden, som gör det möjligt för arbetarna att behärska produktionsmedlen genom den *politiska nivåns ingripande*. De *andra* är ännu 'privata' verkliga tillägnelseförhållanden i den bemärkelsen att tillägnelsen sker inom produktionsenheter som är skilda från varandra och som kan enas endast efterhand genom en djupgående *omvandling* av produktionens materiella och sociala betingelser.

Anmärkning

Denna nödvändiga omvandlingsprocess beskriver Marx i följande ordalag:

*'Arbetarklassen vet, att den måste genomgå olika faser i klasskampen. Den vet, att ersättandet av arbetsslaveriets ekonomiska betingelser (min understrykning, C.B.) med det fria och associerade arbetets betingelser endast kan vara tidens progressiva verk. (Denna ekonomiska omgestaltning) kräver inte bara en förändring av fördelningen, utan också en ny organisation av produktionen, eller bättre befrielsen (friställningen) av produktionens samhällliga former i det på nuvarande sätt organiserade arbetet (skapade av den moderna industrin) från slaveriets bojor, från deras nuvarande klasskaraktär, och deras harmoniska nationella och internationella koordinering.'*³

En av yttringarna av oöverensstämmelsen mellan ägande- och tillägnelseförhållandena är som bekant *överlagringen* av det statliga ägandet av produktionsmedlen⁴ över besittningen av samma produktionsmedel genom de ekonomiska enheter som sätter dem i arbete, alltså *tudelningen* i ägande och besittning.

På grund av denna *tudelning* kan de sociala institutioner som är 'bärare' av statsegendomen bestämma de olika ekonomiska enheternas huvuduppgifter och formerna för deras förbindelser. De kan göra det så mycket bättre eftersom de nödvändiga ideologiska och politiska betingelserna förverkligats, betingelser som tidigare tagits upp till behandling.

Anmärkning

De sociala institutioner som är bärare av statsegendomen är å ena sidan institutioner 'utanför' de ekonomiska enheterna (t.ex. de planeringsorgan som arbetar under den politiska maktens kontroll) och å andra sidan de politisk-ekonomiska enheter som samordnar aktiviteten i de produktionsenheter som är underställda dem. Om dessa produktionsenheters aktivitet berör även de ekonomiska (produktions- och konsumtions-) enheter som inte hör till samma politisk-ekonomiska enhet, är det nödvändigt att en social institution 'utanför' de ekonomiska enheterna ingriper för att säkerställa en samordning av de för samtliga fördelaktiga aktiviteterna. En sådan institution är med nödvändighet antingen en politisk eller en ideologisk institution.

När betingelserna för att de ekonomiska enheternas uppgifter ska kunna bestämmas genom sociala institutioner realiserats kan statsegendomen ingripa som *produktionsförhållande*. Om detta förhållande är dominerande, är det inte längre värdelagen som *dominerar* reproduktionen och omvandlingen av produktionsbetingelserna, utan en annan lag: *lagen om ekonomins samhällliga reglering*. Denna utgör den för övergångsekonomin specifika uttrycksformen för den politiska nivåns inverkan på den ekonomiska nivån under förhållanden där värdeformen existerar. Det är produktionsförhållandenas specifika *reproduktions-* och *omvandlingslag* i övergångsekonomierna mellan kapitalismen och socialismen.

Denna lag är själv en produkt av övergångsformationernas speciella strukturella sammansatthet. Genom denna specifika sammansatthet utvecklas och förenas två skilda strukturella effekter, alltså två strukturella lagar: *värdelagen* och *lagen om ekonomins samhällliga ledning*. Den senare kan nämligen verka ensidigt först när varuförhållandenas existensbetingelser försvunnit. Så länge det inte är så, dvs. så länge värdelagen förfogar över ett visst spelrum, kombineras denna lags verkan med verkan av den samhällliga ledningens lag. Resultatet av denna kombinerade verkan beskrivs här med uttrycket 'lagen om ekonomins samhällliga reglering'.

³ K. Marx, *Der Bürgerkrieg in Frankreich, Erster Entwurf*, MEW, 17, s. 546.

⁴ Här måste vi än en gång framhålla, att uttrycket 'statsegendom' beskriver den politiska maktens förfogandemakt över produktionsmedlen och innebär inte att denna politiska makt utövas genom centralistiska institutioner. Pariskommunen och de kinesiska folkkommunerna ger oss exempel på en sådan 'icke centralistisk' form av statsegendom.

Med andra ord uppträder lagen om ekonomins samhälleliga ledning under övergångsperioden, där värdelagen ännu kommer till uttryck, i den modifierade formen av *lagen om samhällelig reglering*.⁵ Den senare representerar alltså resultatet av två antagonistiska lagars konflikt och förening (värdelagen och lagen om ekonomins samhälleliga ledning).

Anmärkning

Vi har redan framlagt andra formuleringar av övergångsperiodens ekonomiska lagar, framför allt av Preobrazjenskij och Stalin i de tidigare citerade skrifterna. Den nu föreslagna formuleringen förefaller oss vara att föredra därför att den uppklarar den konflikt som föreligger mellan värdelagen och lagen om samhällelig ledning och dessa båda lagars förenade verkan. Det kan vara värt att nämna, ty det är väldigt vanligt att man glömmer bort att Marx i sitt första utkast till Inbördeskriget i Frankrike gett sig in på detta problem. Han gör det (i beskrivande ordalag) i de meningar som följer omedelbart efter det tidigare citerade stället (jfr ovan, s. 72):

*'Den (arbetarklassen) vet, att den nuvarande "spontana verkan av kapitalets och jordegendomens naturlagar" endast kan ersättas av "den spontana verkan av lagarna om det fria och associerade arbetets samhälleliga ekonomi" under loppet av en långvarig process, då nya betingelser utvecklas.'*⁶

Denna 'långvariga process då nya betingelser utvecklas' är övergångsperiodens utvecklingsprocess. Under denna period sammanstöter och förenas effekterna av två lagtyper, i stora drag å ena sidan av lagen om ekonomins samhälleliga ledning och å andra sidan av värdelagen.

Man kan lägga märke till att Marx i textens slutgiltiga version talar om en 'gemensam plan' för 'de kooperativa sammanslutningarna som helhet', med vars hjälp dessa tar 'den nationella produktionen' under 'sin egen ledning'.⁷

När betingelserna för värdelagens fungerande har dött bort är övergångsperioden fullbordad. Då dominerar *lagen om ekonomins samhälleliga ledning* ensam, medan tudelningen i besittning och ägande har försvunnit och en *samhällelig tillägnelseprocess* befästs under de omedelbara producenternas ledning.

Anmärkning

I ovanstående text används uttrycket 'värdelag' i den traditionella betydelsen (dvs. i inskränkt bemärkelse). Den beskriver alltså den specifika form som lagen om det sociala arbetets fördelning antar när den verkar för reproduktionen och omvandlingen av produktionsförhållandena i de samhällsformationer där det finns kapitalistiska produktionsförhållanden (där alltså värdeformen är närvarande i själva produktionsprocessen, därav 'produktionsprisets' roll). Denna precisering är nödvändig, ty ordet 'värdelag' uppfattas ibland i en vidsträckt bemärkelse, där det beskriver det sociala arbetets fördelningslag.

I samband med det nyss sagda måste vi komma ihåg att värdeformen med Marx ord 'för en antediluviansk tillvaro'. Den är nämligen närvarande i 'förkapitalistiska' samhällsformationer, liksom den fortfarande förekommer under övergångsperioden. Men bara när det kapitalistiska produktions sättet dominerar, dominerar även värdelagen (i inskränkt bemärkelse) och styr reproduktionen och omvandlingen av produktionens materiella och sociala betingelser.

I andra samhällsformationer än de kapitalistiska där värdeformen är närvarande kombineras den

⁵ Här preciseras vissa av de teser som framförts i *Övergången till den socialistiska ekonomin*, s. 140.

⁶ K. Marx, A.a., s. 546.

⁷ K. Marx, *Pariskommunen*, s. 74.

'lag om det sociala arbetets fördelning' som utmärker det dominerande produktionssättet i dessa samhällsformationer med varuförhållandenas verkningar, och därav den ganska vanliga missuppfattningen att 'värdelagen' skulle ingripa också i dessa samhällsformationer, men på ett 'annat sätt' än när det kapitalistiska produktionssättet är dominerande, och följaktligen skulle det kunna finnas 'flera värdelagar', speciellt det kapitalistiska produktionssättets och den 'enkla varuproduktionens' värdelagar.

Lagen om ekonomins samhälleliga reglering kan tydligen inte få herraväldet 'spontant'. Genom själva sin natur förutsätter detta herravälde den politiska nivåns ingripande, och detta blir verkningsfullt först om *motsättningen* mellan värdelagen och lagen om ekonomins samhälleliga ledning *behandlas på ett riktigt sätt*.

Denna motsättning utgör själv en utveckling (och alltså en förvandlad form) av motsättningen mellan *tillägnelseformen* och *egendomsformen*. Närmare bestämt är den en produkt av en viss kombination mellan ägande, besittning och innehav av produktionsmedlen och förfogande över produkterna. *Verkningarna* av denna kombination härrör inte enbart från den ekonomiska nivån, utan också från de politiska och ideologiska nivåerna. På samma sätt beror omvandlingen av denna kombination inte uteslutande på den ökande socialiseringen av produktivkrafterna, utan också på omvandlingar på de politiska och ideologiska nivåerna.

4. Ytterligare anmärkningar om innehav, besittning och ägande

Vi har redan sagt att det är nödvändigt att skilja mellan olika typer av förmåga och makt att förfoga över produkterna och produktionsmedlen, och inom varje typ mellan grader eller nivåer av förmåga eller makt till förfogande. Vi har också sagt, att det för ögonblicket och inom ramen för detta arbete inte var möjligt att föra vår forskning längre på denna väg. Därför bör de följande formuleringarna betraktas som partiella och provisoriska; de är endast avsedda att ange riktningen för en mera djupgående analys.

Låt oss använda ordet 'innehav' av produktionsmedlen för att beskriva de *omedelbara producenternas förhållande* till vissa produktionsmedel, om dessa medel direkt ingriper i den arbetsprocess där dessa omedelbara producenter är sysselsatta.

Med 'besittning' menar vi vissa *produktionsagenters* (vare sig de är omedelbara producenter eller ej) och därmed de av dem kontrollerade ekonomiska enheternas *förhållande* till de produktionsmedel som fungerar inom dessa ekonomiska enheter i den mån dessa agenter *behärskar de arbetsprocesser* i vilka dessa produktionsmedel inträder, liksom de *materiella betingelserna för reproduktionen av dem*. Om innehavarna av produktionsmedlen och besittningsförhållandets bärare *sammanfaller*, föreligger det enhet mellan innehav och besittning under *besittningens gestalt*.

Med 'ägande' menar vi vissa *produktionsagenters*, och därmed de av dem kontrollerade ekonomiska enheternas eller sociala institutionernas *förhållande* till de produktionsmedel som fungerar inom *produktionsenheterna*, om dessa agenter behärskar de produktionsprocesser i vilka dessa produktionsmedel inträder, liksom *de sociala betingelserna för reproduktionen av dem*. Om ägarna av produktionsmedlen och besittningsförhållandets bärare *sammanfaller*, föreligger enhet mellan ägande och besittning under *ägandets gestalt*. När besittnings- eller ägandeagenterna inte är de omedelbara producenterna, är de senare *underkastade* under ägande- och besittningsförhållandena, under *avskiljandets gestalt*.

Anmärkning

Dessa olika förhållanden representeras som förhållanden mellan agentkategorier och

produktionsmedel. Det är deras omedelbara aspekt, den som direkt kan visas. Men vi vet att denna aspekt beslöjar en annan, som är dess djupgående verklighet, nämligen förhållandena mellan agenterna. Ty även om de olika förhållandena ovan omedelbart är förhållanden mellan agenter och produktionens materiella beståndsdelar är de i det väsentliga förhållanden mellan agenterna, dvs. sociala produktionsförhållanden. Det förhåller sig på detta sätt därför att de sociala betingelserna inte bara ställer de olika kategorierna av agenter i bestämda förhållanden till produktionens beståndsdelar, i förhållanden som för vissa innebär tillhörighet, för andra uteslutning, utan också framför allt, återställer dem i samma förhållanden. Dessa är alltså inte 'tillfälliga', utan socialt bestämda och reproduceras socialt. Denna sociala reproduktion försiggår via produkternas distribution. Detta gör det möjligt att säga att distributionsförhållandena bara är produktionsförhållandenas frånsida.

Produktionsmedelsbesittarnas och -ägarnas 'herravälde' över arbets- eller produktionsprocesserna är inte nödvändigtvis ett 'bemästrande' av dessa processer. 'Herraväldet' innebär en agentklass förmåga att påverka vissa processer genom att ändra deras struktur och fogningssätt. 'Bemästrandet' innebär att de agenter som sålunda ändrar vissa processer uppnår de åsyftade resultaten. Ett sådant 'bemästrande' känner givetvis grader, som är 'verkningsgraden' av agenternas handlande.

Bemästrandet av processerna (alltså även av deras resultat) beror på produktivkrafternas utveckling och tillstånd, samt på *strukturen hos fältet produktionsförhållanden/produktivkrafter*: endast en viss struktur hos detta fält (som svarar mot produktivkrafternas utveckling och tillstånd) gör det möjligt att på ett verkningsfullt sätt påverka den *sociala reproduktionsprocessen*. Ju högre produktivkrafternas socialiseringsgrad är, desto mer beror själva bemästrandet av de olika enskilda produktionsprocesserna på bemästrandet av hela den sociala reproduktionsprocessen. Den samhällsekonomiska planeringen börjar att bemästra de materiella och sociala produktionsbetingelsernas sociala *reproduktions-* och *omvandlings*processer. Detta samhällseliga bemästrande står i beroendeförhållande inte bara till 'ekonomiska betingelser' (som rör fältet produktivkrafter/produktionsförhållanden), utan också till de politiska och ideologiska förhållandena.

Sammanfattningsvis utgör innehav, besittning och ägande *verkställande* funktioner som fylls av vissa *agentklasser* (eller av institutioner som dessa klasser kontrollerar) gentemot arbetseller produktionsprocesserna, *dessa klassers förhållande* till de produktionsmedel som ingår i dessa processer och till de *omedelbara producenter* som är sysselsatta i dem, alltså dessa klassers förhållanden till varandra på produktionens och reproduktionsbetingelsernas nivå.

Arbets- och produktionsprocessernas (dessa processer är endast *två sidor av samma process*) *enhet* förklarar varför besittning och ägande inte kan 'skiljas åt mekaniskt'. I ett konkret läge kan deras plats endast bestämmas genom en *särskiljande analys*. Dessutom är besittning och ägande i en samhällsformations verkliga rörelse underkastade *förskjutningar*. Dessa förbinds med förändringar på samhällsformationens *olika nivåer*, alltså med den ekonomiska, politiska och ideologiska klasskampen. På detta sätt kan den mängd av maktbefogenheter som svarar mot ägandet ge upphov till *uppdelningar*, så att vissa agentkategorier innehar en viss typ av befogenheter, medan andra kategorier har andra befogenheter. På samma sätt kan en agentkategori som var ägare av produktionsmedel — utan att några omedelbart 'synliga' ekonomiska förändringar inträder — 'exproprieras' från hela eller en del av denna egendom därför att den faller under en annan agentklass politiska och ideologiska herravälde. Men denna 'expropriering' kommer också att få effekter på den 'ekonomiska nivån', men dessa effekter kan endast framträda med en 'förskjutning'. De omvandlingar som genomförs på en bestämd nivå försiggår nämligen i den nivåns 'egna tidsart'.

Anmärkning

Problemet om uppdelningen av den mängd av maktbefogenheter som svarar mot ägandet kan inte behandlas här. Det bör emellertid understrykas att det är av ganska stor vikt såväl med tanke på ett produktionssätts upplösning som med tanke på övergången från ett produktionssätts dominans till ett annat. I de kapitalistiska samhällsformationerna ger aktiebolagens funktionssätt upphov till en serie uppdelningar av ägandet av företagen, där olika kategorier av agenter är bärare av skilda maktbefogenheter: om denna maktfördelning är instabil, utgör dessa olika agentkategorier inte distinkta samhällsklasser, utan bildar en och samma klass. På detta sätt kan i övergångssamhällena, när de agenter som är bärare av statsegendomen har skaffat sig en tillräcklig självständighet i förhållande till de omedelbara producenterna att de bildar en statsbourgeoisi, de olika maktbefogenheter som svarar mot denna statsegendom fördelas mellan olika agentkategorier: företagsledare, trustdirektörer, administrativa ekonomiska ledare, departementens och planeringsorganens chefer, osv. Så länge maktfördelningen mellan dessa agenter är instabil, utgör de olika kategorier inom en och samma samhällsklass.

Av vad som tidigare sagts följer att arbetarstatens egendom (som produktionsförhållande) betecknar den verkställande roll som de statliga institutionerna fyller i förhållande till produktionsprocesserna under de omedelbara producenternas ledning och kontroll. *Formerna för och verkningskraften* av denna kontroll kan växla. Ett av grundproblemen vid övergången till socialismen är att säkerställa en sådan omvandling av formerna för denna kontroll och denna ledning att dessa alltmera konsolideras. Detta konsoliderande kan inte uppstå genom en spontan process. Tvärtom kräver det en *ständig kamp mot tendensen att skilja* kontroll- och ledningsfunktionerna från de verkställande funktionerna. Denna tendens är själv inskriven i de ideologiska förhållanden som reproduceras genom de (ekonomiska, ideologiska och t.o.m. politiska) *institutioner* som ärvts från de av icke-arbetarna behärskade samhällena, ty dessa institutioner kan som regel inte omedelbart 'revolutioneras' och skötas av arbetarna.

Först när en *mängd* ekonomiska, politiska och ideologiska *omvandlingar* säkrar *arbetarnas ökade kontroll* över produktionsmedlen och över produkterna har *övergången till socialismen* verkligen ägt rum. En sådan mängd omvandlingar leder till att en *social tillägnelseprocess* utvecklas under de omedelbara producenternas ledning, alltså till att *lagen om ekonomins samhälleliga ledning* utvecklas. Denna utgör en grundläggande lag för den utvecklade socialistiska ekonomin. Dess uppkomst innebär att en 'direkt samhällsekonomisk kalkyl' allmänt tillämpas, en kalkyl som inte går 'omvägen' över värdelagen, dvs. den typ av ekonomisk kalkyl som Engels beskrev i sin text från 'Anti-Dühring'.

Ovanstående anmärkningar leder oss till att uppställa vissa satser rörande problemet om övergångsperiodens ekonomiska lagar.

5. Om övergångsperiodens ekonomiska lagar

Det är inte vår avsikt att här inleda en allomfattande diskussion av problemet om övergångsperiodens ekonomiska lagar. En sådan diskussion skulle till stor del avlägsna oss från huvudföremålet för vår reflexion. Ty denna diskussion skulle förutsätta att vi övergick till att undersöka olika, tidigare formulerade påståenden om socialismens ekonomiska lagar. Vi ska alltså begränsa oss till några iakttagelser beträffande de formuleringar som tagits upp i den här texten.

Av dessa formuleringar följer, att vad vi har kallat 'lagen om ekonomins samhälleliga reglering' utgör en speciell, tillfällig och ostadig kombinationsform mellan värdelagen och lagen om ekonomins samhälleliga ledning. Först genom en *konkret analys av de objektiva betingelserna för denna kombination* kan vi bestämma vilken plats som kan och bör tillkomma värdelagen och hur värdeformen kan komma till samhällelig användning.

Vi har sett, att en av formerna för värdeformens samhälleliga användning utgörs av *planprisbildningen*. Sådana priser bör, om de ska spela den roll man väntar sig av dem (dvs. en aktiv roll i den av samhället ledda omvandlingen av fältet produktivkrafter/produktionsförhållanden) i första hand ge uttryck inte åt värdelagens krav, *utan åt de krav som lagen om ekonomins samhälleliga ledning ställer*, dvs. de ska konkret ge uttryck för den ekonomiska planen, eller mera allmänt, för den *ekonomiska politiken*.⁸

Den sista meningen innebär, att politiken under övergången till socialismen måste styra ekonomin, alltså att det *sociala arbetets fördelning* inte behärskas av de kapitalistiska produktionsförhållandenas reproduktionskrav (ty dessa förhållanden är ännu närvarande i varuförhållandena, i löneförhållandet och i företaget, även om de har övergått till att fylla en sekundär och underordnad roll), utan av det socialistiska uppbyggets krav. Detta uppbygge betyder för de omedelbara producenterna en ökande kontroll över produktionen och följaktligen en produktionsutveckling som tillgodoser producenternas nuvarande och framtida behov. Med 'producenternas behov' får man inte bara förstå vad som är nödvändigt för den 'personliga' konsumtionen, den produktiva konsumtionen, utan också vad som är nödvändigt för ökningen av produktionen och allt som behövs för att konsolidera arbetarstaten, också på det internationella planet. Samtliga dessa krav måste bygga på en *politisk bedömning*.

När så är fallet fyller värdelagen endast en andrahandsfunktion: framför allt är det inte den som bestämmer ackumulationens inriktning och form. Detta betyder bland annat att investeringarnas planering inte längre är underkastad ett (finansiellt eller monetärt) 'lönsamhetskriterium'. Detta kriterium ersätts av ett annat, av helt annorlunda natur, den *samhälleliga och politiska verkningskraftens* kriterium.

Anmärkning

Sålunda kommer vi genom en annan typ av analys fram till vissa av slutsatserna i J. Stalins tidigare citerade skrift Socialismens ekonomiska problem i SSRU, framför allt följande slutsatser:

'Värdelagen kan under vårt system inte spela rollen av regulator för produktionen' (s. 22).

Det är 'fullständigt oriktigt att påstå' att värdelagen 'under det kommunistiska samhällets första utvecklingsfas skulle reglera "proportionerna" för arbetets fördelning mellan de olika produktionsgrenarna' (s. 23); därav denna mening:

'Räntabiliteten' bör inte betraktas 'ur enstaka företags eller produktionsgrenars synvinkel, och inte med ett år som måttstock, utan ur hela folkhushållningens synvinkel och, låt oss säga, 10-15 år som måttstock' (s. 24).

Det är denna 'räntabilitet', som inte är en monetär eller finansiell räntabilitet, jag här betecknar med termen 'samhällelig och politisk verkningskraft'.

Innan vi övergår till konsekvenserna av vad som sagts ur den ekonomiska och den monetära kalkylens synvinkel, vill jag tillägga, att anledningen till att jag föreslår begreppen 'lagen om samhällelig ledning' och 'lagen om samhällelig reglering' är att dessa begrepp förefaller att bättre göra reda för den verkliga rörelsen än beteckningen 'lagen om folkhushållningens harmoniska utveckling' (som framläggs i den ovan citerade skriften). Ty en harmonisk utveckling är bara en följd av en riktig samhällelig reglering, det är inte den direkta och nödvändiga produkten av en struktur, utan produkten av ett *politiskt handlande* som blivit möjligt (men bara möjligt) genom

⁸ Om prisproblemet, se kapitel 4 i min bok, *Övergången till den socialistiska ekonomin*, i synnerhet s. 122-151.

en viss struktur.

6. Värdelagen, den ekonomiska och den monetära kalkylen

Om värdelagen (just i betydelsen av en 'lag som styr det samhälleliga arbetets fördelning enligt de kapitalistiska produktionsförhållandenas reproduktionskrav', framför allt genom ett mot dessa reproduktionskrav svarande prissystem) fyller en andrahandsfunktion, betyder det å ena sidan att *denna funktion existerar, alltså att värdeformen och prisformen spelar en faktisk roll*, men det betyder å andra sidan också att denna *funktion ändras* just genom att när övergången leder mot socialismen kan priserna inte längre uteslutande eller ens huvudsakligen bestämmas genom *marknaden*, utan måste bestämmas genom *planen*.

Att vilja 'avskaffa' priserna och penningen är detsamma som att bortse från övergångsekonomins specifika struktur. Det är att vilja bortse från produktionsprocessernas relativa oberoende och därmed från de funktioner som de ekonomiska enheterna ännu nödvändigtvis fyller såsom besittare av produktionsmedlen.

Att vägra att underkasta priserna under planens krav, det är också att bortse från övergångsekonomins struktur. Det är att vägra att låta arbetarstaten träda in som ägare, alltså att låta besittningen av produktionsmedlen förvandlas till ett ägande fördelat mellan företagen och därmed till ett ägande som inte kan vara de omedelbara producenternas, eftersom dessa då blir underkastade de kapitalistiska produktionsförhållandenas reproduktionskrav (som t.ex. kommer att *tvinga fram* den ena eller den andra ändringen i *sysselsättnings- och produktionsvolymen*).

Två viktiga saker måste här framhållas:

1. Att ersätta 'räntabilitetskriteriet' med den *samhälleliga och politiska verkningskraftens* kriterium innebär ingenting annat än att ersätta den *monetära kalkylen* med den *samhälls-ekonomiska kalkylen*. Följaktligen är ett av den senare kalkylens mål att möjliggöra en uppskattning av den *ekonomiska, samhälleliga och politiska verkningskraften* av tilltänkta eller redan vidtagna åtgärder. En sådan uppskattning måste för att bli av betydelse vara *oberoende av det prissystem* som föreligger i ett givet ögonblick, eftersom den eventuellt måste *tjäna till att modifiera de existerande priserna och upprätta nya planpriser*.

2. Även om den samhällsekonomiska kalkylen i princip genomförs oberoende av det existerande prissystemet och möjliggör en mängd inbördes sammanhängande produktions- och konsumtionsmål i enlighet med politiska och sociala målsättningar, är det likväl nödvändigt att — utifrån denna kalkyl — upprätta ett prissystem (som gör det möjligt att genomföra monetära kalkyler, ty den samhällsekonomiska kalkylen i egentlig mening kan endast genomföras i 'social skala'. Men under övergångsperioden innebär existensen av produktions'företag' (och ekonomiska konsumtionsenheter) å ena sidan att produktions- och konsumtionsprocesser äger rum på ett relativt oberoende sätt och å andra sidan att de betingelser under vilka dessa processer äger rum kan 'växla högst betydligt och därför är svåra att förutse 'individuellt', under det att de kan bli föremål för allomfattande statistiska förutsägelser. Ett prissystem är oundgängligt för att göra det möjligt för företagen och konsumtionsenheterna att inrikta sina aktiviteter så att de äger rum i planens anda (trots deras relativa oberoende). Detta system bör *göra klart* för de agenter som dominerar de relativt oberoende processerna *under vilka betingelser dessa processer kan försiggå i planens anda*. Detta kan man — åtminstone approximativt — uppnå genom ett sådant prissystem att när de agenter som dominerar vissa produktionsprocesser minimerar sina inkomstpriser är säkra på att sätta de *politiskt och samhälleligt mest verkningsfulla* tekniska förfarandena och medlen i arbete utan att varje gång behöva 'rådfråga' andra produktionsenheter eller ekonomiska institutioner, vilket ju är praktiskt omöjligt.

Anmärkning

Att säga att den samhällsekonomiska kalkylen (till skillnad från den monetära kalkylen) endast kan genomföras i social skala betyder inte att den måste ingripa direkt över en hel samhällsformation (t.ex. ett land). Tvärtom, i praktiken måste det faktiskt finnas en kombination (i form av en överlagring) av kalkyler som genomförs inom 'samhälleliga beräkningsenheter' av ganska begränsad storlek, samt andra som genomförs över flera sådana enheter ända upp till en 'nivå' som omfattar samtliga samhälleliga beräkningsenheter. Den samhällsekonomiska kalkylen kräver nämligen att man företar en direkt jämförelse mellan de olika möjliga och faktiskt utbytbara aktiviteterna samt att man jämför de möjliga samhälleliga effekterna (däribland även effekterna på producenternas arbets- och levnadsvillkor) av dessa aktiviteter och av deras kombination. Nu får en del av dessa jämförelser en betydelse endast inom samhälleliga enheter av relativt begränsad 'storlek', medan andra jämförelser måste göras i större skala, bland annat över samhällsformationen i dess helhet. De kalkyler som genomförs på denna nivå blir för övrigt betydelsefulla endast om de stödjer sig på de samhällsekonomiska kalkyler som genomförs på de olika samhälleliga beräkningsenheternas nivå. De problem som uppstår i samband med dessa olika kalkyler måste undersökas i en senare text.

Det sagda innebär å ena sidan att värdeformen utnyttjas för att påverka produktionen, dvs. de sidor av produktionen som inte kan bli föremål för en omedelbar samhällelig ledning och å andra sidan att värdelagen (i strikt mening) inte 'reglerar' produktionen, vilket däremot är fallet genom 'marknadspriserna'.⁹

Av det föregående följer att förekomsten av ett planprissystem och av ekonomiska, ideologiska och politiska betingelser som gör att detta system iakttas och spelar en verklig roll uppdragar en andra form av monetär kalkyl. Det är en 'priskalkyl', som alltså företas på samma sätt som en 'kalkyl i marknadspriser'. Men eftersom priserna inte är 'givna genom marknaden', utan fastställda genom planen, sammanhänger 'priskalkylen', fastän den utförs i pengar, med andra förhållanden än blotta varuförhållandena, nämligen med planförhållanden. Om de senare, och deras motsvarande planpriser, är ett resultat av en ekonomisk kalkyl, är de monetära kalkyler som genomförs utifrån planpriser och utifrån planens målsättningar i realiteten indirekta ekonomiska kalkyler, dvs. kalkyler som fastän de genomförs i pengar likväl är ekonomiska kalkyler.

I min bok om *Övergången till den socialistiska ekonomin* har jag angett vissa av de betingelser, under vilka ett planprissystem som svarar mot den politiska och samhälleliga verkningskraftens kriterium kan upprättas. Det som jag har sagt vid detta tillfälle kräver visserligen vissa tillrättlägganden och en hel del kompletterande utvecklingar, som ska komma i en senare text. I den texten är det min avsikt att bättre än vad jag kunde i den anförda texten uppvisa de olika kalkyltypernas natur och deras förhållanden till övergångsformationernas strukturer. Jag ska nu återvända till denna fråga.

⁹ Jfr på denna punkt *Övergången till den socialistiska ekonomin*, s. 129.

4. Produktionsprocessernas strukturer, penningen och planen

Vi vet att övergångsperioden mellan kapitalismen och socialismen inte karaktäriseras av en relativt sträng fogning av produktionsprocesserna, utan av att många processer är relativt oavhängiga. Därför kan en del av produktionsmedlen inte *a priori* fördelas på ett ur samhällelig synpunkt verkningsfullt sätt mellan de ekonomiska produktions- och konsumtionsenheterna. Istället ingriper *penningen* i denna distributionsprocess, som själv är en integrerande del av den samhällliga *reproduktions*processen. När penningen ingriper i de ekonomiska enheternas mellanhavanden kan dessa 'förvärva' vissa produkter som behövs för de produktionsprocesser som äger rum där, alltså även när dessa produkter är nödvändiga för dem.

Produktionsprocessernas struktur och de samhällliga betingelserna för deras fogningssätt under övergångsperioden förklarar varför produktionsmedlen, trots att de blir föremål för en fördelning *a priori*, kan ha *ett pris*. Detta pris är på intet sätt 'fiktivt', ty de ekonomiska enheterna måste antingen faktiskt 'betala' det (även när de tilldelas produkterna på fördelningens väg) eller redovisa det i sina beräkningar över inkomstpriser, amorteringar, osv. Utan ett riktprissystem (dvs. ett system som svarar mot produktionsbetingelserna och planeringens krav) vore ingen *samhällskontroll över arbetsprodukternas användning* genom företagen möjlig, och själva planeringen skulle bli omöjlig att genomföra. När prissystemet är *allmänt* och priserna faktiskt *betalas* existerar en *penning som fyller funktionen som allmän ekvivalent*. Denna funktion som allmän ekvivalent kan för övrigt bara vara *potentiell*. Så är det t.ex. varje gång ekonomiska organ ställer upp en samling regler som specificerar till vad och i vilken omfattning de ekonomiska enheterna får använda sina monetära tillgångar.

Allmänt kan man säga att syftet med dessa regler är att se till, att den roll som *bekräftelse* på arbetets samhällliga karaktär som försäljningen av en produkt spelar i största möjliga mån sammanfaller med själva den ekonomiska planens roll som *föregripande* av denna samhällliga karaktär. Om planen fyller sin funktion som föregripande är arbetet inte bara ett *samhälleligt arbete*, utan med *Marx uttryck ett församhälleligt arbete*. Med denna term anges det faktum att arbetet uträttas under de sammanslutna producenternas kontroll.

Mot penningens (åtminstone potentiella) funktion som *allmän ekvivalent* mellan de ekonomiska enheterna står dess funktion som *räknekategori* i förhållandena mellan de 'tekniska enheterna' (t.ex. mellan de olika 'verkstäderna' eller 'avdelningarna' i en och samma fabrik). Uttrycket 'tekniska enheter' (jfr ovan, s. 96) har valts därför att 'indelningen' av en ekonomisk enhet i 'tekniska enheter' huvudsakligen sker utifrån tekniska bestämmningar. Men denna 'indelning' innefattar också *samhälleliga bestämmningar*: den kan nämligen *växla* beroende på de dominerande ideologiska och politiska förhållandena. Den kan t.ex. vara ett medel att konsolidera antingen producenternas eller icke-producenternas herravälde över arbetsdelningen inom en given ekonomisk enhet. De 'tekniska enheterna' fyller alltså i huvudsak tekniska (materiellt produktiva) funktioner, men också politiska (ledande) och ideologiska funktioner. De betingelser under vilka de indelas är alltså långtifrån 'renodlat' tekniska.

I förbindelserna mellan tekniska enheter i en och samma ekonomiska enhet är penningens huvudfunktion räkenskapsmässig. Denna räkenskapsföring inför inte 'effektiva' priser, dvs. den ger inte upphov till betalningar. Penningen är här på sätt och vis imaginär; den tjänar inte till att verkställa reglementen och den är inte ett 'instrument' som bekräftar arbetets samhällliga karaktär.

Under dessa betingelser är priserna i förbindelserna mellan verkstäderna väsentligen uttrycket för

utgifter av samhälleligt arbete, utgifter vilkas bedömningsgrunder inrättats i samhällelig skala.

Anmärkning

När vi säger att priserna på de produkter som cirkulerar mellan de tekniska enheterna i en och samma ekonomiska enhet är uttrycket för utgifter av samhälleligt arbete menar vi att de inte helt enkelt är en 'översättning till monetära termer' av de faktiska arbetsutgifter som krävts för att få fram olika produkter, utan någonting betydligt mera sammansatt (liksom själva produktvärdet) som inte kan bedömas utan att man klargör produktionsverksamheternas inbördes sammanhang och deras konkreta samhälleliga verkningar. Om dessa priser inte är 'givna' genom marknaden, utan uppkommer genom samhälleliga bedömningar utifrån fordringarna för en ekonomisk politik som konkret finner uttryck i planeringen, är priserna inte längre helt och hållet 'priser'. Men delvis är de det fortfarande genom att de 'uttrycks' i pengar.

På de tekniska enheternas nivå är 'priserna' väsentligen räkenskapsmässiga instrument, ty dessa olika enheters produktion bestäms inte på deras nivå. Denna bestämning utgör en av den ekonomiska enhetens *ledningsfunktion*.

Anmärkning

Nödvändigheten av en 'ledning' är en objektiv följd av samverkan mellan de arbetare som tar del i alla de processer som äger rum i en given ekonomisk enhet. Alltefter de förhärskande politiska och ideologiska förhållandena kan denna ledningsfunktion antas av olika samhällsorgan (direktören, direktionskommittén, den revolutionära kommittén, osv.). Ett sådant organ har till uppgift att samordna arbetsprocesserna inom den ekonomiska enheten och 'företräda' den gentemot andra ekonomiska enheter och institutioner. Därigenom spelar detta organ en aktiv roll i sammanfogandet av produktionsprocesserna i den ekonomiska enhet som det leder och av produktionsprocesserna 'utanför' denna ekonomiska enhet.

Denna tvåfaldiga inre ledningsfunktion och den yttre sammanfogningen framträder såsom 'förvaltning'. Denna är alltid underkastad yttre samhälleliga krav, antingen från 'marknadens' eller från 'planens' sida. Inom planeringens ram har denna underställning en direkt politisk karaktär, eftersom planen är det konkreta uttrycket för en ekonomisk politik.

Ledningsfunktionen i ett företag 'uppstår' inte av sig själv. Den är tryggad endast om vissa betingelser är förhanden: för det första en viss *struktur på de arbetsprocesser* som gör 'företaget' till en *faktisk* (enkel eller sammansatt) *ekonomisk enhet* och därefter vissa ideologiska och politiska förhållanden, genom vilka ledningens *auktoritet*, dvs. dess makt, framtingas.

När under övergångsperioden en företagslednings makt inte är effektiv, kan penningens sätt att fungera i de ekonomiska enheternas mellanhavanden t.o.m. bryta sönder förbindelserna mellan de tekniska enheterna (t.ex. genom försnillning av produkter som köpts utifrån).

Att sådana tilldragelser förekommer bekräftar penningens funktion som *potentiell allmän ekvivalent*. Också inom företaget kan denna funktion potentiellt bli effektiv när företagsledningens makt inte är tryggad.

I de ekonomiska enheternas mellanhavanden kan överträdelser av de *samhälleligt fastställda gränserna för penningens funktion som allmän ekvivalent* objektivt förekomma oftare, eftersom penningen på den nivån ständigt måste gälla som *betalningsmedel*, vilket har sin grund i arten av de förbindelser som knyts mellan ekonomiska enheter.

Ett av de problem som uppstår i samhällsformationerna vid övergången mellan kapitalismen och socialismen är att se till att *penningen hålls inom gränserna för de funktioner som den är avsedd*

att fylla. Om dessa gränser inte beaktas kan det nämligen leda till fullständig *självständighet* för de ekonomiska enheterna, dvs. till att de icke underställs planen.

Motsättningen mellan 'penningen' och 'planen' utgör så länge penningen är nödvändig för ekonomins funktion bara en av manifestationsformerna för motsättningen mellan *varuförhållanden* och *planmässiga förhållanden*, alltså även för motsättningen mellan värdelagen och lagen för ekonomins samhälleliga ledning.

Som vi har sett ovan är det här fråga om en objektiv motsättning, som det inte tjänar någonting till att 'förneka' och som det är lönlöst att vilja 'upphäva', t.ex. genom att avskaffa penningtransaktionerna mellan statsföretagen. Ett sådant avskaffande skulle bara öka ekonomins 'ogenomskinlighet', ty penningen skulle fortfarande fylla samma funktioner, fast bara under andra former, men däremot skulle man frånhändas möjligheten att identifiera eller behärska dem. Man skulle vägra att ta sig an dem och förtränga dem till en 'ekonomisk parallellvärld'.

Det verkliga problemet är alltså att med hänsyn till produktivkrafternas tillstånd och till *helheten av de samhälleliga förhållandena* i varje ögonblick objektivt bestämma *under vilka betingelser det är möjligt att inlemma penningen i funktioner som den kan fylla utan att inkräkta på planens förverkligande*. En närmare undersökning av detta problem skulle föra oss utanför området för våra nuvarande studier. Men det bör i alla fall betonas att dessa betingelser genom övergångssamhällets struktur både hör ihop med den politiska nivån (t.ex. formerna och arten av den kontroll som utövas över institutioner som anförtrotts monetära funktioner) och med denna nivå *sätt att ingripa* på den ekonomiska nivån (t.ex. en riktig planering av priser och tillgångar), och med den ideologiska nivån (disciplin, hederlighet, sinne för det allmänna intresset, osv.).

Penningens faktiska inblandning i de ekonomiska subjektens mellanhavanden medför att man inte som Stalin i en tidigare citerad text får nöja sig med att säga att staten 'fördelar produktionsmedlen' mellan de produktiva ekonomiska enheterna. I själva verket vet vi ju att den *också fördelar pengar*, oftast genom budgeten eller banksystemet. Med denna *penning* kan de ekonomiska enheterna köpa produktionsmedlen, i främsta rummet de arbetsföremål *som de har behov av*, varvid de i princip anpassar dessa medels *utseende* och *tidpunkten* för köpet till sina behov.

Penningens och varukategoriernas inblandning är alltså ingalunda 'imaginär' och bara 'räkenskapsmässig', utan *faktisk*, och detta beror på att denna inblandning *framtingas av produktionsprocessernas struktur*. Denna struktur är sådan att en direkt fördelning *in natura* av arbetsmedel och arbetsföremål i allmänhet inte skulle gå att förena med en *samhälleligt verkningfull* användning av dessa produktionsmedel.

Anledningen till att vi säger att de produktiva ekonomiska enheterna 'i princip' kan anpassa *utseendet* på de produkter som de köper och *tidpunkten* för köpet till sina produktionsbehov är att man i många övergångssamhällets praxis har trott sig kunna ersätta de utanför de ekonomiska enheterna stående organens beslut med dessa enheters egna beslut. Detta får ofta till följd att leveranserna till produktionsenheterna utan att det är politiskt nödvändigt inte anpassas till enheternas behov.

Det är nämligen en sak att planeringsorganen gör en fördelning *a priori* av arbetsföremål (dessa organ fyller alltså *förvaltande* funktioner), en annan att dessa organ därutöver tillägger *fördelningsregler* för varucirkulationen (kontingentering av bruket av vissa produkter, prioritering av tilldelningen av vissa produktionsmedel till vissa fabriker, osv.), som hör till planeringen.

Det är uppenbart felaktigt att blanda samman genomdrivandet av fördelningsregler med en objektiv omvandling av produktionsprocessernas struktur, en omvandling som skulle göra det

möjligt att avveckla värdeformen. Det är nämligen ofta så, att om man genomdriver fördelningsregler och detta bottnar i *obalans* mellan de tillgängliga kvantiteterna och behoven, dvs. i 'knapphet' eller 'bristande anpassning', manifesterar det objektivt *konsekvenserna* av produktionsprocessernas bristande samordning. *Regleringen syftar här till att begränsa effekterna av en bristande samordning* som överskrider de *gränser* inom vilka penningen kan fylla sina funktioner i *överensstämmelse* med vad planen avsett.

Det bör för övrigt understrykas att den statliga regleringen bara är en av flera möjliga former för en samhälleligt tillfredsställande fördelning av tillgängliga produkter i relativt otillräckliga kvantiteter. Det är en form som påtvingas de ekonomiska enheterna 'utifrån' och som innebär att man eventuellt tillgriper *rättsliga påföljder*.

En annorlunda fördelningsform förutsätter *utvecklingen av socialistiska ideologiska förhållanden*. Den består i att *produktionsenheterna samverkar* för att uppnå ett samhälleligt optimum av en mängd ekonomiska och politiska målsättningar. En sådan samverkan tryggar produktionsenheternas 'socialistiska samberoende' (som alltså varken är snävt 'tekniskt' eller 'ekonomiskt'). När en sådan samverkan nått full utbredning tycks den svara mot ett nytt 'stadium' i övergångsformationernas utveckling mot socialismen som karaktäriseras av en allt starkare inskränkning av såväl penningens som den statliga inblandningens handlingsfält, alltså av en *utsträckning av de omedelbara producenternas handlingsfält*, av deras herravälde över produktions- och reproduktionsbetingelserna.

Rent allmänt vittnar förekomsten av reglerande åtgärder över såväl planen som penningen på övergångens första stadium om det svaga *samhälleliga herraväldet* över produktionsprocesserna som helhet. Denna svaghet gör det nödvändigt för den socialistiska staten att genom *reglerande åtgärder* sätta stopp för en utsträckning av varukategoriernas handlingsfält. Utan en sådan reglering skulle betydelsen av varuförhållanden mellan produktionsenheterna öka, och de ekonomiska enheternas verksamhet skulle allt mindre svara mot planens och allt mer mot värdelagens krav.

Dock är det klart att *när den bristande avpassningen mellan de olika produktionsprocesserna nått en viss omfattning kan inga reglerande åtgärder längre ha någon verkan: då är det själva den objektiva ekonomiska obalansen som måste minskas*. Vägran att erkänna detta krav kan leda till en mer eller mindre djupgående desorganisering av ekonomin och eventuellt till fåfänga försök att 'avskaffa penningen', varvid denna då betraktas som 'ansvarig' för den obalans som den bara är ett uttryck för.

Detta bekräftar vad som tidigare sagts: det juridiska statliga ägandet av produktionsmedlen är inte tillräckligt för att trygga produktionsprocessernas samhälleliga enhet eller samhälleliga samordning. Det är därför varuförhållandenas försvinnande förutsätter betydligt mera sammansatta omdaningar.

Som tidigare understrukits innebär varuförhållandenas försvinnande inte att också den ekonomiska kalkylen försvinner. Tvärtom måste varuförhållandenas försvinnande göra det möjligt att utveckla en verklig samhällsekonomisk kalkyl. Denna kalkyl är samtidigt grunden till och följden av arbetarnas fulla bemästrande av sina produktionsmedel och sitt arbetsresultat. Det är med detta i sikte, tror jag, som man kan och bör ta sig an analysen av de olika formerna av ekonomisk och monetär kalkyl.

Litteraturförteckning

- L. Althusser, E. Balibar, *Att läsa Kapitalet*, I-II, Cavefors, Sthlm 1970.
- C. Bettelheim, *Planification et croissance accélérée*, Maspero, 1964.
— *Problèmes théoriques et pratiques de la planification*, Maspero, 1966.
— *Övergången till den socialistiska ekonomin*, Partisan, Mölndal 1971.
- W. Brus, *Problèmes généraux du fonctionnement de l'économie socialiste*, Maspero, 1968.
- F. Engels, *Anti-Dühring*, Arbetarkultur, Sthlm 1955.
- A. Kosygin, Rapport à l'Assemblée Plénière du C.C. du P.C.U.S., du 27 sept. 1965, i *Notes et Etudes Documentaires*, 30 nov., 1965, Documentation Française.
- V.I. Lenin, 'Sovjetmaktens omedelbara uppgifter', *Valda verk*, II: 1, ss. 458-504.
— 'Rysslands Kommunistiska Partis (Bolsjevikernas) programprojekt', *Œuvres complètes*, bd 29, s. 115-120.
— 'Arbetarkontrollen och nationaliseringen av industrin', Edition du Progrès, Moskva 1968.
- Mao Tse-tung, Om politiken för industri och handel, den 27 februari 1948, *Valda verk*, bd IV, Danelius, Sthlm 1963, ss. 215-217.
— Rapport till Andra Plenarsammanträdet med Kinas Kommunistiska Partis Sjunde Centralkommitté, 5 mars 1949, A.a., ss. 387-403.
— Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket, 27 februari 1957, *Politiska skrifter*, Tema, Sthlm 1967, ss. 213— 249.
- K. Marx, F. Engels, *Kritik av Gothaprogrammet*, Arbetarkultur, Sthlm 1939.
- A. Nove, *Det ekonomiska systemet i Sovjetunionen*, Prisma, Sthlm 1969.
- E. Preobrazjenskij, *La Nouvelle Economique*, EDI., Paris, 1966.
- J. Stalin, *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, Moskva, 1953.
- Kompletterande litteraturförteckning**
- Ganczer, 'Planification globale et planification sectorale', i *Economie appliquée*, Bd XX, 1967, januari-juni, s. 23-46.
- W. Hinton, *Fanshen*, Monthly Review Press, New York; och Plon, Paris, 1970.
- I. Laszlo, 'La planification dans le nouveau système de gestion économique en Hongrie', *Economie appliquée*, Bd XX, 1967, januari—juni, s. 7-22.
- L. Leontjev, 'Plan et méthodes économiques de direction', i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, maj-juni, 1965, s. 118-122.
- E. Liberman, 'Plan, bénéfice et prime', i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, maj—juni 1965, s. 27-35.
- H. Marchisio, 'Les campagnes chinoises au lendemain de la réforme agraire' i *Arch. Int. de Soc. de la Coop. et du Dév.*, nr 23, januari—juni 1968.
— 'Réforme agraire et organisations cooperatives en Chine de 1927 à 1962', (samma tidskrift, nr 22, juli—december 1967).
— 'La contradiction, moteur du développement dans une commune populaire chinoise. Enquete sur la Brigade de Dazhai' (A.a., nr 23, januari—juni 1968).
- M. Meyer, 'L'application de la réforme de l'entreprise', *Annuaire de l'URSS*, 1967, s. 231-266.

V. Nemtjinov, 'Gestion et planification sociale de la production en URSS', i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, maj—juni 1965, s. 36-54.

Richman, 'La formulation des plans opérationnell d'entreprise dans l'industrie soviétique', *Soviet Studies*, juli 1963.

J. Robinson, *Kulturrevolutionen i Kina*, Tema, Rabén & Sjögren, Sthlm 1969.

G. E. Schroder, 'Soviet Exonomic "Reforms". A Study in Contradiction', *Soviet Studies*, juli 1968, s. 1-20.

J. Wilcsek, 'The Role of Profits in the Management of Enterprises', i *Acta Oeconomica*, Arg. II, Häfte 1-2, 1967, s. 63-76.

E. Zaleski, 'Les réformes de la planification en URSS', *Cahiers de l'ISEA*, juni 1964, s. 3-96.
— 'Les réformes d'octobre 1965 et la gestion de l'entreprise en URSS', *Cahiers de l'ISEA*, maj 1966, s. 133-178.

J. Zielinski, *On the Theory of Socialist Planning*, Oxford Univ. Press, 1968.